

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 19

Хмельницький
2019

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 1 від 24.01.2019 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова);

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельниць-
кого обласного державного архіву, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управ-
ління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції
навчальних закладів України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 19. – 242 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2019

НАШІ ЮВІЛЯРИ

СТЕНЬГАЧ НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

СТЕНЬГАЧ НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – ЗНАНА ДОСЛІДНИЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Наша ювілярка – професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, кандидат історичних наук, доцент.

Народилася 17 січня 1969 року в смт. Сатанів Городоцького району Хмельницької області. В 1992 році закінчила історичний факультет Кам'янець-Подільського національного педагогічного університету. З 1996 року почала працювати на кафедрі теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права асистентом кафедри.

У 2001 році захистила кандидатську дисертацію по спеціальності 07.00.01 “Історія України” на тему: “Загострення суспільно-політичного становища в Українській державі в роки гетьманування Ю.Хмельницького (1659 - поч.1663 рр.)”. Науковий керівник – доктор історичних наук Валерій Степанков.

В 2003 році – доцент кафедри теорія та історія держави і права, з 2007 року – на посаді професора.

В 2007 році закінчила докторантуру Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Тема докторської дисертації: “Наративні джерела Речі Посполитої про національно-визвольну боротьбу українського народу в кінці 50-х рр. першої половини XVII ст.”.

За сумлінну та плідну науково-педагогічну діяльність була нагороджена грамотами Хмельницької обласної ради, Хмельницької обласної державної адміністрації та Хмельницької міської ради.

Неодноразово виступала на місцевому радіо та телебаченні по актуальним проблемам історії та історії держави права України.

НАУКОВІ ПРАЦІ Н.О. СТЕНЬГАЧ

1. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659-1663 рр.) // Монографія. – Кам'янець-Подільський: «Каліграф», 2001. – 236 с.

2. Загальна характеристика держав, які існували на території сучасної України // Правознавство: За загальною ред. д.ю.н. проф. Р.І.Кондратьєва – Хмельницький, вид-во ХУУП, 2002. – С.41-29

3. Історія держави і права зарубіжних країн в Новітню епоху // Навчальний посібник. – Хмельницький, вид-во ХУУП, 2012. — 394с.

4. Магдебурзьке право в Україні: історія та сучасність // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. –№ 1. – С. 22-29.

5. Переяславський договір 1659 року. // Тези доповідей науково-теоретичної конференції Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С.85-86.

6. Українсько-російські відносини в 1659-1660 роках. // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Т.2. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 21-32.

7. Історія українсько-кримських відносин початку 60-х років XVII ст. у висвітленні польського дослідника Збігнева Вуйціка. // Творчі вершини вченого. Збірник наукових праць історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С.173-181.

8. Генеральна та старшинська ради за гетьманування Ю.Хмельницького (1659-1662рр.) // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: на пошану проф. І.І. Винокура. – Т.6. ч.ІІ. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.56-40.

9. Українська держава наприкінці 50-х поч. 60-х років XVII ст.: утвердження олігархічно-республіканської форми правління. // Матеріали Х Подільської історико-красназвочої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.209-213.

10. Українська держава за гетьманування Ю.Хмельницького (1659-1663рр.). – Кам'янець-Подільський: “Каліграф”, 2001. – 236 с.

11. Загальна характеристика держав, які існували на території сучасної України. // Правознавство: Навчальний посібник. / Р.І. Кондратьєв, В.М. Олуйко, В.М. Баранчук, та ін.; За заг. ред. д.ю.н., проф. Р.І. Кондратьєва. – Хмельницький: Вид-во ХІУП, 2002. – С.41-49.

12. Християнська релігія і церква в державотворчих процесах в Україні-Гетьманщині (сер. XVII–XVIII ст.) // Релігія і Церква в Подільському регіоні: історія та сучасність // Науковий збірник. За заг. ред. В.М. Олуйка, А.М.Колодного. – Хмельницький, 2002. — С.92-97.

13. Магдебурзьке право в Україні: історія та сучасність. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. – №1. – 2002. – С.22-37.

14. Зовнішньополітична діяльність уряду Ю.Хмельницького 1659-1662 рр. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. – №3. – 2002. – С.34-43.

15. Еволюція правосвідомості національної еліти в умовах обмеження автономії Гетьманщини Російською державою (XVII ст.) // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. – №4. – 2002. – С.38-44.

16. Загальна характеристика держав, які існували на території сучасної України // Правознавство: Навчальний посібник./ Р.І. Кондратьєв, В.М. Олуйко, В.М. Баранчук, та ін.; За заг. ред. д.ю.н., проф. Р.І. Кондратьєва. – Хмельницький: Вид-во ХІУП, 2002. – С.41-49.
17. До питання про державний устрій козацької України (середина – друга половина 17 століття) // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – №3-4 (7-8). – С. 29-34.
18. Українська держава в геополітичних планах Кримського Ханства (початок 60-х років 17 століття) // Збірник наукових праць “Україна та Центрально-Південна Європа”. – 2003.
19. Стеньгач Н.О. Місце історії в системі шляхетської ідеології Речі Посполитої [Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського державного університету. “Наука і освіта на Поділлі”. – 2006. – № 7 – С. 61-67
20. Стеньгач Н.О. Сарматизм в шляхетській ідеології Речі Посполитої XVII ст. [Текст] / Н.О. Стеньгач // Збірник наукових праць “Україна та Центрально-Південна Європа”. – 2006. – № 9. – С. 73-78
21. Стеньгач Н.О. Устрій Речі Посполитої у працях польських публіцистів та істориків в епоху бароко (XVII ст.) [Текст] / Н.О. Стеньгач // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2007. – Т.9. – С. 61-68.
22. Стеньгач Н.О. Державний устрій Речі Посполитої в працях польських істориків і публіцистів XVI ст.) [Текст] / Н. О. Стеньгач // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2007. – №7. – С. 61-67
23. Стеньгач Н.О. Концепція “антимурам” у шляхетській ідеології Речі Посполитої XVII ст. [Текст] / Н. О. Стеньгач // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2007. Т. 16. – С. 28-35
24. Стеньгач Н.О. Історія в системі шляхетської освіти Речі Посполитої XVII ст. [Текст] / Н. О. Стеньгач // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2007. – №8. – С. 51-56
25. Стеньгач Н.О. Публіцистичні праці польських політичних діячів[Текст] / Н. О. Стеньгач // Видання історичного факультету Чернівецького державного університету. – 2007. – №18. – С. 116-122
26. Стеньгач Н.О. Методологія вивчення наративних джерел в епоху середніх віків та нового часу [Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету. – 2008. – №12. – С. 122-129
27. Стеньгач Н.О. Порівняльна характеристика ідеології сарматизму у світогляді польської та української еліти другої половини XVII століття [Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць історичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету. – 2008. – Т.17. – С. 32-41

28. Стеньгач Н.О. Вплив європейського бароко на формування української національної ідеї в 2 пол. XVII ст. [Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету. – 2008. – Т. 18. – С. 59-66
29. Стеньгач Н.О. Польський історик 2 пол. XVII ст. В. Коховський про національно-визвольну боротьбу на Україні в 1660-1676 рр. [Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць ІУ НАНУ «Центральна і Південно-Східна Європа». – 2008. – №14. – С. 112-117
30. Стеньгач Н.О. Політичні діячі Речі Посполитої та їх публікаційні праці як історичне джерело XVII століття[Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету. – 2009. – Т. 12. – С. 115-119
31. Стеньгач Н.О. Місце Кам'янець-Подільського в системі шляхетської ідеології Речі посполитої XVII ст. [Текст] / Н. О. Стеньгач // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. – 2010. – № 12. – С. 109-114
32. Стеньгач Н.О. Сарматизм – ідеологія польської та української шляхти XVII ст. [Текст] / Н.О. Стеньгач // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. – 2010. – № 14. – С. 125-129
33. Стеньгач Н.О. Поділля в шляхетській ідеології Речі Посполитої у другій половині XVII століття/ Н.О. Стеньгач // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. історико-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2016. – № 1. – С. 293-297

МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ

Серед колег кафедри теорії та історії держави і права ХУУП

В родинному колі

Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Стеньгач
Надію Олександрівну,**

*кандидата історичних наук, професора Хмельницького
університету управління та права, члена міського
краєзнавчого осередку за багаторічну плідну
діяльність на краєзнавчій ниві Хмельниччини і України
та з нагоди 50-річчя від дня народження*

З глибокою шанобою і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Блажевич
Ю. Блажевич

17 січня 2019 року
м. Хмельницький

МАРКОВА СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА

СЛАВНА ДОНЬКА УКРАЇНИ

Упродовж трьох десятиліть на ниві освіти і науки плідно працює докторка історичних наук Світлана Василівна Маркова. Понад 25 років науковиця системно досліджує передумови, перебіг, наслідки (суспільно-економічні, морально-психологічні, демографічні) Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Народилася ювілярка 22 січня 1969 р. у смт ст. Дунаївці Дунаєвського району Хмельницької області. Її батьки Марков Василь Іванович і Маркова Галина Порфирівна наполегливо трудилися у Хмельницькому у сфері будівництва і кооперативного сектору економіки. У грудні 1988 р., коли стався жакхливий землетрус у Вірменії, батько у числі перших відгукнувся на заклик про допомогу. Пізніше серед лісу і багнюки будував та керував будівництвом найбільшого на Поділлі санаторію «Товтри». Галина Порфирівна самовіддано працювала у споживчій кооперації та вірила, що кооперування може стати повноцінною складовою національної економіки. Суттєвий вплив на формування світогляду пані Світлани мали її бабуся Катерина Аксентіївна Бакалець (з дому Бондар) і дідусь Порфирій Ахтимонович Бакалець, про яких вона завжди згадує з великою пошаною.

У 1988 р., ставши студенткою Хмельницького педагогічного училища Світлана, потрапила у середовище, де домінували повага, культ знань, взаємодопомога. В оволодінні професією педагога найбільше допомогли викладачі В. М. Ільїнський, Н.Г. Нестерук, М.Г. Олійник, І. О. Попик, Г.О. Ткачук, Н. І. Токаренко, О.І. Фільваркова, М. Ю. Шевчишин.

Важливою подією у житті для пані Світлани стало навчання на історичному факультеті Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича. Справжньою науковою школою стала робота над виконанням дипломного проекту у 1994 р. «Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі» під керівництвом, сьогодні знаої в Україні та за її межами, науковиці, докторки політичних наук Марусик Тамари Володимирівни, який було захищено на відмінно. Багато архівних матеріалів тоді було проаналізовано та вперше в Україні оприлюднено у виступі «Населенні пункти прикордонної смуги Хмельниччини у злиденні 1932-1933 рр.» на республіканській науково-практичній конференції, що відбувалася 20 жовтня 1993 р. у Хмельницькому, за ініціативи доктора історичних наук, професора А. Г. Філінока, кандидата історичних наук П. Я. Слободянюка, кандидата історичних наук Ю. І. Блажевича та ін. В оприлюдненні архівних матеріалів допомагав і М. М. Дарманський.

Пошастило пані Світлані попрацювати над кандидатською дисертацією під керівництвом доктора історичних наук, професора, декана історичного факультету Чернівецького національного університету Доб-

ржанського Олександра Володимировича. Тема кандидатської дисертації «Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі», успішно захищеної у 2002 р., стала продовженням системної роботи з дослідження передумов, перебігу та наслідків Голодомору на Поділлі та Хмельниччині зокрема. Наукова публікація «Під грифом «таємно» (Документи архіву Хмельницької області про голод 1932-1933 рр. на Поділлі)» була надрукована у Збірнику наукових статей у Чернівцях у 1998 р., того ж року у Наукових працях Кам'янець-Подільського педагогічного університету було надруковано статтю «Населенні пункти Кам'яниччини у період Голодомору 1932-1933 рр.», у яких, використовуючи численні архівні матеріали, авторка висвітлювала специфічні особливості Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині в контексті загально-українських подій.

Після захисту кандидатської дисертації пані Світлана стала ініціаторкою та організаторкою проведення 8 наукових зібрань у Хмельницькому, на яких висвітлювалися питання катастрофічних наслідків Голодоморугеноциду для українського народу. Так, на базі Хмельницького інституту МАУП, за підтримки директора Л. Г. Білого у 2002 р. було проведено науково-практичну конференцію «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: історико-правові та соціально-економічні аспекти». У 2006 р. згадана щорічна конференція стала Всеукраїнською науково-теоретичною конференцією. Світлана Василівна була авторкою та ведучою на обласному телебаченні «Поділля-Центр» 6 науково-публіцистичних програм «В апогеї зла», де комплексно висвітлювалися питання Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині й інші злочини комуністичного режиму. Обіймаючи посади проєктора з наукової роботи Хмельницького інституту МАУП, першого заступника директора, ініціювала проведення інших наукових зібрань, зокрема Всеукраїнської студентської науково-теоретичної конференції «Україна у сучасному геополітичному просторі: погляд молоді» (2004 р.; конференція стала щорічною); міжвузівської науково-теоретичної конференції «Світ та тероризм: ХХІ ст.» (2005 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «День Соборності України й уроки Української національної революції (1917-1920 рр.): сучасний контекст» та ін. Невтомна керівна, наукова, організаційна, викладацька праця Світлани Василівни була високо оцінена званням Почесний професор Міжнародної кадрової академії (2006 р., м. Київ).

У 2010–2013 рр. Світлана Василівна навчалася у докторантурі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Ці роки стали ще одним суттєвим кроком у науковому сходженні. На кафедрі їй пощастило попрацювати над дисертацією із знаними науковцями, доктором історичних наук, професором Завальнюком Олександром Михайловичем і доктором історичних наук, професором Філінюком Анато-

лієм Григоровичем. Серйозною складовою успішного захисту дисертації у 2016 р. на тему: «Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917-1933 рр.)» стала плідна співпраця із науковим консультантом, доктором історичних наук, професором Лозовим Віталієм Станіславовичем і знаним українським ученим, доктором історичних наук, професором Кульчицьким Станіславом Владиславовичем. У дисертації уперше в українській історичній науці обґрунтовано концепт парагромадянського селянського соціуму.

Після захисту дисертації пані Світлана продовжила досліджувати життя старовинного подільського містечка Сатанів, зокрема надання Сатанову привілеїв на магдебурзьке право, походження назви, роль та значення жінок в історії містечка, збирати історії, міфи, легенди тощо. Для учителів та учнів шкіл Хмельницької області з метою впровадження у сучасний освітній процес інноваційних ігрових технологій та методів навчання було підготовлено авторський історичний квест «Привіт, Cześć, Шалом, ви у «Подільській Швейцарії»!

За підтримки доктора історичних наук, професора, голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Баженова Лева Васильовича було видано дві монографії про Сатанів та підготовлено 32 наукові краєзнавчі розвідки. Як членкиня НСКУ Світлана Василівна, прагнучи вивести свої наукові дослідження на більш вищий якісний рівень використовувала методологію історичної регіоналістики, зокрема, це дозволило проаналізувати просторові параметри існування сатанівської, проскурівської громад за умов урахування глобальних, регіональних, гендерних особливостей різних історичних епох.

На сьогодні Світлана Василівна працює у Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти на кафедрі теорії та методик викладання суспільно-гуманітарних дисциплін. Крім постійного студіювання наукових праць, учена займається просвітницькою, громадською діяльністю, організацією і проведенням наукових заходів в інституті, Хмельницькому, Сатанівській ОТГ тощо. У 2016 р. за підтримки ректора ХОІППО, доктора педагогічних наук, професора В. Є. Береки, голови Сатанівської ОТГ А. І. Собкова було проведено I Міжнародну науково-практичну конференцію «Сатанів: вагоме минуле, динамічне сьогодення, впевнене майбутнє» (2016 р.). У 2017 р. пані Світлана була авторкою програми на обласному радіо про життя старовинного подільського містечка Сатанів. У 2016-2017 рр. ініціювала проведення панельних дискусій у Хмельницькому ОІППО: «Витоки формування та становлення громадянського суспільства в Україні: історія для сьогодення»; «Насилля комуністичного та нацистського режимів в Україні. XX ст.»; «Насилля комуністичного режиму в Україні. Пролонговані наслідки і латентні складові

Голодомору 1932-1933 рр.». Ініціювала встановлення перших в області каменів спотикання (на території Хмельницького інституту ОППО) у вінок світлої пам'яті жертв Голодомору, сталінських репресій та Голокосту, які було встановлено за підтримки проректора з наукової роботи, кандидатки історичних наук І. Б. Вашеняк і завідувачки кафедри, кандидатки філологічних наук Л. Й. Пулатової.

Учителі, як і раніше студенти, охоче відвідують інтерактивні лекції та сучасні тренінги докторки історичних наук, вчать у неї наукової аналітики, уміння прогнозувати та передбачати події. Світлана Василівна розумна, мудра, відкрита, порядна, поважає усіх, з ким спілкується.

У 2017 р. Світлана Василівна долучилася до організації наукових заходів, ініційованих Хмельницькою міською радою, зокрема організації та проведення науково-практичної конференції «Проскурів періоду Української революції 1917-1921 рр.», на якій вперше було висвітлено незнані сторінки перебування урядів Директорії у Проскуріві та круглого столу «Є. М. Коновалець: життя віддане за українську націю».

У 2018 р., у непрості часи війни Росії проти України, формування демократичної держави і громадянського суспільства очолила ГО «Асоціація вчителів суспільних і гуманітарних дисциплін Хмельниччини», яка активно займається просвітницькою діяльністю серед учителів, студентів, учнів. У розрізі процесу декомунізації в сучасній Україні; творення української політичної (громадянської) нації були проведені публічні лекції та семінари.

Світлана Василівна – авторка 108 статей, 4 монографій; 4 навчально-методичних посібників; співавторка 3 підручників, зокрема з історії України та Культурології; 4 монографій у співавторстві. Загальна кількість публікацій С.В. Маркової на тему Голодомору-геноциду на тепер становить 64 одноосібні наукові статті; 2 розділи (у співавторстві) у «Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні (Хмельницька область)»; 2 одноосібні і 2 монографії у співавторстві.

За невтомну працю нагороджена Державними знаками: «Відмінник освіти України» (2004 р.); «За наукові досягнення» (2007 р.). Світлана Василівна є лавреатом премії «За подвижництво у державотворенні» імені Якова Гальчевського у номінації «За науково-дослідницьку діяльність» (2011 р.).

ОСНОВНІ НАУКОВО І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ
С.В. МАРКОВОЇ

1. Населені пункти прикордонної смуги Хмельниччини у злиденні 1932-1933рр. Голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1993. – С. 76-78.
2. Під грифом “таємно” (Документи архіву Хмельницької області про голод 1932-1933рр. на Поділлі) // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці, 1998. – Вип.2. – С. 301-312.
3. Населені пункти Кам’янецьчини в період голодомору 1932-1933 рр. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 1998. – Вип. 2(4). – С. 191-194.
4. Населені пункти прикордонної смуги Поділля в період голодомору 1932-1933 рр. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 122-126.
5. Під грифом “таємно”. Голод 1932-1933 рр. на Поділлі за документами Державного архіву Хмельницької області // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. 50. – Київ, 2000. – С. 14-17.
6. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Поділлі // Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – С. 293-297.
7. Подільське село у злиденні 1932-1933рр. // Матеріали Всеукраїнської конференції “Голодомор 1932-1933 рр. як величезна трагедія українського народу”. – К., 2002. – С. 157-163.
8. Подільське село у злиденні: 1932-33 рр. // Персонал. – 2002. – № 11. – С. 15-24.
9. Маркова С. В. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі: Монографія. Київ, 2003. – 116 с.
10. Маркова С. В. Громадсько-політична діяльність національних меншин Поділля у 20 – 30-х роках ХХ століття // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації: Матер. II Всесвітньої конф. Київ, 23 трав. 2003. – С. 250-258.
11. Соціально-економічні та політичні передумови і наслідки голодомору 1932-1933 року в Україні // Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв’язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні). Мат. наук.-прак. конф. Хмельницький, 2003. – Хмельницький, 2004. – С.43-45.

12. Національні меншини в громадсько-політичному житті Поділля (20-30-ті рр.) // Актуальні проблеми трансформації соціогуманітарної освіти: Зб. наук. праць за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф. (4-5 грудня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2004. – С. 147-150.

13. Соціально-економічні та політичні передумови і наслідки голодомору 1932–1933 років / С. В. Маркова // Голодомор 1932–1933 років: основні дійові особи і механізми здійснення : Матер. Другої Міжнар. наук. конф. Київ, 28 листопада 2003 р. – К. : МАУП, 2004. – С. 230–233.

14. Економічне життя подільського села в період впровадження непу / С. В. Маркова // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (16–17 травня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. – С. 131–134.

15. Голод 1932-1933 років у прикордонній смузі Поділля: особливості перебігу та наслідки // Хмельниччина. Дивокрай (науково-краєзнавче видання). – Кам'янець-Подільський, 2005. – № 1-2. – С. 59-62.

16. Морально-психологічні наслідки голодомору 1932-1933 років для українського суспільства (за матеріалами спецповідомлень ДПУ та люстрованих листів селян Хмельниччини) // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти: Збірник наукових праць. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2007. – С.29-39.

17. Морально-психологічні наслідки голодомору 1932-1933 років для українського суспільства (за матеріалами спецповідомлень ДПУ та листування селян Хмельниччини) // Треті педагогічні читання пам'яті М.М.Дарманського: актуальні проблеми сучасної педагогічної освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – С.174-179.

18. Морально-психологічні наслідки Голодомору 1932–1933 років для українського суспільства / С. В. Маркова // Геноцид: Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки (до 75-річчя Голодомору 1932–1933 рр. в Україні) / За ред. Вавринчука М. П., Завальнюка О. М., Баженова Л. В. та ін. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. – С. 145–157.

19. Вавринчук М., Маркова С. Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: як результат класової боротьби та соціального експериментаторства більшовиків у 20–30-х роках ХХ століття. Книга Пам'яті про жертви Голодомору 1932-1933 років в Україні: Хмельницька область. Ч.1. / Ред-

кол.: Гавчук І.К., Гладуняк І.В., Слободянюк П.А. та ін. – Хмельницький, 2008. – С. 57-103.

20. Вавринчук М., Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині: причини і наслідки. Монографія. – Хмельницький, 2008. – 218 с.

21. Українське село та місто: Два погляди на проблему Голодомору 1932–1933 рр. (до історіографії питання) / С. В. Маркова // Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю заснування першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині “Руська бесіда” (7; Чернівці, 27–28 листопада 2009 р.) : Тези / Наук. ред. О. В. Добржанський. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 249–250.

22. Хлібозаготівельна політика радянської влади: деградація села задля індустріального пафосу / С. В. Маркова // Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка. Збірник наук. праць. – Вип. 3. – Хмельницький : МАУП, 2009. – С. 46–63.

23. “Жіноче питання” як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.) / С. В. Маркова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – Вип. XXVII. – С. 197–201.

24. Постанова українського села під політичний контроль партії більшовиків: передумови, форми та методи (20–30-ті рр. ХХ століття) / С. В. Маркова // Буковинський журнал. – 2009. – № 3–4. – С. 111–117.

25. Жіночий провладний рух в українському пореволюційному селі: цілі та наслідки впровадження / С. В. Маркова // Збірник наукових праць Чернівецького національного університету. – Чернівці : Технодрук, 2010. – Т. 13. – С. 41–46.

26. Тактика та стратегія РКП(б)–КП(б)У щодо легітимізації свого політичного режиму (друга половина 20-х – початок 30-х років ХХ ст.) / С. В. Маркова // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – Вип. 3: До 20-річчя кафедри історії України. – С. 316–324.

27. Особливості вивчення у вищій школі теми: “Політична боротьба в українському селі часів колективізації” / С. В. Маркова // Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 19 лист. 2010 р.) / Хмельницька обласна рада, Хмельницька обласна державна адміністрація, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький : ХГПА, 2010. – С. 286–293.

28. Передумови Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Кампанія “розкуркулення”: цілі та наслідки репресивної політики / С. В. Маркова // Матеріали VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка”. – Вип. IV. – Хмельницький, ПП Мельник А. А., 2010. – С. 48–62.

29. Жіноча історія в Україні тоталітарних часів: ліберальний дискурс / С. Маркова // Матеріали П’ятої Міжнародної науково-практичної конференції “Жінка в науці та освіті: минуле, сучасне, майбутнє”. Україна, Київ, 3–5 листопада 2011 р. – К., 2011. – С. 342–346.

30. Специфіка становлення радянських партійно-державних структур (місцеві вибори в Українській РСР у 1927, 1929 роках) / С. Маркова // Наукові праці К-ПНУ: збірник за підсумками звітної конференції, 2011. – С. 67–69.

31. Легітимізація більшовицької влади на Поділлі: історія прикордонного містечка Сатанів / С. Маркова // Науковий вісник “Межибіж” : Матеріали П’ятої наук.-краєзн. конф. “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України”. – Меджибіж–Хмельницький, 2011. – Ч. 2. – С. 263–272.

32. Освітньо-виховна система УСРР 20-х – 30-х рр. XX ст. як чинник легітимізації правлячого режиму // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Т.17. – 2011.

33. Місцеві вибори в УСРР та національних республіках СРСР у 1927, 1929 роках: порівняльний аналіз / С. В. Маркова // Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”. Спільний проект Національного університету “Києво-Могилянська академія” і видавництва “Мандрівець” – 2011. – № 3. – С. 44–49.

34. Місцеві вибори в УСРР у 1927, 1929 роках: порівняльний аналіз / С. В. Маркова // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 4: На пошану професора А. О. Копилова. – С. 373–382.

35. Громадські організації як інструмент залучення селянства до суспільно-політичного життя Радянської держави (20-ті–30-ті рр. XX ст.) / С. В. Маркова // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Т. 21 : На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 301–311.

36. Еволюція стану громадської думки та соціальної стратифікації в українському селі у 20–30-ті рр. XX ст. / С. В. Маркова // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський:

Оіюм, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2011 року. – С. 364–376.

37. Жіноча історія України: конструювання більшовицьким режимом нового образу селянки-колгоспниці / С. В. Маркова // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття. : Збірка наукових праць / Ред. кол. Білій Л. Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – Вип. V. – С. 264–273.

38. Використання теорії структурації Е. Гіденса у дослідженні історії України першої половини ХХ ст.: методологічний аспект / С. В. Маркова // Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 14–15 грудня 2012 року). – Львів : ГО “Львівська фундація суспільних наук”, 2012. – С. 70–72.

39. Конструювання радянською владою нових жіночих соціально-рольових образів у 20–30-ті рр. ХХ ст. / С. В. Маркова // Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2012 р.) – Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. – С. 102–107.

40. Проблеми дослідження української історії в першій половині ХХ ст.: теоретико-методологічний аспект / С. В. Маркова // Розвиток науки на сучасному етапі : Міжнародна заочна конференція, м. Київ, 22 грудня 2012 р. – К. : Центр наукових публікацій, 2012. – Ч. IV. – С. 28–32.

41. Соціальні наслідки сталінської промислової індустріалізації для українського села: тенденції та характер сучасних наукових дискусій і оцінок / С. В. Маркова // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ : науковий і документальний журнал. – № 2 (39) / Ін-т історії України НАН України, Служба безпеки України. – Київ–Харків : Права людини, 2012. – С. 350–372.

42. Заміна полівождизму сталінською автократією (20-ті–30-ті рр.): сучасні тенденції розробки теми у російській історіографії / С. В. Маркова // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, 2012. – Вип. 5.: На пошану професора М. Б. Петрова. – С. 67–74.

43. Конструювання більшовицьким режимом нового образу селянки-колгоспниці (20–30-ті рр. ХХ ст.) / С. В. Маркова // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 8. – С. 34–39.

44. Проблеми дослідження української історії 1920-х – початку 1930 рр.: теоретико-методологічний дискурс / С. В. Маркова // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2012. – Т. 22 : На пошану професора П. Ф. Лаптіна. – С. 110–124.

45. Становлення тоталітарного режиму в СРСР: аналіз західної історіографії / С. В. Маркова // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Вип. 590–591. – Чернівці : ЧНУ, 2012.

46. Аграрні перетворення в українському селі у революційну добу 1917–1920 рр. (за матеріалами журналу “Село”) / С. В. Маркова // II наукові осінні читання : Міжнародна конференція, м. Київ, 26 жовтня 2013 р. – К. : Центр наукових публікацій. – Ч. II. – С. 35–38.

47. Соціально-демографічна характеристика українського соціуму (1924–1934 рр.) / С. В. Маркова // Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947) : Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 20–21 листопада 2013 р. / Ін.-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України ; Ін.-т історії України НАН України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка ; Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К., 2013. – С. 273–280.

48. Соціально-класова диференціація українського села в 1920-х роках / С. Маркова // Історія України. – № 4 (788), 2013. – С. 10–14.

49. Соціально-класове розшарування українського селянства наприкінці 1920-х років / С. В. Маркова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2013. – Вип. 21. – С. 29–34.

50. Соціально-демографічна характеристика українського соціуму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / С. В. Маркова // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2013. – Т. 20 : 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – С. 502–509.

51. Реалізація більшовицької політики в СРСР–УСРР (1920–1930 рр.): огляд новітньої західної історіографії // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Вип. 6.: На пошану професора А. Г. Філінука. – С. 108–114.

52. Концепція “нової людини” в теорії радянського будівництва (1920-ті рр.) // Матеріали VII Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка) (м. Житомир, 7–8 листопада 2014 р.). Збірник наукових праць. – Житомир : Полісся, 2014. – С. 186–189.

53. Демографічний та етно-національний контекст суспільних та політичних трансформацій в українському соціумі у міжвоєнний період / С. В. Маркова // Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України / Зб. наук. пр. [ред. кол.: О. Ф. Попик (гол.) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник, 2014. – С. 86–90.

54. Еволюція економіко-громадянських форм активності в українському селі часів непу / С. В. Маркова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2014. – Вип. 22. – С. 44–49.

55. Уніфікація свідомості сільських дітей засобами впливу ідеологічної та освітньо-виховної систем СРСР, УСРР у 1920-х – на початку 1930-х рр. // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП Вид-во “Гілея”, 2014. – Вип. 82 (№ 3). – С. 34–40.

56. Формування “нової людини” як засіб розширення соціальної бази радянської влади на селі (1920-ті рр.) // Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць / Ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 7. – С. 181–184.

57. Національний характер українців: дискурс початку ХХ ст. / С. В. Маркова // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол. : А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 7. : На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). – С. 219–230.

58. Власність на землю як фактор розвитку громадянського суспільства // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 14. – С. 117–121.

59. Особливості володіння землею та землекористування в Україні на початку ХХ ст. (на прикладі Подільської губернії) / С. В. Маркова // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова) та ін.] – Хмельницький, ПП Мельник А. А., 2015. – Вип. 3. – С. 115–120.

60. Засади формування української національної ідентичності на початок ХХ ст. / С. В. Маркова // Десяті педагогічні читання пам’яті М. М. Дарманського: розвиток системи освіти України в умовах євроінтеграційних процесів: здобутки і перспективи : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14 квіт. 2015 р.) / Хмельницька обласна державна

адміністрація, Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький : ХГПА, 2015. – С. 104–109.

61. Ідейно-ціннісний конфлікт між сільськими піонерами й комсомольцями та їхніми батьками / С. Маркова // Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел: зб. матеріалів Всеукр. наук.-теорет. семінару, 14–15 травня 2015 р., м. Вінниця / ред. кол. : О. А. Коляструк (відп. ред.), Н. В. Жмуд (відп. секретар), Т. Р. Кароєва ; Вінниця : ТОВ “Нілан–ЛТД”, 2015. – С. 114–117.

62. Уніфікація свідомості дітей засобами впливу радянської дитячої літератури: історичний дискурс 1920–1930 рр. / С. В. Маркова // Від Шевченка до сьогодення / Зб. наук. та науково-метод. пр. [ред. кол. : В. Є. Берека (гол.) та ін.]. – Хмельницький: Вид-во ХОППО, 2015. – С. 47–51.

63. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917–1933 рр.): монографія. – Кам’янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. – 544 с.

64. Парагромадянське селянське суспільство на початку ХХ ст. в Україні: аграрно-політичний дискурс // Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць / Ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2015. – Вип. 10. – С. 60–62. (До 100-річчя з дня народження академіка Івана Олександровича Гуржія).

65. Формування “нової людини” як засіб одержавлення традиційного суспільства в Україні (1920-ті – початок 1930-х рр.) / С. Маркова // *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. – 2015. – Część 3. #3. – S. 110–113.

66. Organizational forms of self-government of ukrainian peasants in the early XXth century / S. Markova // *Intellectual archive* – 2015. – Vol. 4. Number 6. – P. 190–199.

67. “Компетентнісний підхід та сучасна методологія викладання історії України в старшій школі: історико-педагогічний дискурс” (розділ) // Післядипломна педагогічна освіта в умовах децентралізації та модернізації: регіональний аспект: монографія / За ред. В. Є. Береки. – Хмельницький ФОТ Мельник А. А., 2017. – С. 435–448.

68. Калінкіна С. А., Корновенко С. В., Маркова С. В., Романець Н. Р. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929–1933 рр.): Монографія. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2017. 300 с.

69. Маркова С. В. Сатанів: історія, міфи та легенди (історико-культурологічні нариси, путівник з історичного квестування): Третє видання, доповнене, виправлене. Хмельницький, 2018. 172 с.

МИГТЕВОСТІ ЖИТТЯ

З першим Президентом України Л. Кравчуком, 2008 р.

Відкриття пам'ятної дошки М. Грушевському, 2017 р.

Виступ на конференції, 2018 р.

*Презентація книги С. Маркової «Сатанів: історія, міфи та легенди»,
2018 р.*

Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Маркову
Світлану Василівну,**

*доктора історичних наук, професора Хмельницького
обласного інституту післядипломної педагогічної
освіти, члена міського краєзнавчого осередку за
багаторічну плідну діяльність на краєзнавчій ниві
Хмельниччини і України та з нагоди 50-річчя від дня
народження*

З глибокою шанною і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Блаженич
Ю. Блаженич

22 січня 2019 року
м. Хмельницький

ГАЛЬЧАК СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ

**ГАЛЬЧАК СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ –
НАУКОВЕЦЬ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ЖУРНАЛІСТ,
АРХІВІСТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ**

9 лютого 2019 року відзначив 70-річний ювілей наш славний колега і добрий друг, голова Вінницької обласної організації НСКУ – Сергій Дмитрович Гальчак.

Знаний далеко за межами Вінниччини доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Президії правління Національної спілки краєзнавців України, голова Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, перший заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, заступник голови Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, член правління Вінницької обласної організації Всеукраїнського товариства «Знання». Особистість неординарна, творчо обдарована, креативна, діяльна, пройнята почуттям відповідальності, патріотизму. Людина світлого розуму та неспокойного серця, осяяна талантом організатора, дослідника, майстра слова, життя якої ґрунтується на палкій любові до рідної землі, вікових традицій нашого народу, усім еством віддана Україні. В очах наукового загалу є найбільш глибоким і послідовним дослідником історії Вінниччини, зокрема періоду Другої світової війни. Його перу належать наукові праці про перебіг подій нацистської окупації краю, визволення Поділля від гітлерівських загарбників, про подільських остарбайтерів, а також про зародження та розвиток краєзнавства в регіоні, еволюцію його клімату. Він уміє професійно поринути в атмосферу минулих епох, відчутти їхній подих, зрозуміти ідеологічні, моральні цінності того часу.

Народився 9 лютого 1949 року в с. Сосни Літинського району Вінницької області в родині службовців (батько Гальчак Дмитро Іванович, інвалід Другої світової війни, працював продавцем сільського магазину, мати Ганна Василівна – вихователькою в дитячих яслах). Навчався в Сосонській початковій, Городищенській восьмирічній школах Літинського району, Літинській середній школі № 2. У 1973 р. закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка, у 1979 – відділення журналістики Вищої партійної школи при ЦК КП України. У

2003 р. у Харківському національному університеті імені Василя Каразіна захистив дисертацію, здобувши науковий ступінь кандидата історичних наук, а в 2012 р. в Інституті історії України НАН України (м. Київ) – докторську дисертацію.

Служив в армії (службу проходив у Північній групі військ у Польщі; майор у відставці), понад двадцять років працював у редакціях районних та обласних газет Вінниччини (завідувачем відділу – у літинській райгазеті «Радянське життя», обласній молодіжній «Комсомольське плем'я», заступником редактора обласної газети «Земля Подільська», редактором по-гребищенської райгазети «Колос», обласної культурно-мистецької газети «Камертон-ікс»), а також певний час на комсомольській та партійній роботі, в апараті секретаріату Вінницької обласної Ради народних депутатів (завідувачем прес-служби, сектору інформації та зв'язків з громадсько-політичними організаціями і об'єднаннями; завідувачем відділу по зв'язках із засобами масової інформації), директором Державного архіву Вінницької області (1996–2009 рр.). За сумісництвом працював асистентом кафедр історії (1996–1997 рр.), українознавства (1997–1998, 2001–2002 рр.) Вінницького національного технічного університету, старшим викладачем кафедри історії слов'янських народів та кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (з 2004 р.). З 2009 р. доцент кафедри журналістики цього ж вузу, з 2012 р. – її завідувач, з 2014 р. – професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю. Член учених рад факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва. Підготував трьох кандидатів історичних наук, неодноразово виступав офіційним опонентом під час захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Член редколегій видань «Книга Пам'яті України. Вінницька область», «Книга Скорботи України. Вінницька область», «Переможці: учасники бойових дій Другої світової і Великої Вітчизняної воєн, які померли в повоєнний період або проживають на території Вінницької області», «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Вінницька область», «Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20–50-ті рр. ХХ ст.)», «Дзвони Чорнобиля. Вінницька область», «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія», всеукраїнського наукового журналу «Краєзнавство», всеукраїнського науково-краєзнавчого збірника «Хмельниччина. Дивокрай», літературно-мистецького журналу «Вінницький край» (2004–2009 рр.), наукових збірників «Журналістика й мистецтво слова», «Філологічні студії», краєзнавчого

видання «Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження», збірників матеріалів вінницьких обласних та районних історико-краєзнавчих конференцій, обласної газети «Вінниччина» (27 червня 1992 р. – 28 грудня 1996 р.). Науковий редактор, рецензент низки наукових, науково-краєзнавчих видань.

Делегат III, IV, V позачергового, VI з'їздів Національної спілки краєзнавців України, VIII позачергового та XIV з'їздів журналістів України. Учасник та організатор численних міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових, історико-краєзнавчих конференцій.

Досліджує різні аспекти історичного минулого Поділля. Автор понад двохсот наукових праць, у тому числі монографій «Східні робітники з Поділля у Третьюму рейху», «Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток», «Українские остарбайтеры Подольского региона», «На узбіччі суспільства: Доля українських остарбайтерів (Поділля, 1942–2007 рр.)», «Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні, соціально-побутові, правові аспекти (на матеріалах Волині та Поділля)», «Визволення Вінниччини від нацистських загартників», «Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст.», «Поділля в роки Другої світової війни (1939–1945)», колективних монографій «Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.» (У 2 кн.), «Україна Тараса Шевченка», книг «Ступені мужності», «Земля над Росєю», «Герої Поділля», «Поділля в найдавніші часи», «Археологічні культури Поділля», «Білі плями» скорботи»: причини Голодомору 1932–1933 та голоду 1946–1947 років на Поділлі», «Краєзнавці Вінниччини», «Голкою, ниткою, серцем і душею», «Село Сосни у плині часу: від давнини до початку XXI ст.», «Словом і багнетом: журналісти Вінниччини у Другій світовій війні», «Ратна слава Вінниччини: Час. Події. Особистості», «Жіноче обличчя війни: вінничанки на захисті Вітчизни (1941–1945)», «Український Прометей Т. Г. Шевченко і Вінниччина» та ін., упорядник, співупорядник збірників документів і матеріалів «В боях за Вінниччину», «Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи? До 650-річчя битви на річці Сині Води», «Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941–1944 гг.», «У лещатах «нового порядку»: населення Вінниччини під нацистським окупаційним режимом», «Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця», художніх книг «Неохайна ручка», «До високх орбіт», «Золота рибка», «В гостях у Пегаса», численних публікацій у періодичній пресі.

Обирався депутатом Погребищенської районної ради народних депутатів, а також депутатом Вінницької обласної Ради, головою ради редакторів Вінницької області, керівником, членом правління низки громадських організацій.

За вагомий внесок у розвиток краєзнавства, збереження національної історико-культурної спадщини удостоєний високих звань «Заслужений працівник культури України» та «Почесний краєзнавець України», подяки Прем'єр-міністра України. Лауреат Всеукраїнської премії імені Героя України, академіка Петра Тронька, обласних журналістських премій імені Костянтина Гришина, імені Олександра Гетьмана, «Золоте перо». Нагороджений також Почесним знаком Національної спілки журналістів України, Золотою медаллю української журналістики, почесною відзнакою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «За вагомий внесок у розвиток освіти та науки», медаллю «День працівника освіти» Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, почесними грамотами Міністерства освіти України, Міністерства культури і мистецтв України, Державного комітету архівів України, Національної академії педагогічних наук України, Вінницької обласної державної адміністрації та обласної Ради, Інституту історії України НАН України, Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, Секретаріату Національної спілки журналістів України, правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та іншими.

У 2017 р. удостоєний медалі Міжнародної асоціації почесних докторів, почесних професорів та почесних сенаторів, друзів і благодійників з Німеччини, Австрії, Польщі та Швейцарії «Europavirtutibusunita» («Європейська спілка гідності»).

Його ім'я занесено до книги «Почесні імена України – еліта держави» (Том IV), на Дошку пошани Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

З нагоди 70-річчя від дня народження всі краєзнавці-хмельничани щиро вітають дорогого ювіляра, зичимо міцного здоров'я, родинного затишку, всіляких життєвих гараздів, високого трудового ритму й успішної реалізації нових, яскравих творчих проектів в ім'я розвитку краєзнавства, процвітання рідної України.

Видання С.Д. Гальчака за останні роки:

Гальчак, С. Герої Поділля: Герої Радянського Союзу — уродженці Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. — Київ: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2010. — 232 с.

Гальчак, С. Регіонаознавча інституція Східного Поділля: вінницька філія Центру дослідження історії Поділля (2006 — поч. 2010 рр.). — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 160 с.

Гальчак, С. Пізнаючи історію малої батьківщини: Діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005–2010 рр. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 148 с.

Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи? До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води: Збірник документів, статей, уривків та наукових праць / Упоряд. С. Д. Гальчак. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 152 с.

Гальчак, С. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні соціально-побутові, правові аспекти (на матеріалах) Волині та Поділля): Монографія. — Вінниця. — Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. — 512 с.

Гальчак, С. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ — поч. ХХІ ст. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. — 788 с. / Вид. 2-е, доп. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. — 876 с.

У лещатах «нового порядку»: населення Вінниччини під нацистським окупаційним режимом : зб. документів і матеріалів / С. Д. Гальчак, В. М. Чехівський. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. — 336 с.

Гальчак, С. Ратна слава Вінниччини: Час. Події. Особистості / Сергій Гальчак. — Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2015. — 608 с.

Гальчак, С. Жіноче обличчя війни: вінничанки на захисті Вітчизни (1941–1945) / Сергій Гальчак. — Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2015. — 460 с.

Гальчак, С. Герої Вінниччини / Сергій Гальчак. — Вінниця : Балюк І. Б., 2016. — 340 с.

З любов'ю до малої батьківщини: діяльність Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України : (записки з щоденника) / авт.-упоряд. Сергій Гальчак. — Вінниця : Балюк І. Б., 2016–2018. [Кн. 1] : (2010–2015 рр.). — 2016. — 284 с. : іл. 48 с.; Кн. 2 : (2016–2017 рр.). — 2018. — 196 с. : іл. 8 с.

Гальчак, С. Словом і багнетом: журналісти Вінниччини у Другій світовій війні / Сергій Гальчак. — 3-те вид., допов., перероб. — Вінниця : Балюк І. Б., 2016. — 136 с.

Гальчак, С. Орлята з «Буранового гнізда» : (жартома і всерйоз) / Сергій Гальчак, Василь Паламарчук. — Вінниця : Балюк І. Б., 2017. — 108 с.

Гальчак, С. Поділля в роки Другої світової війни (1939–1945) : монографія / Сергій Гальчак. — Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2018. — 656 с.

Підготував Єсюнін С.М. за матеріалами: Цимбалюк П. І. Одержимий творчим неспокоєм // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2019 року : хронол. довід. / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Л. Б. Сенік. — Вінниця, 2018. — 208 с.

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В. Р.
м. Хмельницький*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОВАРИСТВ «ПРОСВІТА» НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті аналізується процес фінансового забезпечення товариств «Просвіта» на Поділлі у початковий період Української революції 1917–1920 рр., пов'язаний з формуванням і діяльністю структур Центральної Ради. Показана проблематика цього питання на регіональному рівні та можливі шляхи її вирішення.

Ключові слова: Поділля, товариства «Просвіта», український рух, фінансове забезпечення, громадський діяч.

Товариствам «Просвіта» Поділля періоду Української Центральної Ради новітньою історіографією приділяється чимало уваги. Це має своє раціональне пояснення, позаяк просвітницькі структури стояли в обороні української справи. Проте чимало питань потребують подальших наукових розробок. Відтак у пропонованій статті автор ставить за мету проаналізувати важливий аспект культурно-освітньої діяльності, пов'язаний із джерелами та станом фінансового забезпечення як міських, так і сільських осередків.

Велика проблема, яка реально поставала практично перед усіма просвітницькими товариствами «Просвіта», крилася у відсутності необхідних засобів для проведення культурно-освітньої справи. Передусім бракувало приміщень, які б могли стати просвітницькими центрами. Бершадська «Просвіта», наприклад, змушена була «тиснутись в дрантивому літньому театрові, в котрому немає ні дверей хороших, ні стін» [1]. Подібні проблеми були притаманними гайсинським та проскурівським просвітянам [2].

Намагаючись вирішити фінансові питання, окремі товариства «Просвіта» уже при заснуванні, попри відсутність зареєстрованих статутів, визначали розмір сплати членських внесків. Так, просвітяни м. Вінниці визначили розмір членського внеску в сумі 3 карб. [3], а для того, хто хотів стати довічним членом необхідно було до каси осередку одноразово внести 100 карб. [4]. У с. Трепівка Гайсинського повіту [5] та с. Байківка Вінницького повіту [6] просвітяни сплачували по 1 карб., а в с. Розношинці Балтського повіту – по 3 карб. [7]. За допомогою членських внесків про-

світницька організація с. Верхівці Могилів-Подільського повіту зуміла зібрати 150 карб. [8].

Однак ці надходження були все ж таки поодинокими фактами в житті «Просвіти». Принаймні так можна судити з тих архівних матеріалів та повідомлень у тогочасній пресі, які нам вдалося переглянути. Усвідомлюючи цей факт, просвітяни намагалися використати будь-яку іншу можливість, аби поповнити власні фінансові ресурси. Так, на зібранні української громади у Вінниці 13 березня 1917 р., де було публічно заініційовано процес заснування товариств «Просвіта» на Поділлі, присутні відразу зібрали на цю справу 500 карб. [9].

На зборах у містечку Янові ініціаторам заснування просвітницького осередку вдалося зібрати 100 карб. [10]. Понад 150 карб. на розвиток організації зібрали на установчих зборах просвітяни м. Ямполья. Ще на 210 карб. вдалося поповнити касу осередку завдяки улаштованому 28 квітня народним гулянням. Виступали промовці з актуальних тем сучасного життя, грала музика, лунали співи. З усього було видно, що «Ще не вмерла Україна» [11].

Біля 150 карб. зібрали на просвітницькі справи селяни с. Лука-Мелешківська Вінницького повіту [12], 30 карб. – у перший же день заснування «Просвіти» в с. Грицькові [13]. Крім того, селяни відвели під засідання товариства приміщення місцевої церковно-парафіяльної школи. Понад 150 карб. надійшло до каси просвітницького осередку в містечку Жашкові [14]. 60 карб. на потреби «Просвіти» зібрали селяни с. Пурпурівці Вінницького повіту [15]. Бажання допомогти просвітянам виявили селяни с. Юрківка та Гаршиківка Ямпільського повіту [16]. 81 карб. зібрали на користь товариства просвітяни с. Білоусівки [17], 275 карб. – просвітяни с. Кам'яна-Кривиця Балтського повіту [18].

Поступово просвітницькі діячі призвичаювалися самостійно заробляти певні кошти шляхом улаштування різних культурницьких заходів. Так, з метою покращення фінансового становища просвітницького осередку м. Летичева, у місті було влаштовано три вистави. Усього вдалося зібрати 400 карб. [19]. Майже 700 карб. заробили просвітяни с. Могильна за постановку вистави «Майська ніч» [20].

На сході селян с. Міцівці Ушицького повіту було обговорено низку актуальних питань сучасного життя. Селянин-учитель Гордзієвський, зокрема, розповів про Українську Центральну Раду, про збір коштів на Національний фонд та ін. Після цього було зібрано 332 карб., з яких 300 карб. передали Ушицькому товариству «Просвіта» для пересилки Центральній Раді, а 32 карб. спрямували на потреби місцевого просвітницького осередку [21].

До фінансування товариств «Просвіта» почасти долучалися органи місцевого самоврядування. Так, Брацлавське повітове земство асигнувало 10 тисяч

карб. для підтримки просвітніх організацій повіту. Цих коштів, втім, було недостатньо, тому учасники Брацлавського повітового селянського з'їзду звернулися до усіх небайдужих підтримати фінансово просвітні осередки [22].

У червні 1917 р. Могилів-Подільське повітове земство виділило місцевому осередку «Просвіти» 500 карб. на організацію бібліотеки [23]. 150 карб. пожертвували на бібліотеку просвітяни села Чоботарка [24].

Подільське губернське зібрання на засіданні, що відбулося в квітні 1918 р., виділило Вінницькому та Кам'янець-Подільському осередкам по 10000 карб. При цьому гласні висловили побажання, аби «сі гроші Товариства в першу чергу повернули на найом пристойних помешкань, а також на заснування і підтримання власних – бібліотеки та книгарні» [25].

Подікуди на допомогу просвітницьким організаціям приходили кооперативні структури. Зокрема, споживче товариство с. Щирівці Брацлавського повіту виділило із своїх прибутків 100 карб. на просвітні справи [26].

Фінансову допомогу окремі товариства «Просвіта» одержували від військових формувань. Так, військова спілка українців Вінницького гарнізону влаштувала у міському театрі спектакль. Ставили «Невольника» М. Кропивницького [27]. Не дивлячись на те, що міський театр вміщає до тисячі осіб, багатьом присутнім ніде було сісти. Як гра солдат та офіцерів 15 пішого полку, так і співи просвітницького хору дуже сподобались присутнім. За винятком видатків, понесених на організацію вечора, на користь «Просвіти» поступило 1300 карб. [28]. Рада «Просвіти» за таку щедрю підтримку публічно склала щиру подяку «всім вельми поважним панам і паннам, офіцерам і солдатам, учасникам хору і всім, хто чинно допоміг улаштуванню і успіху спектаклю» [29].

За влаштовану в народному домі «любителями-селянами» с. Кордилівка Вінницького повіту п'єсу «По ревізії» вдалося зібрати понад 90 карб. Частина з цих коштів мала піти на придбання матеріалу для виготовлення українських прапорів, частина на Український національний фонд та товариство «Просвіта» [30]. На Різдвяні свята 1918 р. виставу для мешканців села влаштувала «Просвіта» с. Луполово Балтського повіту. Ставили «Бондарівну». Проте через технічні негаразди друга вистава не відбулася. Цього разу планувалося продемонструвати «Нахмарило» [31].

Частину прибутків від театральних прем'єр просвітяни використовували на придбання необхідного інвентаря, костюмів та ін. речей. Женишківське товариство «Просвіта», наприклад, засновуючи осередок, збило 890 карб., частину з яких витратили на влаштування театральної сцени [32].

Просвітяни використовували будь-яку нагоду, аби поповнити свою фінансову скарбницю. Так, осередок містечка Городка після проведених у жовтні 1917 р. лекцій на актуальні питання зібрав на користь «Просвіти» 20 карб. [33].

Утворення просвітницьких організацій в окремих випадках відбувалося за участі органів державної влади. Втім, ця підтримка здебільшого була моральною. Через важкий фінансовий стан влада не могла належним чином сприяти культурно-освітній роботі сільських «Просвіт». Більше того, на заклик керівництва Центральної Ради на місцях розпочався збір коштів у Національний фонд. А тому надії на те, що держава допоможе новоствореним товариствам стати на ноги, були нереальними [34].

У свою чергу просвітницькі діячі розуміли, що виконання покладених на товариства завдань буде дуже важко зреалізувати, базуючись лише на власних джерелах поповнення фінансової скарбниці. Цей факт визнав і I Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». Тому у спеціальній резолюції форуму просвітяни відзначили: «Просвіти» мають здобути кошти на освіту не стільки з членських вкладок і жертв, скільки з державних та громадських скарбів» [35]. Однак, це побажання на даному етапі суспільно-політичного розвитку радше залишалось лише побажанням.

Таким чином, масове відродження просвітницького руху на Поділлі після падіння самодержавства в Росії постало перед непростотою проблемою, пов'язаною з відсутністю належного фінансування. Проте, долаючи різні перешкоди, товариства «Просвіта» вишукували щонайменші можливості, аби реалізувати значимі гуманітарні проекти. Їм на допомогу приходили державні, самоврядні та громадські структури, хоча проблему вирішити так і не вдалося, а тому впродовж усього періоду вона залишалася актуальною.

Джерела та література:

1. Яцюк О. Товариство «Просвіта» на Вінниччині в 1906–1922 рр. *Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.)* / упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 58.
2. Юринець С. Дописи. Проскурів. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 19 червня. С. 16.
3. Новини. Поділля. *Воля* (видання Бюро ЦК УСДРП). Київ. 1917. 9 липня. С. 6–7.
4. Статут Подільського Українського культурно-просвітнього товариства «Просвіта» в Вінниці. *Свободний голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 21 апреля.
5. Долінський П. с. Трепівка, Гайсинського повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 17 липня. С. 15–16.
6. Бондарчук А.С. Байківка, Вінницького повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 10 липня. С. 15.
7. Орищенко Я. с. Розношинці, Балтськ. повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 17 липня. С. 16.

8. Вісти з краю. Просвіта. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 28 червня.
9. Українські збори. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 18 марта.
10. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 7 апреля.
11. Вісти з краю. Ямпіль (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 12 квітня.
12. Село Лука Мелешківська Вінницького повіту. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 20.
13. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): збірник документів і матеріалів / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Крищук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 41.
14. Там само.
15. Вісти з краю. Просвіти. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 24 червня (11 червня).
16. Вісти з краю. В селах Рахни. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 24 червня (11 червня).
17. Вісти з краю. На Поділлі. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 22 (9) липня.
18. «Просвіти». *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 липня.
19. Вісти з краю. «Просвіта». *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 6 червня (24 травня).
20. Вісти з краю. Вистава. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 23 серпня.
21. Сільський сход. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 29 червня (16 червня).
22. Нечипоренко П. Брацлавський Повітовий Український З'їзд. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 19 червня. С. 14.
23. К-в Володимир. Лист із Могильова-Подільського. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 24 червня.
24. Дописи. С. Чоботарка (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 8 липня.
25. Баженов Л., Мацько В. «Просвіта» мовою документів. *«Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України: зб. наук. праць / за ред. В. П. Мацька*. Хмельницький: Просвіта, 2005. С. 15–16.
26. Вісти з краю. Просвіта на селі. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 29 травня (16 травня).
27. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 4 мая.
28. На Поділлі. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 24–25.
29. Справозданне. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 20 мая.

30. С. Кордилівка, Вінницького пов. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 28–29.
31. Вісти з краю. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1918. 19 (6) лютого.
32. Коржик С.А. Діяльність «Просвіти» як елементу духовного відродження у Летичівському повіті в період Української революції 1917–1921 рр. *Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 100-річчю Української революції 1917–1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка]* / ред. кол.: С. А. Копилов (співголова), О. П. Реєнт (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2017. С. 73.
33. Комарницький О. Б. Просвітницько-освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917–1918 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: Зб. наук. пр. / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 69–70.
34. Кучеров Г. Г. Журнал «Село» як джерело вивчення сільських «Просвіт» Поділля (1918–1919 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: Зб. наук. пр. / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 80; Гаврилюк Ю. П. Культурно-просвітницька діяльність і літературно-мистецьке життя краю (1917–1920 рр.) *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність*: зб. наук. пр. за підсум. Третьої Міжнар. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» (5-6 жовтня 2006 р.). Кам'янець-Подільський: інформац.-вид. відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2010. С. 139.
35. З'їзд «Просвіт». *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 26 вересня (9 жовтня).

Блажевич Ю.І., Блажевич О.І.
м. Хмельницький

САМОБУТНІ ТА ОРИГІНАЛЬНІ НАРОДНІ РЕМЕСЛА І ПРОМИСЛИ МЕШКАНЦІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН

В статті на основі документальних та історичних матеріалів, публікації місцевих періодичних видань висвітлено творчі здобутки мешканців Хмельниччини, які відроджують або створюють самобутні та оригінальні народні ремесла і промисли на сучасному етапі незалежної України.

Ключові слова: *Поділля, Хмельниччина, народні ремесла та промисли, творчі здобутки.*

На Поділлі, як і в Україні, споконвіку мешканці краю займались народними ремеслами і промислами як для власних потреб, так і для продажу чи обміну. Вишиті сорочки і рушники, взуття і одяг, килими і ліжники, дерев'яні, глиняні, шкіряні, солом'яні, кам'яні та металеві вироби, різноманітні коштовності, спорудження будинків, палаців, мостів, господарський будівель, фортець і культових споруд, їх облаштування, випікання обрядових і щоденних хлібних виробів, виготовлення дитячих іграшок, меблів, знарядь праці тощо – все це вимагало великого терпіння і ремісничої майстерності, що передавалося від роду до роду, від матері до доньки, від батька до сина і дійшло й до наших днів. Зрозуміло, що чимало ремесел і промислів з розвитком фабрично-заводського виробництва, сучасних інноваційних технологій перестали існувати, однак з'явилися нові або відродилися деякі старовинні способи обробки підсобних матеріалів. Нині на Хмельниччині є чимало народних умільців, які займаються самотніми і оригінальними ремеслами та промислами.

Так, наприклад, останнім часом в Україні почали проводитись конкурси хендмейдерів, назва походить від англійських слів – «хенд» (рука) і «мейд» (робота), тобто робота руками, або ручна робота з будь-якими матеріалами і на будь-які теми, однак це мають бути одиничні екземпляри, а не виготовлені в промислових масштабах. Хендмейдер з міста Старокостянтинова Нікіта Драчук у 2018 році переміг у конкурсі «Укрпошти» серед таких майстрів України. Як повідомило StarKon.Citi, його роботи будуть представляти нашу країну на міжнародній виставці у Шанхаї (Китай). Всього у вищезазначеному конкурсі взяло участь 39 талановитих хендмедерів, з яких експертне журі та інтернет-користувачі мали обрати п'ять найкращих: Нікіта Драчук виставив на голосування чотири філігранні вироби – коника, коника на волоску, павучка і восьминога. За умовами конкурсу на 60 відсотків усе залежало від інтернет-голосування людей, а 40 відсотків давало журі. Як бачимо, оригінальні витвори нашого земляка завоювали симпатії інтернет-користувачів і членів журі і тепер він представлятиме Хмельниччину і Україну на міжнародній виставці в Китаї [1, с. 16].

Здавалося б, що нині випічкою тортів, короваїв та багатьох інших смаколиків вже нікого не здивуєш, наскільки досконалі хлібні вироби нині є на прилавках магазинів, в домашніх холодильниках тощо. Однак Оксана Гоманюк із Райківців Хмельницького району створює і випікає незвичайні желейні ЗД-торти, оздоблені «живими» квітами та пелюстками. А надихнула її на виготовлення шедеврів донька Богданка. «Моя донечка дуже полюбить желейні десерти, – розповіла пані Оксана. – Готуючи їх, ми постійно експериментували: та заливали різними кольорами, робили десерт «Бите скло», часто готували «пташине молоко». А якось поєднали

«пташине молоко» із желе, в яке виклали фрукти у формі квітів. Саме так і народилася перша модель майбутнього торта, котра складалася лише з двох шарів». Протягом двох років йшло вдосконалення складових частин торта, зростали майстерність у формуванні оригінальних композицій із квітів і пелюсток, які оживляють такі казкові вироби, допомагали в цьому й майстер-класи та інтернет-ресурси тощо.

Знайомі та друзі майстрині кажуть, що такий торт, окрім того, що дуже оригінальний та смачний, ще й дуже легко їсться після застілля, чого не скажеш про кремові. Готує один торт Оксана Гоманюк близько восьми годин. Спочатку майстриня у форму заливає перший прозорий шар желе, згодом, при допомозі шприца та голки, в цьому шарі малює квіти й пелюстки, фактично це робиться інтуїтивно, бо малюючи композицію, вона її не бачить. Згодом заливається шар «пташиного молока» з фруктами, зазвичай з порізаними яблуками, бананами, апельсинами, влітку – з різними ягодами. Коли другий шар застигає, майстриня кладе ще бісквітний корж та знову заливає «пташиним молоком». «Кожний виріб – це витвір мистецтва, в який я вкладаю частину своєї душі», – розповіла майстриня. Зазвичай вага такого 3D-торта близько 3,5 кг [2, с. 13].

Своєрідною фотозоною у місті Славуті став казковий паркан із чотирьох гномів біля тину подвір'я одного з родичів Миколи Мельничука, творця цих фантастичних оберегів, на вулиці Зарічній. І зроблені вони не з дерева, не з пластику, а з бетону. Микола Мельничук вже не один рік створює казкові композиції з тварин, міфічних істот, усіяких ельфів, гномів тощо. Перші подібні витвори він почав створювати, працюючи на місцевому фаянсовому виробництві, потім в Києві, де переважно працював над створенням інтер'єрів на замовлення на приватних територіях. Після повернення до рідного міста Микола продовжує працювати в цьому ж колоритному стилі, нещодавно створив оцей казковий паркан. Господарі садиби кажуть, що вже звикли до того, що біля паркану хтось фотографується, комусь кортить дізнатися, що ж то за гноми і яке їх призначення.

«В цій композиції кожен чоловік-гном щось символізує та має свої функції, – пояснив Микола Мельничук. – Леприкон оберігає достаток в домі, відповідає за фінанси і наглядає за правильним їх використанням. Лісовик – за урожай і живність в господарстві. Чарівник оберігає родину і садибу від поганих очей, а Воїн – від злого умислу та людей, які можуть переступити за ворота з поганою думкою. Усі четверо – хранителі дому» [3, с. 5].

Самобутнє древнє ремесло – створення Дідуха, відродила народна майстриня Тетяна Божок з села Ставниця Лети́чівського району, оселя якої заворожує перехожих дивовижним розписом квіткового і пташиного світу. Окрім малювання вона у вільний час створює дідухи. Дідух, житній

чи пшеничний сніп, український символ Різдва, бере свою історію ще з дохристиянських часів. Адже цей символ урожаю, добробуту, багатства – оберіг роду, – колись без нього не обходився жоден Святвечір. Етнографи пояснюють, що слово «дідух» означає дідівський, тобто предківський дух. Наші пращури з душевним трепетом і великою шаную ставились до цього символу єднання поколінь. Фактично призабутий у радянські часи, нині «Дідух» знову повертається в наші домівки та стає своєрідним символом зимових різдвяних свят. Як розповіла Тетяна Божок, колоски для дідуха потрібні особливі, не перестиглі. Збирати їх необхідно до настання жнив – тоді зерно не сипатиметься з сухого колосся. Щойно колоски починають жовтіти – варто зрізати попід саму землю. Дідух плететься з пшениці та жита. «Складаю в пучечки по дванадцять колосків, розділяю їх на троє, вплітаючи по колу наступні пучки, і так виходить деревце або снопок. Дідухи бувають різні – триногі, п'ятиногі – залежно від того, скільки є під руками колосків, та від фантазії автора. Прикрашаю дідуха калиною та польовими квітами, вівсом, цвітом льону й волошок».

За словами майстрині, перед тим, як принести на Святвечір Дідуха до хати, господар заносить його також до хліва – щоб худоба водилася. Потім Дідуха ставлять на покутті, долівку встеляють сіном, на ніч обов'язково залишаємо кутю, щоб почастилися душі предків. Усе це разом символізує спокій та свято в родині. Недарма ж у народі казали «Дідух до хати – біда з хати». Після Водосвяття, провівши усі зимові свята, Дідуха виносять у двір і спалюють, що символізує повернення душ померлих на небо. До речі, перший Дідух, створений руками Тетяни Божок, нині зберігається в музеї Меджибізької фортеці [4, с. 11].

Понад десять років 66-річний Віктор Войтков з Шатави, що на Дунаєвеччині, виготовляє саморобний городній інструмент: сапи, лопати, граблі, шуфлі. Однак в доробку майстра є й шампури, агрегати для вичавлювання соку, сокири, корита для поросят, терки тощо. Віктор Войтков в свій час здобував вищу педагогічну освіту, довгий період працював директором школи, однак важка хвороба дочки застала його зайнятися майструванням виробів з металу, щоб забезпечити свою сім'ю і лікування дочки. Цей спосіб заробітку виявився прибутковим і свої вироби майстер-самоук продає й понині на ярмарках, сільськогосподарських виставках, в сусідніх селах та подальших населених пунктах. За зиму, наприклад, окрім інших господарських знарядь, Віктор Войтков виготовляє з високоякісних металів до двох тисяч сап, які користуються постійним попитом у мешканців району і краю.

Нещодавно в талановитого майстра з'явилося ще одне захоплення. Разом із зятем вони виготовили хреста на церкву. Священик, який приїхав подивитися на роботу, був здивований якістю виробу, адже зварювальних

пшів ніде не було видно, а поліровка металу була така, що можна було побачити у ньому своє відображення [5, с. 4].

Останнім часом в Україні, зокрема й на Хмельниччині набрав обертів стріт-арт, тобто вуличне мистецтво. Сірі та нудні стіни багатопверхівок, зупинок, магазинів та інших закладів міст, районних центрів та великих населених пунктів нині прикрашають муралами – яскравими, кольоровими сюжетними малюнками, що створюють неповторну туристичну атракцію, привертають постійну увагу мешканців і туристичних чи екскурсійних груп. Такі мурали з'явилися в Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, Славуті, Нетішині, Шепетівці та в інших містах і місцях. Так, наприклад, останнім часом мурал перекочує й в села нашої області. Піонером в цьому плані стали Самчики Старокостянтинівського району. Це знамените своєю збереженою і розкішною панською садибою село, а також відомим «самчиківським» розписом, привернуло увагу місцевих художників та волонтерів з Києва, які розпочали втілювати в життя проект «арт-село». Ще за погожої погоди вони розпочали розмальовувати будинки, паркани, автобусні зупинки цим відомим місцевим розписом «Самчиківка». Загалом на 2018 р. було заплановано і виконано десять об'єктів, на 2019 р. – ще тридцять. Київські організатори мистецької ініціативи «UAmaze» свій проект реалізують спільно із Хмельницьким обласним науково-методичним центром культури і мистецтва при підтримці Українського культурного фонду.

Майстер самчиківського розпису Віктор Раковський наголосив, що об'єкти, які розписали «Саамчиківкою», ретельно відбирали. Потім підписували договір із власниками про те, що упродовж наступних п'яти років вони не будуть спотворювати чи змінювати форму малюнка. Будинки повинні були виділятися українською архітектурою – глиняні, доглянуті. За домовленістю з господарями робився зовнішній ремонт і підписувалася відповідна угода. Для об'єктів спеціально розробляли окремі ескізи, кожний малюнок був унікальний. Як бачимо, з часів трипільської культури, коли наші предки також розмальовували свої оселі, нині це повертається на новій основі [6, с. 16].

Надзвичайно цікавий і корисний промисел з'явився за останні роки в Україні, зокрема й на Хмельниччині. Мова йде про апітерапію, тобто про лікування в апідомі – бджолиному будиночку (у перекладі з лагинської «апіс» – бджола). Апідім може бути збудований з одним або з двома лежачками. Він складається з двох частин – нижньої, де три вулики і зверху один лежак, та шість вуликів і зверху два лежаки. На вуликах зняті верхівки, а в лежаках прорізано три отвори, що закриті металеву сіткою. Таким чином бджолиний гул, запахи з вулика прямо впливають на людину, яка знаходиться в лежаку. Це істотно впливає на поліпшення здоров'я, адже пере-

бування в такому будиночку нормалізує сон, вирівнює енергетичне поле, поліпшує внутрішню гармонію, заспокоює нервову систему тощо. Зазвичай сон на лежах настане швидко – під монотонне гудіння комах людина дуже скоро заспокоюється, зникає напруження і настає лікувальний сон. Такий відпочинок особливо корисний для людей, які потерпають від проблем із серцево-судинною системою, адже поліпшується серцевий ритм, нормалізується артеріальний тиск. А ще з бджолиним гулом створюється своєрідний вібромасаж, що справляє добре виражену заспокійливу дію. Вчені довели, що біополем крилатих трудівниць чудово вирівнюється біополе людини, яке зазвичай є порушеним внаслідок постійних стресових ситуацій. Однак для того, щоб відчути істотні зміни у власному здоров'ї, потрібно провести в апідомі від семи до десяти сеансів. До речі, такі апібудиночки на теренах Хмельниччини є в Красилівському, Кам'янець-Подільському, Городоцькому, Дунаєвському, Старокостянтинівському та деяких інших районах краю. Водночас пасічники пропонують такі продукти бджолярства – різні сорти меду, пилок, прополіс, маточне молочко, підмор тощо [7, с. 6].

Техніка художньої обробки емалі – правічна, на наших теренах прижилася ще з часів Київської Русі. Однак нині емальєри – рідкісні ремісники, наприклад, на всю Україну таких професійних майстрів є лише кілька. Серед них і хмельницький емальєр Іван Юрков. Нещодавно він представив ретроспективну виставку емалі «До джерела» в обласному художньому музеї, в основі якої – національна історія, традиції, обряди, релігія. Майстер пропонує глядачу свої дивовижної філігранності картини з емалі, що розділені на теми: духовність, історія, культура. Тут є картини з народного життя, де краяни займаються хатніми справами, у національних строях водять вертеп тощо. Чимало в автора й духовно-релігійних сюжетів, у яких звучить ціла симфонія філософії буття: «Сьомий ангел», «Вигнання», «Водохреща» й низка інших творів, присвячених цій тематиці.

Не обминув Іван Юрков і сучасні теми Революції Гідності, Майданних перипетій, фігурки революціонерів. Епіцентром виставки стала інсталяція з Кобзарів Шевченка, а їх декілька десятків книг різних форматів, палітурки яких майстер обробив емалевими сюжетами. Це унікальний і оригінальний витвір справжнього майстра-емальєра хмельничанина Івана Юркова [7, с. 9].

Греко-католицький храм Благовіщення Пресвятої Божої Матері, що у Саганові, зсередини прикрашають дивовижні ікони. Дивовижні тому, що більшість з них створені руками парафіян. Особливо вражають образи, вишиті на великих полотнах Василюю Бойчук, яка вже більше десяти років тому переїхала на Городоччину і з тих пір не розлучається з голкою та ниткою. В останні роки вишиває переважно ікони. Для них використовує

техніку болгарського хреста. Усі свої чудові за виконанням вироби вона дарує цьому греко-католицькому храму. Ікони не продає, вважає, що це не товар. Як згадує Васирина Бойчук, першою, спільно з донькою Марією, вишили Зарваницьку Божу Матір і з тих пір її творчість служить Богові і людям [8, с. 3].

Ще один наш земляк Ростислав Гарбарук – професійний художник, уродженець с.Клепачі на Славутчині, прославився своїми розписами церков та писаними іконами. Все життя він проживає у рідному селі, хоча побував у багатьох місцях і містах. Однак, за його словами, тільки рідна земля, маленька його батьківщина, надихає на нові чудові творіння. Нині ж справу батька також продовжує його син Артем.

Понад вісім десятків храмів і монастирів розписані цим талановитим майстром. Він зізнався, що розписувати храми – це щоразу творити історію Божого Дому заново і дуже цікаво. Хоч робота й кропітка та нелегка, адже необхідно врахувати все – розташування церкви, світло з вікон, вміло підібрати і накласти напівтіні, десятки кольорів, щоб створити об'єм, врахувати, що енергетика в храмах особлива, намолена.

Ростислав Гарбарук ще й виготовляє іконостаси та церковні фігури. Його витвори можна побачити в сотнях церков у різноманітних куточках України. Різьблені іконостаси і фігури виготовляє з липи і покриває поталлю та сусальним золотом. Деревину заготовляє власноруч. Інше дерево, каже майстер, не підходить, бо липа в'язка та не дає тріщин, водночас м'яка, тому і різбити легко [10, с. 2].

Як бачимо, цих декілька яскравих фактів і прикладів оригінальної творчості наших талановитих майстрів і майстринь свідчать про невмирущу естафету людських творінь, яка передається споконвіків і надихає мешканців краю на велику любов до рідної землі, до її працьовитих і талановитих людей.

Джерела та література:

1. Гарматюк Н. Хлопець зі Старокостянтинова переміг у конкурсі хенд-мейдерів України // Сімейна газета, подільський випуск. – 2018. – 15-21 жовт.
2. Гаврилюк М., Білецька Ю. Оксана Гоманюк із Райківців створює 3Д-торти // Сімейна газета, подільський випуск. – 2018. – 12-18 листоп.
3. Олійник І. Казковий паркан у Славуті: хранителі, що здивували місто // Сімейна газета, подільський випуск. – 2018. – 19-25 листоп.
4. Олійник І. Дідух як символ вічності роду // Сімейна газета, подільський випуск. – 2018. – 3-9 груд.
5. Свінцицька Н. «Коли руки працьовиті і немає ліні – можливо все» // Сімейна газета, подільський випуск. – 2018. – 26 листоп. – 3 груд.
6. Гарматюк Н. У Самчиках створюють арт-село // Сімейна газета, подільський випуск. – 2018. – 29 жовт. – 4 листоп.

7. Огородник Г. Про здоров'я подбай – до апідому завітай // На пенсії. – 2018. – 30 жовт. – 5 листоп.
8. Салій І. Жива емаль Івана Юркова // Проскурів. – 2018. – 20 груд.
9. Олійник І. Коли беру до рук голку – заспокоююсь. // Сімейна газета. – 2018. – 13 верес.
10. Олійник І. «Важливо вміти не просто написати картину, а розказати її...» // Сімейна газета, подільський випуск. – 2019. – 21-27 січня.

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

УРОДЖЕНЦІ СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ - ВИПУСКНИКИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

В статті на основі видання «Видавничого дому Києво-Могилянської академії» енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819-1924», в якій, на відміну від інших енциклопедичних видань, де інформацію про видатних діячів подано в скороченому варіанті, вміщено повноформатні біографічні статті з широкими відомостями про особу (від місця народження до всіх ступенів освіти, місця служби чи церковного служіння, громадських доручень, нагород і відзнак, обставин і місця смерті та поховання тощо). Окрім цього обов'язково додавався бібліографічний опис друкованих праць особи та літератури про неї.

За підрахунками автора статті у двохтомному енциклопедичному виданні вміщено бібліографічні дані про 22 випускників академії – уродженців Подільського краю, зокрема й 6 представників Старокостянтинівського повіту Волинської губернії

Ключові слова: Київська духовна академія, уродженці Старокостянтинівського повіту Волинської губернії, випускники, церковне служіння, творчі досягнення.

Актуальність проблеми та стан її вивчення. Релігійний «Ренесанс», який повною мірою заповнив духовний простір незалежної України, ще раз підкреслив нездоланну силу і прагнення мільйонів українців прилучитися до чистого джерела Слова Божого, самобутнього українського православ'я, народних звичаїв, традицій, обрядів і віри. Вітчизняні та діаспорні церковні історики, світські вчені, краєзнавці, журналісти розпочали клопітку роботу над архівними документами, історичними джерелами,

матеріалами періодичних видань та мемуаристики щодо повернення із небуття цілих пластів релігійної історії, як України в цілому, так і окремих її регіонів, зокрема й Поділля.

Зрозуміло, що нині вони звертаються й до наукової та творчої спадщини минулого, особливо до досягнень київської духовно-академічної науки XIX - початку XX ст. у царині догматичного, морального і порівняльного богослов'я, біблієзнавства, патрології, літургії, філософії, мовознавства, історії літератури та ін..

Відомі твори вихованців Київської духовної академії А. Булгакова, М.Олесницького, М. Стелецького, К. Скворцова, М. Оксіюка, Я. Амфітеатрова, М. Петрова, Ф. Титова, С. Гогоцького та багатьох інших. Значний доробок в цьому плані зроблений й вихідцями академії – уродженцями нашого краю. Більшість з них були прекрасними священнослужителями, церковними діячами, богословами, церковними істориками, педагогами, науковцями, краєзнавцями, письменниками, громадськими активістами тощо. Цінні матеріали щодо цього протягом XIX-XX ст. накопичились в журналі «Праці Київської духовної академії», творах Ф. Титова «До питання про значення Київської Академії для православ'я і руської народності XVII-XVIII ст.». – Книга 3: Вихованці академії на службі в Києво-Печерській лаврі...», «Біографічний словник випускників Київської духовної академії 1819-1920 рр.». Матеріали із зібрання професора, протоієрея Ф.І. Титова і архіву КДА: в 4т.» (упорядник В.І. Ульяновський. – т.1. – Київ, 2014).

Великий масив матеріалів, особливо управлінського напрямку, знаходиться в «Повному зібранні законів Російської імперії», біографічного – в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, в обласних державних архівах та інших установах.

Частина цих документів і матеріалів опрацьована і узагальнена. У вичезданому двотомнику «Київська Духовна Академія в іменах: 1819-1924» авторським колективом у складі 18 науковців (упорядник і науковий редактор доктор філософських наук, професор Ткачук М.Л.). Праця присвячена 400-літтю Києво-Могилянської академії, спадкоємницею якої протягом XIX початку XXст. була Київська духовна академія, а з 1920 по 1924 рік – Київська православна богословська академія.

Метою цієї статті є висвітлення життєвого і духовного шляху уродженців Поділля – випускників Київської духовної академії з Старокостянтинівського повіту.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать статуту духовних академії Російської імперії, зокрема й Київської, безпосередніми цілями цих духовних навчальних закладів було навчання і виховання майбутніх священнослужителів в дусі відомого лозунгу Уварова «Самодержав'я, православ'я,

народність», як важливого чинника для утвердження імперського режиму, повної трансформації життя на приєднаних територіях зокрема й Поділля, за самодержавним взірцем і зробив ставку на православ'я як провідний напрямок інкорпораційної та конфесійної політики самодержавства, який спрямовувався на нищення будь-яких самобутніх рис українського православ'я, перетворення його духівників на служителів імперських інтересів. За задумом царського уряду і священного Синоду православні храми, парафії і духовні навчальні заклади повинні були стати найголовнішими місцями зросійщення українців, зокрема й подолян, внаслідок уніфікації всіх сторін життя за імперськими та синодальними стандартами. Зрозуміло, що безумовне виконання цих завдань покладалась, в першу чергу, на вихованців духовних академій, яких в Російській державі було утворено 4: в Києві, Москві, Санкт-Петербурзі і Казані. Починаючи з другої половини XIX ст., в нових статутах духовних академій не висувалось жодних станових обмежень до вступників, в більшості випадків вихідців із бідних багатодітних сімей переважно сільських священників, дияконів, паламарів. Тому, в основному, студенти, які навчалися в Київській духовній академії, були з таких священницьких родин.

Необхідно також відзначити, що організація чотирьохрічного навчального процесу у КДА, так само, як і в інших духовних академіях, здійснювалась у чіткій відповідності до статутних вимог і нормативних документів синодальних структур, які опікувалися питаннями освіти. Так, наприклад, протягом 1814-1869 років студенти КДА вчилися у двох відділеннях. У нижчому відділенні головна увага приділялась опануванню філософських дисциплін (історії філософії, логіки, психології, метафізики, моральної філософії). Окрім того викладалися словесність, історія, та математика. У вищому відділенні вивчали богословські предмети (догматичне, моральне, викривальне, «співбесід не» богослов'я, Святе Письмо, герменевтику, канонічне право, церковні історію, археологію, географію, словесність). З 1841 р. до переліку дисциплін вищого відділення входила патрологія, з 1867 р. – педагогіка. Протягом усього академічного курсу тривало поглиблене вивчення мов – грецької, латини, єврейської, німецької і французької (в Київській духовній академії в 1825 -1844 роках додавалась польська). Статут православних духовних академій, затверджений у 1869 р., визначав їхньою першочерговою метою підготовку не тільки пастирів церкви, а й викладачів для навчальних закладів духовного відомства. Задля реалізації цього завдання в академіях було відкрито три відділення – богословське, церковно-історичне та церковно-практичне (поділ на нижче і вище відділення скасовувався), а навчальні програми сформовано за принципом відповідної спеціалізації дисциплін (вибір студентом певного відділення здійснювався відразу після зарахування на перший курс). До спеціальних предметів бого-

словського відділення належали догматичне богослов'я з історичним викладом догматів, моральне і порівняльне богослов'я, патристика, єврейська мова та біблійна археологія. Студенти церковно-історичного відділення вивчали біблійну історію Старого й Нового Завітів, загальну церковну історію, історію Російської Церкви, історію та викриття російського розколу, цивільні загальну та російську історію. Повний академічний курс залишався чотирьохрічний, однак закінчити його мали змогу лише ті студенти, які протягом третього року навчання підготували твір, визнаний академічною Радою задовільним для присудження кандидатського ступеня, і склали іспити за цей рік на «відмінно» (решту вихованців випускали після третього курсу із званням «дійсного студента»). На четвертому курсі навчання такі студенти у статусі магістрантів займалися спеціалізованим вивченням обраних предметів, з яких складали магістерські іспити й давали пробні лекції. Той, хто встигав протягом четвертого року підготувати й публічно захистити магістерську дисертацію, здобував ступінь магістра богослов'я. Однак переважна більшість магістрантів обмежувалась складанням магістерських іспитів, виходячи з Академії зі ступенем кандидата богослов'я й зберігаючи право на присудження ступеня магістра на підставі захисту друкованої дисертації без додаткових екзаменів [2, с. 545 - 546].

Випускник Київської духовної академії, архимандрит РПЦ, церковний діяч і педагог, богослов, історик Церкви, красзнавець, археограф, перекладач Амвросій (в миру Лотоцький Афанасій Лукич) народився в с. Мончинці Старокостянтинівського повіту Волинської губернії (нині Красилівського району Хмельницької області) у сім'ї священика. Після закінчення Волинської духовної семінарії навчався у Київській духовній академії (1819-1823), де здобув ступінь магістра богослов'я і словесних наук.

Молодий магістр і майбутній священнослужитель 17 жовтня 1823 р. отримав направлення на посаду професора богослов'я та німецької мови у Волинську духовну семінарію, яка тоді розташовувалась у м. Острог. Із січня 1825 р. він обіймав посаду професора польської мови, а з 12.07.1826 р. став інспектором. Одночасно, з листопада 1823 р. він виконував обов'язки бібліотекаря семінарії. Викладацьку роботу поєднував із священницьким служінням в Острозькому Свято-Успенському кафедральному соборі – в чині ієрея – з 27.11.1823 р., в чині протоієрея – з 08.11.1825 р.

В червні 1828 р., звільнившись за власним бажанням, переїхав до містечка Клевань Рівненського повіту Волинської губернії де викладав Закон Божий і російську мову у повітовому училищі і виконував низку адміністративних доручень на єпархіальній службі: був цензором проповідей духовенства і благочинним Рівненського повіту тощо [1, с. 101].

В березні 1833 р. Лотоцький став служити у м. Луцьку Волинської губернії, де обіймав посади настоятеля Свято-Покровської церкви і законов-

чителя міської гімназії. У 1834 р. цю гімназію перевели до Клевані, де він суміщав посади законовчителя і настоятеля місцевого храму та цензора проповідей. Згодом в гімназії він викладав російську мову і словесність, а в Клеванському парафіяльному училищі – Закон Божий. У 1838 р. вишеназану гімназію перевели до м. Рівного, де Лотоцький служив настоятелем соборної церкви в ім'я Воскресіння Христового та представляв духовенство у повітовому суді та Волинському губернському комітеті, що опікувався тюрмами.

Афанасію Лотоцькому випала доля 16 років (1844-1860) перебувати на церковній службі і педагогічній роботі у м. Варшаві. Був настоятелем храму Володимирської ікони Божої Матері та ключарем кафедрального Свято-Троїцького собору, членом Варшавської духовної консисторії, законовчителем дівчат православного віросповідання у варшавських пансіонах та благочинним церков 2-го міського округу. За дорученням Св. Синоду в 1853 р. упорядкував перший історико-статистичний опис Варшавської православної єпархії.

Важка втрата – смерть дружини у 1860 р., стала причиною звільнення Лотоцького з усіх посад і повернення на рідну Волинь. В серпні 1860 р. він прийняв чернечий постриг і був піднесений до чину архімандрита. У 1860-1865 рр. служив намісником Свято-Успенської Почаївської лаври. Із 17.05.1865 р. був настоятелем Милецького Свято-Миколаївського чоловічого монастиря (Ковельський повіт Волинської губернії), а з 04.08.1865 р. і до кінця життя обіймав посаду настоятеля чоловічого монастиря в ім'я Різдва Христового у м. Володимирі-Волинському. Помер на 81-му році життя і був похований в цьому ж монастирі [1, с. 102].

Амвросій залишив чималу творчу спадщину з історії православ'я на західноукраїнських землях та в Польщі, у царині літургії, викривального богослов'я тощо. Одним з перших дослідників, як добрий знавець кількох європейських мов, почав шукати, опрацьовувати, перекладати з латинської та польської мов і публікувати письмові пам'ятки місцевої церковної історії, чим привернув увагу до рукописних книг і мистецьких пам'яток монастирів і храмів Волині. А його дослідження з історії Свято-Успенської Почаївської лаври, здійснені за документами Лаврського архіву, й нині мають історичну цінність, хоча й написані за імперськими та синодальними взірцями. Публікувався Амвросій в Санкт-Петербурзі, Варшаві, Почаєві, Києві, Житомирі, у Волинських і Литовських єпархіальних відомостях тощо [7, с. 333- 336]

Ще один уродженець Старокостянтинівського повіту, випускник Київської духовної академії, педагог, краєзнавець, публіцист Павлович Олександр Якович (1839-1901) народився у с. Шмирки (нині Волочиського району Хмельницької області) в сім'ї священика [2, арк. 1-2]. Навчався у

Кременецькому повітовому духовному училищі та Волинській духовній семінарії, а в 1853-1859 рр. – у Київській духовній академії, де здобув ступінь старшого кандидата богослов'я та право отримати ступінь магістра після двох років бездоганної служби в духовно-навчальних закладах.

Після закінчення академії молодий магістр у 1863 р. обійняв посаду викладача кафедри педагогіки Подільської духовної семінарії. Науково-методичну роботу розпочав з опрацювання курсу педагогіки, розробив програму та наукову систему нововведеної навчальної дисципліни «Огляд філософських вчень» тощо. Коли в 1865 р. з ініціативи Св. Синоду при семінарії було створено Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, перед яким офіційна влада поставила завдання обґрунтувати з допомогою історичних документів інкорпорацію і русифікацію Поділля, боротьбу з католицькою та греко-католицькими церквами і відкинути польські претензії на споконвічні українські землі. Ось таку позицію, враховуючи жорстку позицію імперської ідеології і цензури, змушений був сповідувати й секретар вищезазначеного комітету Олександр Павлович, водночас, як людина освічена і вдумлива, він добре розумів роль церковно-історичних досліджень у пастирській діяльності. Тому і за його ініціативою до складання історико-статистичних описів монастирів, церков і парафій було залучено широкий загал священиків. Для налагодження зв'язків із духівництвом та надання їм практичної допомоги у повіті призначили досвідчених краєзнавців. Так, О.Павлович допомагав складати описи священикам Ольгопільського повіту. Для цього він часто виїздив на місця, перевіряв церковну документацію, рецензував описи та відправляв їх на доопрацювання. З метою покращення цієї роботи, ефективнішої організації збору матеріалів та складання історико-статистичних описів він розробив «Програму для поповнення історико-статистичних описів церков і парафій» [4].

В «Подільських єпархіальних відомостях» дослідник опублікував низку статей релігієзнавчого характеру: «Єзуїти як вихователі Польщі і Західної Росії в XVI столітті», «Сучасна діяльність древніх Братств в Південно-західному краї», «Як утворилась унія в західній і південно-західній Росії», «Благочинницькі соборники Західно-руської церкви і їх значення в давній і нинішній час», «Побут священиків – дідів і батьків і священиків – внуків нашого краю», «Нариси деяких вірувань і обрядів простолюддя в Південно-Західному краї» тощо. В своїх дослідженнях автор подав чимало матеріалу з історії церковного життя Поділля, детально описав побут його жителів та взаємин різних релігійних громад, подав цікаві відомості про календарну і родинну обрядовість подолян, про забуті легенди сакрального змісту [5, с. 224-225].

Досить плідним у діяльності О.Павловича був період його перебування на посаді головного редактора «Подільських єпархіальних відомостей»

(1876-1883). Він особливо дбав про оперативність рецензування, підготовки до друку й публікації у часописі матеріалів про життя парафій, історико-краєзнавчої та іншої інформації. За часів редакторства О.Павловича провідними стали теми пробудження пастирської самосвідомості, активізації духовно-просвітницької діяльності священнослужителів, піднесення їх проповідницької майстерності. Головний редактор опублікував низку власних статей про зміст і форму проповідей для сільських слухачів, подав зразки церковного красномовства. Їхня переконливість і доступність зумовлена тим, що автор з дитинства був близьким до простих людей. Дбаючи про актуальність і переконливість проповідей, головний редактор домігся того, що при журналі упродовж 1881–1882 років періодично виходив окремий збірник «Праці подільських пастирів». Вміщені у ньому повчання, слова і проповіді стали у пригоді духівництву цілої єпархії. На сторінках часопису часто з'являлися матеріали щодо допомоги знедоленим, немічним і сиротам, про християнське милосердя, висвітлювалася діяльність благодійних товариств, церковних братств. Головного редактора хвилювало важке матеріальне становище сільського духівництва, а особливо духовних навчальних закладів. Завдяки цілій низці його статей про свічний промисел на Поділлі з часом було відкрито свічний завод, доходи від якого використовувалися й на потреби духовних навчальних закладів єпархії [4].

Необхідно зазначити, що світогляд О.Павловича формувався під впливом потужної ідеологічної машини Російської імперії, тому у багатьох моментах він із самодержавних і синодальних позицій висвітлював деякі сторони духовного життя подолян, негативно сприймав значення української мови для проповідей Слова Божого, хоча, водночас, у дослідженні «Декілька слів про сучасний стан Болгарської Церкви», він говорив про використання болгарської мови як єдиного засобу істинного розуміння християнського віровивчення. З позицій казенного православ'я він розглядав роль та вплив уніатства і католицизму в тогочасних умовах, а залишки язичницьких вірувань трактував як зло для православного люду. Однак громадська і педагогічна діяльність, наукова і церковно-публіцистична спадщина О. Павловича заслуговують гідної оцінки і розуміння його діяльності в царині релігійного краєзнавства.

Уродженець міста Старокостянтинова Песоцький Сергій Олександрович (1869-1920), випускник Київської духовної академії, богослов, педагог народився в сім'ї протоієрея Свято-Успенської соборної церкви м.Старокостянтинова, благочинного міських церков, директора місцевого попечительства про тюрми Песоцького Олександра Яковича, який помер на 48-му році життя від холери в Кременці Волинської губернії.

Сергій Песоцький, рано втративши батька, пішов по його шляху. Навчався у Кременецькому духовному училищі (1879-1883), Волинській

духовній семінарії (1883-1889) і Київській духовній академії (1889-1893), яку закінчив зі ступенем кандидата богослов'я, отримавши право на здобуття ступеня магістра на підставі захисту друкованої дисертації без складання додаткових іспитів, яку надрукував у 1897 р. під назвою «Святий пророк Даниїл, його час, життя і діяльність» і захистив на засіданні Ради КДА, отримавши ступінь магістра богослов'я [2, с. 394].

Після закінчення Київської духовної академії Песоцький був обраний секретарем Ради і Правління КДА, а в 1902 р. став доцентом кафедри «вступ до основ богословських наук», в 1907 р. – екстраординарним професором. Після реорганізації КДА за статутом 1910 р. обійняв посаду завідувача кафедри основ богослов'я на якій перебував до закриття академії. У 1893-1907 роках суміщав службу в КДА із викладанням Закону Божого у 2-му Києво-Подільському міському парафіяльному училищі. З 1893 р. був дійсним членом Церковно-археологічного товариства і Богоявленського братства при Київській духовній академії. За сумлінну педагогічну діяльність був нагороджений численними відзнаками. На жаль, на 51 –му році життя, після швидкоплинного туберкульозу легень (сухоти) помер у Києві і був похований на Щекавицькому кладовищі, зруйнованому у 1950-х роках [2, с. 394].

Творчий доробок Сергія Песоцького – низка богословських праць і рецензій у журналі «Праці Київської духовної академії» та окремими виданнями. Серед них – його магістерська дисертація, праці «До питання щодо історичного характеру Мойсейового сказання про створення світу», «Початки Вавилону», «Ідея позбавлення і позбавника в древніх культурних язичницьких народів», «Внутрішній релігійний досвід у справі дослідження і апології християнства» тощо [2, с. 395].

В с. Колки Старокостянтинівського повіту Волинської губернії народився Хотовицький Олександр Антонович (1834-1894) – майбутній випускник Київської духовної академії, священнослужитель, церковний педагог та адміністратор, який також народився в сім'ї священика місцевої Свято-Миколаївської церкви, з дитинства пізнав нелегку селянську працю. Після закінчення Волинської духовної семінарії (м. Кременець) (1849- 1855) навчався у Київській духовній академії (1855-1859), яку закінчив із ступенем магістра богослов'я і словесних наук [2, с. 772].

В жовтні 1859 р. розпочав свою трудову діяльність на посаді професора російської словесності та латинської мови Волинської духовної семінарії, через два роки був призначений ректором Дерманського духовного училища (Дубенський повіт Волинської губернії). Протягом десятирічного керівництва училищем Хотовицький виявив себе дбайливим адміністратором і талановитим педагогом, викладав катехізис, тлумачення Євангелія та Апостолів, латинську мову.

Звільнившись, за власним бажанням, з посади керівника училища, вступив на єпархіальну службу, 07.11.1871 р. рукопокладений у сан диякона, а 08.11.1871 р. висвячений на ієрея. Водночас був призначений на посаду законовчителя Житомирської чоловічої гімназії і священника Свято-Сергіївської церкви цього закладу. Указом Св. Синоду від 03.04.1873 р. піднесений до сану протоієрея і в цьому ж році на загальних зборах правління Волинської духовної семінарії обраний її ректором. Чималий попередній адміністративний досвід допоміг Хотовицькому підняти на новий рівень навчальну і виховну роботи, покращити матеріальний стан семінарії та поліпшити побутові умови семінаристів. Із його ініціативи при семінарії було створено попечительство про вихованців закладу та відкрито позиково-ощадну касу для співробітників.

Дванадцять років служіння на ректорській посаді були сповнені напруженою та творчою працею, однак це й вплинуло на стан здоров'я і в 59-річному віці Олександр Хотовицький був звільнений за власним бажанням з посади ректора і призначений настоятелем Архангело-Михайлівської церкви в Житомирі. Водночас він виконував низку адміністративних обов'язків на єпархіальній службі: був членом Волинської духовної консисторії, опікувався місіонерською діяльністю серед чеських колоністів Волині, входив до складу і очолював Волинську єпархіальну училищну раду. Чимало часу отець Олександр приділяв благодійницькій діяльності: був членом - засновником і дійсним членом Товариства опіки пораненими і хворими воїнами тощо [2, с. 773].

Протягом багаторічної, організаторської та священницької діяльності отримав низку церковних і державних нагород, а наприкінці життя навіть був затверджений у спадковому дворянстві.

Олександр Хотовицький за життя вирізнявся високою відповідальністю до своїх адміністративних і громадських обов'язків, заслужив щире повагу і любов колег, учнів, парафіян. Був талановитим церковним оратором і проповідником святої Віри. Низку проповідей та повчань опублікував у часописі «Волинські єпархіальні відомості».

Хотовицький Олександр Антонович закінчив своє життя у 60-річному віці від пневмонії і був похований біля Архангело-Михайлівської церкви в Житомирі [8 с. 10].

У містечку Теофіполь Старокостянтинівського повіту Волинської губернії у сім'ї протоієрея, настоятеля місцевого Покровського православного храму народився випускник і викладач Київської духовної академії, майбутній богослов-біблієїст, гебраїст, проповідник та церковний публіцист Олесницький Яким Олексійович (1842-1907). Навчався у Волинській духовній семінарії (1857-1863) та Київській духовній академії (1863-1867), яку закінчив зі ступенем магістра богослов'я і словесних наук [9, арк. 1-3].

Ухвалою Св. Синоду від 30.10.1867 р. був призначений на посаду бакалавра кафедри єврейської мови та біблійної археології Київської духовної академії, дещо пізніше – доцента, а з 26 січня 1873 р. – екстраординарного професора. На підставі публічного захисту праці «Єрусалим і його древні пам'ятники» 16.12.1876 р. отримав ступінь доктора богослов'я. Два роки (1881-1882) був призначений на посаду інспектора Київської духовної академії, а у 1883 р. отримав звання ординарного професора, в 1892 р. – заслуженого ординарного професора вищеназваної кафедри і працював на цій посаді до 13 липня 1899 р., після чого вийшов у відставку, а восени цього ж року обраний почесним членом КДА.

Помер Олесницький Яким Олексійович на власній дачі у м. Алупці від дизентерії на 65 –му році життя, похований на нижньому цвинтарі Київського Свято-Вознесенського Флорівського жіночого монастиря [9, с. 82-96].

Протягом педагогічної діяльності і у відставці Яким Олесницький працював творчо і натхненно. Свою наукову діяльність він розпочав з підготовки старозавітних книг пророків Ісаї, Єремії, Єзекіїла, Даниїла, надрукованих у часописі «Праці Київської духовної академії» (1868-1873 рр.). У 1873-1874 рр., за дорученням Ради КДА, здійснив свою першу наукову експедицію до Палестини, результатом якої, став ґрунтовний звіт із біблійної археології, історії та географії «Свята Земля», опублікований в академічному часописі і окремим виданням у 2-х томах. Перший том «Єрусалим і його древні пам'ятники» й досі не втратив своєї наукової цінності. У 1886 і 1889 роках Олесницький знову відвідував Святу Землю, а у 1891 р. брав участь у науковій експедиції, що досліджувала стародавні пам'ятки Зайорданья. За наслідками таких експедицій він здійснив детальний опис мегалітичних пам'яток Палестини доісторичних та історичних часів. Водночас, за результатами досліджень, ним була запропонована і науково обґрунтована версія реконструкції Єрусалимського храму в різні епохи його існування. Фактично він став одним з перших у Російській імперії фахівців із біблійної археології. Вінцем цих наукових досліджень став рукопис підручника з біблійної археології, частину якого згодом було опубліковано його учнем, професором КДА В. Рибінським [2, с. 333].

Олесницький також відомий як автор ґрунтовних ісагогічних та екзегетичних праць і низки оригінальних гіпотез у цій сфері богослов'я. Поряд із аналізом окремих книг Старого Завіту, він виступав як дослідник і систематизатор патристичної ісагогіки та екзегетики, упорядник стислого ісагогічного компендіуму, що увиразнював погляди Святих Отців на час, авторство і обставини написання цих книг. Непересічним є значення діяльності Якіма Олесницького як гебраїста та текстолога, а саме – в сфері вивчення біблійних текстів оригінальними мовами, а також талмудичної

культури у зв'язку з культурою біблійною. Свій досвід в цьому напрямі, ґрунтовне знання мовно-літературної основи Старого Завіту він втілював у практику викладання, систематично поєднуючи викладання давньоєврейської мови та біблійної археології, а біблійну мову викладав невідривно від її культового контексту. Він також був знаним у Києві проповідником і церковним публіцистом. Його проповіді, надруковані в академічному журналі у 1872-1899 рр., вирізнялися змістовністю та вишуканою літературною формою. В часописах «Недільне читання», «Керівництво для сільських пастирів», «Церковні відомості» Олесницький надрукував низку богословсько-апологетичних статей на актуально церковно-суспільні та моральні теми [2, с. 334].

Поряд із друкованими працями він залишив значну рукописну спадщину (зберігається в інституті рукопису НБУВ), що містить чорнові версії опублікованих творів, численні дослідницькі та навчально-методичні матеріали, чернетки коментованих перекладів псалмів, проповідей і повчань, значний доробок підготовчих матеріалів до фундаментальних монографій з біблійної археології, плани та конспекти лекцій із біблійної археології та єврейської граматики, листування тощо. Олесницький був видатним вченим і педагогом, що створив цілий напрям у вітчизняній біблеїстиці і залишив цілу плеяду обдарованих учнів [11, с. 22-34].

Брат Якіма Олесницького Маркеллін Олексійович Олесницький (1848-1905) – випускник і викладач Київської духовної академії, богослов, філософ, психолог, педагог, проповідник народився також у містечку Теофіполі Старокостянтинівського повіту Волинської губернії у сім'ї протоієрея, настоятеля місцевого православного Покровського храму. Після закінчення Кременецького духовного училища (1858-1863) та Волинської духовної семінарії (1863-1869) навчався у Київській духовній академії (1869-1873) на богословському відділенні і закінчив її зі ступенем кандидата богослов'я, а в 1874 р., після успішного захисту кандидатської дисертації «Книга Екклезіаст: Досвід критично-екзегетичного дослідження» здобув ступінь магістра богослов'я [12, арк.1-5].

З 26 березня 1874 р. призначений доцентом кафедри морального богослов'я і педагогіки. У вересні 1883 р. обраний Радою КДА екстраординарним професором цієї кафедри, у 1884 р. очолив кафедру морального богослов'я, також продовжував читати лекції з педагогіки, викладав педагогіку у Київській жіночій гімназії Янста (1882-1890). Із 19 липня 1881 р. і до кінця життя був видавцем, автором і редактором журналу «Проповідницький листок», де надрукував майже 200 проповідей. Протягом 90-х років XIX ст. опублікував праці «Моральне богослов'я, або християнське вчення про мораль» і із системи християнського морального вчення, яку подав до Ради КДА на здобуття докторського ступеня, однак на підставі

негативних відгуків 13.06.1897 р. отримав відмову у присудженні ступеню і після виправлення зауважень в жовтні 1899 р. подав до Ради Московської духовної академії нову редакцію цієї праці, однак через тяганину з рецензіями він одержав ступінь доктора богослов'я лише в листопаді 1904 р. після її розгляду на Раді Санкт-Петербурзької духовної академії.

Протягом багаторічної педагогічної та наукової діяльності Олесницький мав численні державні і церковні нагороди, помер у Києві від серцевого нападу на 58-му році життя і був похований на Байковому кладовищі (поховання знищене за радянських часів).

Маркелліну Олесницькому належить значний творчий доробок в царині морального богослов'я та християнської педагогіки. Він розробив систематичний курс морального богослов'я, у якому здійснив докладний аналіз моральності та моральних учень і визначив методологічні засади етико-богословського теоретизування в рамках православної догматики. Науковий світ визнав вагомість його внеску у розвиток православної етико-богословської теорії.

Висновки. Як бачимо Старокосянтинівщина дала Волині і Поділля, та й Україні вцілому, шість випускників Київської духовної академії, які стали духівниками багатьох парафій, прекрасними педагогами, церковними і громадськими діячами, істориками Церкви і богословами, краєзнавцями, археологами, проповідниками і словесниками.

Матеріали статті можна використовувати в курсах історії України, релігієзнавства, краєзнавства, історії української культури, у виховних заходах.

Джерела та література

1. Київська духовна академія в іменах: 1819-1924 ; енциклопедія в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М.Л. Ткачук; відп. ред. В.С. Брюховецький. – Т.1: А – К. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2015. – 740 с. : іл.
2. Київська духовна академія в іменах: 1819-1924 ; енциклопедія в 2 т. / упоряд. і наук. ред.. М.Л. Ткачук; відп. ред.. В.С. Брюховецький. – т.2: Л-Я. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2016. – 1004 с. : іл.
3. Центральний державний історичний архів України в Києві.(далі – ЦДІ-АУК). – Ф. 711. – Оп. 1 Спр. 4318, арк. 1-2.
4. Павлович Олександр Якович. Бібліографія. – Електронний ресурс. - [Режим доступу] – [http:// ua.wikipedia.org](http://ua.wikipedia.org).
5. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ - на початку ХХ століть. Становлення. Історіографія. Бібліографія // Л.В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.
6. Блажевич Ю.І. Церковно-історичне (релігійне) краєзнавство на Поділлі: витоки, становлення, церковні історики та діячі (ХІХ – перша третина ХХст.) / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: на-

- уково-красознавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. – с.25-62.
7. Манько М.П. Волинезнавча спадщина Афанасія Лотоцького (архів. Амвросія) / М.П. Манько // Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми. – Т.33.-Житомир, 2014. – С. 333-336.
 8. Яковчук В. Ректор Волинської духовної семінарії протієрей Олександр Хотовицький / В. Яковчук // Дзвони Волині. – Житомир, 2014. - №12(грудень). – С.10.
 9. ЦДІАУК. – Ф. 711. – Опр. 3.- Спр. 923. – 54 арк.
 10. Головащенко С.І. С.М. Сольский и А.А. Олесницький как исследователи Священного Писания / С.І. Головащенко // Труды ҚДА. - №13. – Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С.82-96.
 11. Головащенко С.І. Викладання й вивчення біблійних мов у ҚДА: культурно-конфесійні та ідеологічні оставини / С.І. Головащенко // Магістеріум. - Вип. 13: Історико-філософські студії.- Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – с.22-34.
 12. ЦДІАУК. – Ф. 711. – Опр. 1. – Спр. 10940. – 62 арк.

Горбатюк В.І.
м. Хмельницький

„УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС” ЮХИМА КОШЕЛЬНИКА

Вагому роль у поверненні населення Проскурова (нині м. Хмельницький) й округу до свого українського коріння, до пробудження снаги будувати свою власну самостійну державу під час німецької окупації відіграв тодішній начальний редактор часопису міської та окружної управ “Український голос” Юхим Павлович Кошельник.

Юхим Павлович Кошельник народився 8 грудня 1902 року в с. Копачівка тодішнього Проскурівського повіту в родині сільського учителя, який залишив учительовання і взявся за сільське господарство [4]. Навчався в По-

дільській духовній семінарії, працював у Подільській Народній управі, закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського українського університету. Викладав українську мову в Медичному інституті та Державних курсах українознавства у Києві, 1940 року зголосився на педагогічну працю в Північній Буковині, щойно зайнятій радянськими військами від Румунії. Звідти з початком війни у 1941 році повернувся в рідні краї й доля привела його в „Український голос” [5].

Відомо, що вслід за передовими частинами гітлерівської армії, котрі окупували Україну, йшли похідні групи Організації Українських Націоналістів. Вони намагалися перехопити цивільну владу, не дати німцям встановити її на свій розсуд. В багатьох містах і селах над управами замайорили українські національні прапори – жовто-синьої барви.

На Проскурівщині українські національні сили відтинку Андрія Мельника захопили в свої руки всі ключові позиції цивільної влади. Посаду старости Проскурівської окружної управи обійняв Олександр Володимирович Маяровський. Бургомістром Проскурова став Тимофій Герасимович Печенюк. Однак через кілька місяців він очолив банк, а його місце посів Мирослав Миколайович Ліщинський.

Осередки ОУН були створені фактично в кожному закладі й установі Проскурова. Мельниківці прагнули вести виховну патріотичну роботу серед населення, готувати його до боротьби за самостійну Україну – бути готовими виступити зі зброєю в руках тоді, коли фашистська Німеччина і більшовицька Росія у взаємній боротьбі втратять свої сили.

Чи не найбільшою дієвістю з-поміж них вирізнялася організація в редакції газети “Український голос” – часопису управи м. Проскурова та окружної управи, перше число якого вийшло у світ 30 вересня 1941 року [2].

Відповідальним редактором видання був сам бургомістр Мирослав Ліщинський. Очевидно, таке прикриття давало можливість редакції міцно стояти на ногах – як у плані фінансовому, та і в розумінні безпечної діяльності. Фактичний керівник газети – Юхим Павлович Кошельник обіймав посаду начального редактора. Його заступник Петро Януш очолював окружний провід ОУН і був правою рукою свого земляка – теж прибульця із Західної України – Ліщинського. Молодший літературний працівник Анатолій Бланковський, користуючись відрядженнями редакції, фактично виконував обов’язки зв’язкового між Проскуровом і Львовом. Він доставляв націоналістичну літературу, зокрема привіз чотири бібліотеки львівської “Просвіти”, одну з яких відправили в Ярмолинецьку районну бібліотеку, другу — в Деражнянську, третю – в Проскурівську міську, четверту залишили в редакції, потім теж віддали у міську книгозбірню [1, с. 12].

У редакції активно проводилась націоналістична робота. Сюди доставлялася зі Львова й розповсюджувалась по окрузі література, тут читали

газету “Наступ”, що видавалася у Празі, та інші видання, проводилися зустрічі з активістами окружної організації, тут у листопаді 1941 року відбулися збори, на яких, власне, й був організаційно оформлений осередок ОУН.

На збори під час обідньої перерви зібралися в кабінеті редактора Юхим Кошельник, відповідальний секретар Олексій Кравчук, завідуючий відділом Андрій Іванов, літпрацівник Анатолій Бланковський, директор друкарні Олександр Петрич, бургомістр м. Деражня Володимир Ясінський, начальник міліції с. Гнатівці Меджибізького району Захар Ткач, начальник карного відділу міліції Іван Мостицький, завідувач районного відділу освіти і культури Павло Борусевич. Вишикувалися в шеренгу, і керівник окружного проводу Петро Януш перед усіма прочитав текст присяги на вірність ОУН. Після цього кожен підтверджував прийняття присяги дотиком руки до зброї. Тоді ж кожному було надано псевдо. Наприклад, Кошельник – “Вернигора”, Іванов – “Чорний”, Ясінський – “Чорнота”. [1, с. 19]

Кожне число газети “Український голос” (а її підшивки зберігаються в державному архіві Хмельницької області) просто всуціль пройняте українським духом, прагненням пробудити в читача почуття патріотизму, гордості за свій народ, спонуканням прилучитися до боротьби за його свободу, праці задля його розквіту. І це в той час, коли фашистська пропаганда аж захлиналася, що тільки вони, німці, є високою нацією, тільки їм під силу великі справи. Звичайно, як і до війни та після неї українські газети змушені були славословити й підносити радянську владу, “вождя всіх народів” Сталіна, так і цей часопис робив реверанси в бік “непереможного німецького війська” і “фюрера” Адольфа Гітлера, але вони губилися за потужним українським духом.

– Віршувати я почав рано, ще у молодших класах, – згадував нині покійний письменник Григорій Якович Храпач. – Під час німецької окупації до нас у село надходило з Проскурова кілька примірників газети “Український голос”. Це була справжня українська газета, яких за радянської влади годі було й сподіватися. Звісно, в ній віддавалась певна вимушена данина німецькій владі, але, того, мабуть, я навіть не помічав. Для мене важливим було те, що часопис ніс на своїх сторінках український дух і найголовнішу мету для кожного українця – побудову своєї національної держави.

Захоплений патріотичним змістом газети, напровесні 1942 року я зі своїми віршами пішов до Проскурова, розшукав редакцію. Там тепло прийняв мене і дав добірку моїх поезій завідуючий відділу культури і літератури Андрій Задума – під таким псевдонімом він публікував свої статті, вірші, п’єси, оповідання.

В “Українському голосі” вийшло 3-4 добірки моїх поезій. Але жодного разу їх не підписали моїм справжнім ім’ям: під кожною публікацією Андрій Задума ставив псевдонім. Причому, щоразу інший. Пам’ятаю, один із них був трохи незвичний – “Г. Чарський”. Псевдонімами Андрій фактично врятував мені життя. Що це справді так, підтвердилося зразу ж, як тільки в наш край вступили радянські війська. Тоді в Гелетинці потрапила військова розвідниця на ім’я Віра. Ми познайомилися. Вона розмовляла українською мовою, і це імпонувало мені. Я дав їй на суд свої вірші. Віра прочитала і знічев’я мовила: “Ти знаєш, а ми недавно одного такого ж розстріляли за вірші: він друкував їх в окупаційній газеті”. Так що завдяки передбачливості Андрія Задуми я не потрапив під кулю “наших”.[3, с. 142]

Антон Іванович Ксьондз, родом із с. Бахматівці Проскурівського району, автор багатьох віршів, опублікованих під псевдонімом Любомир Українець, потім на короткий термін – штатний працівник редакції – згодом, під час допитів у застінках НКВС у своїх свідченнях зазначав: “Януш у бесіді зі мною в грудні 1941 року торкався питань націоналістичного характеру і радив у віршах хвалити не німців, оскільки німці тут тимчасові господарі, їх скоро на Україні не буде. Господарями своєї України будемо ми, і тому у віршах звертайтеся до нашого народу і хваліть нашу майбутню самостійну Україну” [1, 28].

На сторінках “Українського голосу” з продовженням з числа у число публікувалася історія України О. Терлецького (видання товариства “Прогресіта”), подавалися інші історичні матеріали з давніх і недавніх часів, розповіді про класиків української літератури (Іван Нечуй-Левицький та інші), сторінки рясніли оповіданнями, уривками з повістей і романів, віршами майстрів слова і місцевих авторів [2].

А чого варті лиш назви передових статей!.. “Будь гордий, що ти українець!”, “За моральність в українській родині”, “Надолужити прогаєне на культурному фронті”, “Слідами наших історичних помилок”, “Пам’яті героїв під Базаром”, “Нація”, “Характер і виховання” та інші.[2] Та за радянської влади лиш за одну таку передову редактор одразу опинився б у Сибіру! Тим більше, що автором їх переважно був він.

Досить часто газета публікувала матеріали про справи Проскурівського міського театру. Ним опікався особисто редактор Юхим Кошельник. Не лише щедро надавав газетну площу під оголошення, інформації, рецензії, але й з фонду редакції виділяв фінансову допомогу на підтримку діяльності. Театр ставив класичні вистави українських авторів (“Лимерівна”, “Мина Мазайло” та інші), виступав з концертами української пісні. Активними пропагандистами національної ідеї були директор театру Любомир Мацюк, запрошені з Києва режисер Михайло Безкоровайний та артистка балету Ольга Ковальчук, місцеві актори [1, с. 43].

Окружний провід ОУН планував провести у театрі великий вечір, приурочений річниці бою під Крутами в 1918 році. З доповіддю мав виступити редактор газети Юхим Кошельник. Однак вечір не відбувся: німці заборонили його. Чужа, окупаційна влада, чи то вона з червоними зірками на кашкетах, чи з чорною свастикою на рукавах, не хотіла давати розвитку українству. Загроза арешту нависла над заступником редактора Петром Янушем, і він змушений був утекти в Кам'янець-Подільський. [1, с. 52]

Німці посилювали тиск на редакцію, особливо цензурний. Можливо, з цих причин редактор Юхим Кошельник з посади звільнився і переїхав у Кам'янець-Подільський.

В листопаді 1942 року в кабінеті редактора відбулися збори організації. На них виступив представник центру зі Львова під псевдо “Швидкий”, на ім'я Архип. Він зазначив, що німці вважають націоналістів “ворогом № 1” і мають намір вести з ними боротьбу [1, с. 64].

І справді, незабаром була заарештована група учасників націоналістичного підпілля Проскурівської округи (Чубчик, Біличко, Копитець та ін.). Від керівництва редакцією фашистська влада бургомистра Ліщинського відсторонила. Саму ж газету німці підпорядкувала пресовому центру, що містився в Рівному, і матеріали, що надходили звіди, витіснили публікації, з якими виступала редакція. Її штат скоротили. З перших днів 1943 року газета матеріали націоналістичного характеру зовсім зникли зі сторінок. У такому вигляді видання проіснувало до березня 1944 року [1, с. 68].

Юхим Кошельник став начальним редактором органу Кам'янець-Подільської міської управи газети “Подільнин”. Часопис у Кам'янці був рупором патріотів України. Однак із часом німецька цензура все більше втручалася в редакційні справи, гітлерівська влада вимагала зосередження всієї уваги тільки на собі. Крім того, справи на фронті у гітлерівців значно погіршились, і радянське військо вже перейшло Дніпро. За таких обставин годі було сподіватися на проведення на сторінках газети української ідеї, та й взагалі на її подальше існування.

На початку 1944 року Юхим Кошельник залишив посаду, виїхав до Львова, потім далі на Захід. Щодо рішення податися в еміграцію, то він мав рацію: пощади йому не було б. Адже колишнього його заступника по “Українському голосу” Андрія Іванова військовий трибунал засудив до двадцяти років каторги, літпрацівника з кількомадесятилітнім стажем роботи Антона Сьондза – до 15 років [1, с. 118].

Із так званих таборів для переміщених осіб у Західній Європі Юхимові Кошельнику вдалося перебратися в США. Щоб відвернути увагу радянських органів від своїх родичів на батьківщині, тут він поселився під ім'ям Юрія Богдановича Кошельняка. В літературі ж виступав під псевдонімом Анатоль Юриняк. Був поетом, прозаїком, критиком, публіцистом, теоре-

тиком літератури, активним діячем на культурно-громадській ниві. Багато публікувався у різних газетах і журналах (“Українські вісті”, “Свобода”, “Народна воля”, “Українське життя”, “Український Прометей”, “Овід” та ін.), видав книги “Літературний твір і його автор”, “Творчі компоненти літературного твору”, “Літературні жанри – повісті, поеми і драми”, “Критичним пером”, “Літературознавство”, “Камікадзе падає сам”, “На далеких шляхах”, “Справжня наречена”, “Людя і собі” (поезії) тощо. Ім’я Анатолія Юриняка добре знане в літературних колах української діаспори. Вже у незалежній Україні 1996 року видавництво “Смолоскип” перевидало першу частину “Літературознавства” Анатолія Юриняка – “Літературні жанри малої форми”. Того ж року наш земляк помер [5].

Це була людина, яка все своє життя прагнула віддавати свої сили українському народу, боротьбі за його державність, розвитку його культури, духовності, літератури. В тому числі й у тодішньому Проскуріві в тяжкі часи німецької окупації. Нині ім’я Юхима Кошельника (Анатолія Юриняка) повертається із забуття, з реалій існування незалежної України дається оцінка його життю і творчості.

Додатки:

КАПІТУЛАЦІЯ

Слава Україні!

Рік видання II. Ціна 50 коп.

Ч. 1 (27)
ЧЕТВЕР
1 січня
1942 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

ОРГАН ОКРУЖНОЇ УПРАВИ ТА УПРАВИ МІСТА ПРОСКУРОВА

З Новим Роком!

А. ЗАДУМА

ВІНШУЮ ДРУЗІВ БОЙОВИХ

Минає все; минає час...
Сьогодні Новий Рік у нас.
Віншую друзів бойових
Сміливих, мужніх,
молодих,
Що поважають спільну
справу
Й не зрадили святого
Ідеалу
За щастя України в
боротьбі...
Вічайтесь в успіх, нові
дні!
Вічайтесь в славу, творчі
сили,
Щастя тобі, мій краю
милый!
В минулому—це так було
недавно—
Гнітним річний край
нешапоно
Всі Дерзихлатови—
чесні
Я дани-несні комуністи
Та всі пересерні
Збоченки,

ЩО ТАКЕ НАЦІОНАЛІЗМ

Кожна свідомя людина повинна мати певні політичні переконання, політичні

Більшовики в своїй руйнівній діяльності заперечують національну

гальної користі. Український націоналіст мусить

Повідомлення Верховного Командування Німецьких Збройних Сил

29-XII-41. На Східному фронті прийнято взяти бої. Перед Ленінградом важка артилерія 5-го пострілний дивізіон і советський літак.

При повторних повітряних атаках проти советських військових і морських сил біля Керчі і траєкторіє судно потоплено і 6 інших пошкоджено.

У Північній Африці нами знищено 58 англійських танків, а також велике число бронемашин і військових авіопарашюту.

Німецький підводний човен напороши Марса-Матрух атакувати військовий навітряний порт і морський судна в 9000 риб. і пошкодити торговельні і парові.

Англійські бомбовики влучили на 29 грудня атакували...

Джерела та література

1. Архів УСБУ Хмельницької області. П-28268.
2. Бібліотека Державного архіву Хмельницької області.
3. Василь Горбатюк. Анатоль Юриняк: таємниця справжнього імені // Вітчизна, № 7-8, 2006.
4. Державний архів Хмельницької області. Р-302, оп. 3, спр. 145.
5. "Українські вісті", ч. 13, 31 березня 1996 р.

*Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

**КОМУНІСТИЧНИЙ ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 1932-1933 РОКАХ**

В багатомісячній історії українського селянства особливо помітне місце займає ХХ століття. Правда про більш як 70-літнє перебування комуніс-

тичного режиму при владі жахає цивілізований світ. Встановивши у 1920 році силою зброї в Україні радянську владу більшовики негайно включили її в орбіту комуністичного проекту. Більшовицька тоталітарна система жорстоко переслідувала будь-які відступи від єдиної марксистсько-ленінської ідеології, тим самим обстоюючи своє по-насильницькому встановлене панування над народом. Масові політичні репресії та різноманітні утиски прав і свобод, які торкнулися всіх без винятку верств населення, обірвали та скалічили життя мільйонів людей. Не обійшов стороною цей жахливий смерч і долю сільських трудівників, нещадно ламаючи їх життя, практично з самого утворення радянської влади. Сьогодні, коли український народ укотре веде справедливу війну з російськими окупантами і сепаратистами та колабораціоністами на Донбасі, ми знову і знову повертаємося до аналізу наслідків «братовбивчої дружби», яку українцям нав'язували Московія, а згодом імперська, радянська і путінська Росія. Ніколи не можна забувати про пересторогу геніального сина України І.Франка: «Москвофільство, як усяка підлість, всяка деморалізація – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним»[1,145]. Головний зміст цієї політики – реалізація ідеї «Україна без українців». Вона набула найбільшої активності за часів радянської комуністичної диктатури, встановленої на руїнах імперії в ХХ столітті, що прагнула побудувати комунізм у новій радянській імперії і в усьому світі.

Українці чинили шалений опір такій нелюдській владі. Це чітко проявилось у відродженні в 1917 році своєї держави – Української Народної Республіки, у проголошенні в січні 1918 року її самостійності. Однак жорстока і тривала боротьба за Українську державу зазнала невдачі. УНР загинула, поглинута своїми сусідами. Тавро «українського буржуазного націоналізму» прикладали до всіх, хто мав мужність добиватися хоча б обмежених державних прав для свого народу (Микола Скрипник) чи просто оспівував свою любов до України (Максим Рильський), (Володимир Сосюра). Науковець-правник єврейського походження, фундатор дослідження геноциду Рафаель Лемкін на сторінках видання «Радянський геноцид в Україні» пише: «...доки Україна зберігає свою національну єдність, доки її народ продовжує думати про себе як про українців і домагається незалежності, доти вона становить серйозну загрозу для самої суті советизму. Нічого дивного, що комуністичні вожді надавали якнайбільшого значення русифікації цього самостійного мислячого члена їхнього «союзу республік» і вирішили переробити його, пристосовавши до свого зразка єдиної російської нації. Бо українець не є і ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія – вони відмінні. Попри залежність від Москви, він відмовлявся від колективізації, приймаючи радше депортацію і навіть смерть. Тому було особливо важливо допасу-

вати українця до проскрutowого зразка ідеальної радянської людини»[2, с.143]. Щоб придушити будь-які прояви національно-визвольної боротьби радянська Росія взяла курс на винищення української нації і колонізацію України росіянами. Одним із варварських і цинічних методів винищення українців голодом були організовані злочинним за своєю суттю і природою радянським комуністичним режимом голодомори 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 років.

Організаторами першого голоду в Україні виступили більшовики на чолі з Леніним. Людина, яка ніколи фізично не працювала, не була у наймах, не знала сільського господарства, фабрично-заводського середовища і виробництва, «майстер політичного крутіства, дурисвітства і канібальської жорстокості», як писав Микита Шаповал у статті «На смерть тирана» в січні 1924 року, стала «будувати нове суспільство» від імені пролетаріату, висловлювати його «волю», «думки», «вимоги». Будівництво так званого соціалізму засобами політики «воєнного комунізму», комуністична організація сільського господарства, його пролетаризація за К.Марксом призвели до громадянської війни і страшного голоду 1921-1923 років в Україні, Поволжі й інших регіонах колишньої імперії, населених українцями. Продовольчі загони голодних росіян з усіх регіонів грабували й вивозили з України, зерно, сало, м'ясо, курей, гусей та інші продукти, супроводжуючи пограбування розстрілами тих, хто чинив опір. Більшовики вивезли з України з урожаю 1921 року близько 30 мільйонів пудів зерна (з них 1 мільйон пудів з фонду допомоги голодуючим). Таке саме пограбування вони здійснили й наступного року. Голод охопив не лише селян, а й населення міст. «Нам потрібна сама Україна, - заявляли комуністичні вожді, - людність не потрібна». Таку саму ідею сповідував і втілював на практиці керівник уряду УСРР Х.Раковський [3, с.33]. Комуністична влада оголосила селянам війну. Проте ця трагедія не зупинила Леніна, який продовжував повторювати, що «останній і рішучий бій»[4, с.373] відбудеться проти них в 1931 році і бій з ними буде такий, якого ще не бачив світ».

Здавалося, після впровадження нової економічної політики у практичній діяльності радянського уряду з 1921 року буде взято курс на відмову від воєнно-комуністичних методів управління народним господарством, на заміну їх методами економічними, госпрозрахунковими. Однак, як виявилось, це був тактичний відступ. «Величезна помилка думати, що непоклав кінець теророві, – пише Ленін. – Ми ще повернемося до терору і терору економічного»[5, с.412].

Серед трьох радянських голодоморів другий був наймасовішим і найжорстокішим. Понад вісім десятиріч людство очікує від науковців аргументованих і об'єктивних відповідей на питання: що відбувалося в Україн-

ні в 1932-1933 роках: продовольчі труднощі, голод, Голодомор чи геноцид, які причини і мотиви трагедії, які її масштаби і наслідки, якою ціною поплатилася українська нація за свою непокору, за прагнення українців бути вільними, стати господарями на власній землі? Актуальність постановки таких питань зумовлюється тим, що, незважаючи на численні дослідницькі проекти та документальні публікації, історики й демографи, з одного боку, продовжують пошук, виявлення й оприлюднення невідомих досі джерельних свідчень, а з другого, - тривають дискусії щодо демографічних втрат українського народу, методології їх встановлення і доведення. Як зазначає доктор історичних наук, професор Я.Калакура, маємо немало прикладів, коли одні автори схильні применшувати масштаби Голодомору і кількість жертв, інші – навпаки – називають захмарні цифри. Ось чому залишається актуальним завдання продовжити аналіз історіографії проблеми та її джерельного забезпечення з тим, щоб не тільки відзначити надбання, але й привернути увагу до питань, які потребують подальшого вивчення у контексті Закону України, яким Голодомор визнано геноцидом українського народу.

Особливо результативним і вагомим в питанні дослідження злочинів радянського тоталітарного режиму проти українського селянства є доробок С.Кульчицького, В.Марочка та В.Сергійчука, чиї праці яких мають найвищий індекс цитувань у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі. С.Кульчицький був в числі перших із пострадянських істориків, хто взявся за дослідження не тільки самого факту голоду, як явища в історії людства з його причинами, мотивами, перебігом і наслідками [6]. В ході виявлення і введення до наукового обігу нових джерел його оціночні погляди зазнали певної еволюції – від голоду до геноциду [7, с.297-302]. Досвідченим знавцем архівів, активним публікатором та інтерпретатором документів про Голодомор і його жертви є В.Сергійчук. Його книга «Український хліб на експорт», три видання з відповідним доповненням праці «Як нас морили голодом», монографія «Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства» [8], інші публікації побудовані на великому масиві джерел, які до нього були не відомі й не актуалізовані. Вагомим і результативним внеском у збагачення знань про Голодомор є науковий доробок В.Марочка [9] – багатолітнього лідера Центру досліджень геноциду українського народу. Дослідник із властивою йому скрупульозністю окреслив територію Голодомору, досить аргументовано визначив на основі власних підрахунків втрати українського народу від голодної смерті за роками.

Причини Голодомору-геноциду українського народу виходять із програмних засад марксизму-ленінізму: побудова комунізму в новій радянській імперії, в Європі та світі засобами диктатури правлячої партії і пролетаріату та пролетаризація селянства, що вилася в його закріпачення державою.

Ганебна політика більшовицького керівництва тоталітарної держави щодо українського селянства переконливо простежується з початку 1920-х років, бо воно не вписувалося в проскрутове ложе уявлення про соціалістичне суспільство. Сталін вважав своїм головним завданням приборкання селянства як «основної сили національного руху» [10, с.152]. З такого розуміння селянства логічно випливав взаємозв'язок національної та селянської політики радянської влади. Початком трагедії українського народу, що закінчилася штучним Голодомором 1932-1933 років, був так званий «рік великого перелому», як офіційно було названо в СРСР 1929-1930 господарський рік – рік примусової колективізації, ліквідації куркульства як класу, коли колгоспи перестали бути кооперативними підприємствами, а їхня продукція перестала належати працюючим у них. Сталін добре розумів, що в українському селі внаслідок його авантюрної політики можливий соціальний вибух. «Повторюю, ми можемо втратити Україну», - писав він у конфіденційному листі до Л.Кагановича 11 серпня 1932 року [11, с.274].

Така антиукраїнська політика більшовиків знекровлювала продуктивні сили сільського господарства України. У 1930 році з 22,9 мільйонів тонн зібраного зерна у селян було вилучено 7,8 мільйонів тонн хліба. Наступного 1931 року зібрали 17,6 мільйонів тонн, а вивезли 6,9 мільйонів тонн. З валового збору 1932 року, що становив 12,8 мільйонів тонн, забрали 7 мільйонів тонн. Залишилося лише насіннєве зерно. Українське село позбавили хліба. Протягом 1932-1933 років СРСР вивіз у Західну Європу понад 2,8 мільйонів тонн зерна, вирощеного переважно українськими селянами [12, с.94]. Непосильні хлібозаготівлі залишили українське селянство без засобів до існування вже навесні 1931 року. Щоб не допустити втечу голодуючих селян в інші місцевості, до міст, а також перейти західний кордон СРСР, аби врятуватися в Польщі чи Румунії, влада оточувала населені пункти загороджувальними загонами. Відомий організатор повстанського руху на Поліссі в роки Другої світової війни Тарас Бульба-Боровець свідчив: «між втікачами та пограничними військами ГПУ ведеться справжня війна. Цілими ночами строчать кулемети та сяють ракети та прожектори, наче на фронті. Такого видовища ще цей кордон не бачив. Біля польських прикордонних урядів хмари народу... Це звичайні робітники і селяни рятують своє життя...» [13, с.27,28]. Щоб не допустити втечу селян до міста, а також для контролю за пересуванням і персональним обліком усього населення СРСР, більшовики у 1932 році запровадили паспортний режим та інститут прописки. Селянам паспортів не видавали, а виїзд із села у місто для праці і проживання могли дозволити лише керівництво колгоспу і районні органи влади. Держава таким чином встановила тотальний контроль над суспільством, а для селян запровадила новітню форму кріпацтва.

7 серпня 1932 року ЦВК і РНК СРСР прийняли закон про охорону державного майна, написаний власноручно Сталіним, згідно з яким за розкрадання урожаю, худоби тощо розстрілювали з конфіскацією майна, а за незначні крадіжки (збирання колосків, пригорщі зерна) позбавляли волі на 10 років, навіть дітей, починаючи з 12-літнього віку. 22 січня 1933 року Сталін власноручно написав директивний лист ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, де було документально засвідчено намір Кремля засобами конфіскації будь-якого продовольства і заборони виїзду селян з України в інші регіони організувати масовий голод українських хліборобів. Жертвою цих драконівських законів стала українська нація. В селах організовувалися бригади з колгоспних активістів для вилучення в селян зерна для повного виконання хлібозаготівельного плану. Хто входив до таких бригад? Це була група з 4-7 чоловік, так званих «активістів» села. Це були сільські люмпен-пролетарі, яких К.Маркс називав гнилими покидьками людського суспільства, які здатні зраджувати, продаватись і т.п. Радянська влада наділила їх землею, але ці люди не те що поля, городу, а й грядки біля хати не обробляли, не тільки коня чи корови не виростили, а й курки біля хати не тримали. Характерно те, що лідери більшовицької партії відразу ж після революції для перемоги на селі взяли курс на розгортання в селах класової боротьби. Так от, ця невеличка частина сільської громади, яка зневажалася нею за ледарство, в кінці 1920-х - на початку 1930-х років відіграла мерзотницьку роль при так званому розкуркуленні працелюбних селян, які відрізнялись від інших хіба що тим, що був хліб на столі і мали взуття і одяг.

Про те, що голод був спеціально спланований з метою фізичного знищення сільського населення, свідчать і спогади безпосередніх свідків тих подій. В людей забирали не тільки мізерні запаси зерна, а й квасоллю, сушню, з комірчин і погребів виносили і викидали з діжок квашенину, на очах в голодних дітей навіть витрясали з горщиків їжу і втопували її в землю. Мешканка села Галузинці Деражнянського району Хмельницької області Павліна Мартинівна Шпильовська, 1921 року народження, в лютому 2008 року згадувала про ті страшні роки так: «Дуже добре пам'ятаю 1932-1933 роки. Причиною голоду була влада, вона навмисно забирала урожай, а допомагали їй сільські активісти... В цих людей не було ніяких документів, з ними ходив ще чоловік з району. В нашій сім'ї було 7 чоловік: дід, баба, 3 дітей і батьки, які тримали землю, худобу та різну птицю. В постолах ходили, серпами жали. Ціпом молотили і решетом віяли. Зразу давали норму зерна державі, а потім добавляли кожен день і нарешті повна викачка хліба. Шукали в п'єсах. Було трошки квасолі в горшку забрали і висипали. В дерев'яних нецьках було з півлітра розчиненої кукурудзяної фрамуги винесли і виляли. На печі сиділи 3 дітей і було насипано трошки кукурудзи

під рядном, чоловік з району сам перевірів і приказав активістам забрати це зерно і 3 подушечки зі словами: «бо етим собачатам нельзя ничего оставлять, пускай подыхают». В цей період приїхала підвода на подвір'я і стали виносити все що було: одяг, меблі, потім забрали коні, корову, знаряддя праці. Брат мій пішов із торбинкою назбирати колосків, бо були голодні, але вернувся плачучи і побитий, бо поля об'їджали осавули верхи і з довгими нагайками, відбирали торбинки і били. В місті Барі був магазин з вивіскою «Торгсін»... В цьому магазині все було, тільки продавалося за золото» [14, с.29].

Серед репресивних заходів, спрямованих на фізичне знищення українських селян, які запроваджували колективну відповідальність за невиконання хлібоздавальних та інших планів, накинутих на українське село, окреме місце посіло таке знаряддя покарання цілих колективів, підприємств, населених пунктів та навіть адміністративно-територіальних одиниць, як запровадження режиму «чорної дошки». Його основні відмінності від усіх інших методів боротьби з українським селянством полягали у комплексності (запроваджувалася водночас низка репресивних засобів) та спрямованості на створення для українського селянина нестерпних умов життя. Найпершим актом, де прозвучав термін «чорні дошки» й було оприлюднено його трагічний зміст на всеукраїнському рівні, стала постанова політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 року. За даними, наведеними відомим дослідником радянської історії ХХ століття С.Кульчицьким, у другий свій приїзд до Харкова 17 листопада Молотов два дні провів у столиці УСРР, «відпрацьовуючи, згідно з одержаними від Сталіна інструкціями, партійно-урядової постанови харківського центру щодо посилення хлібозаготівель. Тексти документів він надіслав на узгодження в Кремль» [15, с.16]. Серед «заходів з посилення хлібозаготівель», які застосовувалися для подолання «куркульського впливу», йшлося і про «чорні дошки», на той час уже апробовані на Кубані, де масово проживали українці. Загальний перелік репресивних дій, спрямованих на фізичне нищення українських селян, став таким:

1. Негайне припинення завезення будь-яких товарів, повне припинення державної і кооперативної торгівлі, вивезення всіх наявних товарів з кооперативних крамниць;
2. Повна заборона колгоспної торгівлі для колгоспів, колгоспників та одноосібників;
3. Припинення кредитування у будь-якій формі і дотермінове стягнення раніше виданих кредитів та інших фінансових зобов'язань;
4. Проведення ретельної перевірки та «чистки» складу колгоспів і місцевих виконавчих органів від «контрреволюційних елементів».

Правом занесення об'єктів на «чорну дошку» наділялися облвиконкоми [16, с.392-393].

Вже 6 грудня 1932 року було оприлюднено спільну постанову ЦК КП(б)У та РНК УСРР про занесення на «чорну дошку» шести українських сіл. Поступово до списку «чорних дошок» додаються нові колгоспи, зокрема, рішенням бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У від 23 грудня 1932 року - господарства ще 22 районів. В цілому на «чорні дошки» було занесено колгоспи 82 районів України, тобто майже чверті адміністративних районів, із населенням 5 мільйонів людей [17, с.39]. Ці села оточували збройні загони, всі продовольчі та насінневі запаси звідти вивозили. Тобто занесення на «чорну дошку» автоматично означало винищення голодом мешканців цих сіл.

Блокада поселень селян-українців військами, тотальне пограбування їхніх господарств завершили виконання більшовиками плану організації Голодомору-геноциду українського селянства. Лютий голод охопив всі 55 тисяч українських сіл з весни 1931 року і тривав до зими 1934 року. Він супроводжувався масовими вбивствами дорослих і дітей, людоїдством, самогубствами. Масового характеру набрало людоїдство. В Україні було зареєстровано 10 тисяч судів над людоїдами, але ці процеси не розкривають масштабів цього страшного соціального явища, обліку якого влада не вела, а сліди трагедії знищувала. Анатомія смертей була такою: першими помирали діти, далі чоловіки, до останнього трималися жінки, які намагалися з усіх сил врятувати життя своїх дітей. Особливих страждань зазнали діти, які становили понад 38% сільського населення. У кожному селі помирали сотні дітей від голоду, їх масово забивала влада за збирання в полі колосків, вони ставали жертвами людоїдів. Щоб вижити, селяни та їхні діти втікали до міста й поза межі України. Міліція на виконання постанови ЦК КП(б)У «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» від 6 травня 1933 року виловлювала їх, відправляла за місто, а німечиних від голоду дітей – у спеціальні бараки, де вони помирали. У травні 1933 року у бараках і дитбудинках Харкова перебували понад 27 тисяч дітей. Тисячі з них щоденно помирали, а до міста прибували нові жертви комуністичного терору. Замість того, щоб рятувати дітей, ЦК КП(б)У 1 серпня 1933 року прийняв постанову про масове переселення безпритульних дітей з міст у село, що вимирало з голоду. Смертність дітей, за неповними підрахунками, сягала понад 50% від загальної кількості жертв Голодомору [18, с.126,128,129]. Впродовж 1932-1933 років загинуло у кільканадцять разів більше українських дітей і жінок, ніж у роки Другої світової війни. У вересні 1933 року за шкільні парти не сіло більш ніж дві третини учнів. За три голодні роки кількість учнів і педагогів у багатьох сільських школах становила 2-4% від загального числа попередніх років [19, с.130].

На початку 1933 року лютував Голодомор, а керівник ДПУ УСРР В.Балицький зі своїми 16 тисячами кадрових працівників, сотнями тисяч міліціонерів і сільських активістів за період від 1 грудня 1932 року до 25 січня 1933 року знайшли у напівмертвих українських селян 14956 ям, 621 «чорну комору» і 1359 інших таємних сховищ, з яких вилучили 1718,5 тисяч пудів вирощеного хліборобами зерна й інших продуктів [20, с.179]. Як стверджував колишній працівник Укрдержплану С.Сосновий, у першій половині 1933 року в Україні щохвилини помирало 17, щогодини понад 1000 і 25 тисяч людей щодня [21, с.159-160]. В аналітичному звіті «Голод і українське питання», підготовленому у травні 1933 року Королівським консулом Італії в Харкові С.Граденіго, йшлося про те, що політика московського уряду «має на меті за кілька місяців ліквідувати українську проблему, пожертвувавши 10 чи 15 мільйонів душ. І ця цифра не повинна здаватися перебільшеною. Гадаю, що її вже, мабуть, досягнуто і буде перевищено... З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу. Можливо, в дуже близькому майбутньому не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а отже, не буде й української проблеми, оскільки Україна фактично стане частиною Росії» [22, с.48]. Особливо постраждали східні та південні степові райони, які згодом були заселені росіянами. Ця «міна уповільненої дії» відчувається в державі особливо тепер.

Точної цифри жертв Голодомору не існує, і встановити її навряд чи можливо. Після відкриття наприкінці 1980-х років доступу до закритих раніше радянських архівів оцінки дослідників Голодомору 1932-1933 років коливаються в діапазоні від 5,2 мільйонів до 2,6 мільйонів осіб замордованих голодом. Навіть якщо б під час Голодомору загинуло не кілька мільйонів українців, а на порядок менше, це не змінило б геноцидного характеру цього злочину. Під час розслідування СБУ кримінальної справи №475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.Птухи НАН України провів судову науково-дослідну експертизу, яка дала такі результати: прямі втрати населення України в тогочасних межах УСРР внаслідок Голодомору становлять 3 мільйони 941 тисячу осіб (у селах – 3 мільйони 666 тисяч (93%), в містах – 275 тисяч(7%), а непрямі втрати (дефіцит народжень) дорівнюють 1 мільйону 122 тисячам осіб (у селах – 762 тисячам, у містах – 362 тисячам). Серед убитих голодом 3 мільйони 597 тисяч (91,2%) – українці, 345 тисяч (8,8%) – представники національних меншин [23].

Голодомор-геноцид 1932-1933 років став жахливою трагедією в Україні. Крім очевидних людських втрат і величезного морального удару, голод завдав непоправної шкоди українському національному життю. Він прак-

тично знишив старе українське село з його багатими народними традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади. Колективізація приглушила почуття індивідуалізму, яке було основним для ідентичності українського селянина. На кілька поколінь Голодомор імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти, зупинив «українізацію» міст Сходу та Півдня України, після нього поповнення як міського так і сільського населення цих регіонів відбувалося в основному за рахунок імміграції з Росії.

Виступаючи біля Меморіалу пам'яті жертв Голодомору у листопаді 2014 року, Президент України Петро Порошенко процитував дуже важливу думку одного з перших дуже авторитетних дослідників подій 1932-1933 років в Україні Джеймса Мейса про те, що Сталін прагнув знищити українське селянство, українську інтелігенцію, українську мову, український дух, українську культуру й українську історію, знищити Україну як таку. «Такі лиха, як геноцид, - це риса лише диктаторських, тоталітарних режимів. В Україні, державі, яка йде європейським шляхом, геноцид не повториться ніколи», зазначив Президент України [24, с2]. Чорну справу кривавого диктатора нині продовжує його духовний потомок Путін шляхом збройної агресії, розчленування й окупації України. Війна проти України триває.

Джерела та література:

1. Франко І.Я. Дещо про українсько-польські відносини. Відповідь П.Т.Романовичу на статтю «Хатні справи українців» //Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І.Франка. – К.,2006. – С.145.
2. Зубченко Світлана. Радянський геноцид в Україні 1932-1933 років// Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Київ, 4 жовтня 2016 року). – К.,2017. – С.143.
3. Сергійчук В.І. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. – Вишгород,2015. – С.33.
4. Ленін В.І. План промови на з'їзді профспілок// Повне зібрання творів. – Т.43. – К.,1974. – С. 373.
5. Ленін В.І. Лист до Кам'яєва //Повне зібрання творів. – Т.44. – К., 1974.- С.412.
6. Кульчицький С. Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні. – К.,1989; його ж. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. – К.,2005 та ін.
7. Гудзь В. Еволюція поглядів Станіслава Кульчицького на голод в Україні 1932-1933 рр. та їх вплив на вітчизняний науковий дискурс//Наукові

- праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013. – Випуск XXXV. – С.297-302.
8. Сергійчук В. Як нас морили голодом. – Вид.3-є, доповнене.-К.,2006; його ж.-Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. – Вишгород,2015.
 9. Марочко В. Голодомор 1932-1933 рр. –К.,2007; його ж. Територія Голодомору 1932-1933 рр. – К.,2014; Марочко В.І.,Мовчан О.М. Голодомор в Україні: Хроніка. – К.,2008 та ін.
 10. Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос. – М.,1935. – С.152.
 11. Сталин и Каганович. Переписка 1931-1936 гг. – М.,2001. – С.274.
 12. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні в 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр.: злочини проти народу. Вид.2-е, доповнене. – Київ – Нью-Йорк, 2000. – С. 94.
 13. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Вінніпег,1981. – С.27,28.
 14. Григоренко О.П. Питання краєзнавчого характеру з історії Деражнянщини при вивченні вітчизняної історії у вищій школі// «Деражнянщина: минуле і сучасне». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. – Деражня,2013. – С.29.
 15. Кульчицький С.В. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору//Український історичний журнал. – 2007. – №.4. – С.16.
 16. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали. – К.,2007. – С.392-393.
 17. Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу. – К.,2007. –С.39.
 18. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні в 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр.: злочини проти народу. Вид.2-е, доповнене. – Київ – Нью-Йорк,2000. – С.126,128,129.
 19. Там само. – С.130.
 20. Кульчицький С.В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. – К.,2008.-С. 179.
 21. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст.(причини, особливості, наслідки). – Львів,2012.-С.159-160.
 22. Василенко Володимир. Емпіричні і класичні підходи у підрахунку демографічних втрат України внаслідок Голодомору 1932-1933 років// Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Київ, 4 жовтня 2016 року). – К.,2017.-С.48.
 23. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України/ Офіційний портал Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи. – Режим доступу: [http:// www.idss.org.ua/](http://www.idss.org.ua/)
 24. Не забуваймо! Не зрадімо! Не простимо!//Урядовий кур'єр. – 2014. – 25 листопада.-С.2.

ПЕРШИЙ ЛІТАК НАД ПОДІЛЛЯМ: ПОЛЬОТИ У НЕБІ ПРОСКУРОВА У 1911 РОЦІ

Зроблена розвідка щодо перших польотів літаків на Поділлі, встановлено дату першого польоту над Проскуровим та ім'я першого проскуровичанина, який піднявся у небо на літаку в якості пасажира.

Ключові слова: *авіація, літак, аероплан, пілот, Волинь, Поділля, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Е. Малинський, С. Уточкин, С. Деревоед.*

Перший в історії самостійний пілотований політ апарата важче повітря відбувся 17 грудня 1903 року в США – винайшли, збудували і випробували аероплан брати Райт. Наприкінці 1906 року піднявся у повітря перший європейський аероплан конструкції Сантос-Дюмона. Світовий центр розвитку авіації поступово перемістився до Франції, де виник потужний аероклуб, відкрились перші школи пілотів, з'явилися серійні виробники аеропланів. В Російській імперії тривалий час не звертали увагу на успіхи в розвитку авіації. Лише після перельоту Блеріо через Ламанш, після Реймського тижня 1909 року у Франції, коли за першість боролися 37 аеропланів і сотні тисяч людей спостерігали за цим змаганням, російська влада, нарешті, вирішили запросити для публічного польоту французького авіатора Жоржа Леганьє [6, с.181-187].

Першим великим містом тодішньої Російської імперії, який відвідав французький пілот по шляху до Москви і Санкт-Петербургу, стала Варшава. 2, 3 і 5 вересня 1909 року в польській столиці відбулися перші демонстраційні польоти Леганьє [11]. Це були перші польоти літака не тільки на території Царства Польського, а й в Російській імперії. Натомість, польоти у Москві (15 вересня) і Санкт-Петербурзі (10 жовтня) завершилися невдачею – з технічних причин Леганьє так і не зміг підняти аероплан у повітря... На початок листопада 1909 року до Санкт-Петербургу запросили іншого француза – Гюйо. Проте, морозна погода не дала можливості підняти літак у повітря. Вирішили перенести польоти на весну, але з іншим пілотом – Юбером Латамом [7].

Поки в російських столицях безуспішно намагались побачити перший політ літака, запрошуючи іноземних пілотів, в Одесі місцевий аероклуб пішов іншим шляхом. Вони домовилися про фінансову підтримку банкіра Івана Ксідіаса щодо навчання власного пілота і придбання літака. Задумка увінчалась успіхом – 7-8 березня 1910 року, на Одеському іподромі

тисячі глядачів спостерігали за першими публічними польотами біплана «Farman IV», яким керував одесит Михайло Єфімов – перший пілот на теренах Російської імперії [12]. За тиждень вдалі польоти здійснив інший одесит – Сергій Уточкін. Саме він у квітні 1910 року відправився Російською імперією з демонстраційними польотами: 21 квітня у Києві, 2 травня – у Москві... За літо-осінь 1910 року пілот відвідав ще з десяток великих міст (Харків, Варшаву, Катеринослав, Ростов-на-Дону, Тифліс, Баку та ін.). З весни 1911 року С. Уточкін продемонстрував польоти в менших містах, серед яких вперше були подільські міста – Вінниця (17 вересня) та Кам'янець-Подільський (25 вересня) [8; 10].

Але, виявляється, що першим містом Поділля, мешканці якого побачили літак був Проскурів – 15 вересня 1911 року (на дві дні раніше Вінниці) над містом здійснив успішні польоти аероплан «Farman IV» під керуванням Емануеля Малинського [9].

Марек Емануель Віт Малинський народився 26 березня 1875 року у маєтку Журне Рівненського повіту на Волині (нині с. Зірне Березнівського р-ну Рівненської обл.). Батько Емануеля – дворянин, дубенський маршалок Михайло Малинський – успадкував поліське Березне, але своє помешкання облаштував за декілька кілометрів поруч. Маєток був закладений у 70-х роках XIX ст. – збудували в стилі неоготики триповерховий палац з вежами, будівлі для обслуги, управителя, електростанцію з паровою машиною, господарський двір, конюшню. Для забезпечення маєтку водою, звели водонапірну вежу. В кінці XIX ст. навколо палацу заклали парк в англійському стилі, який став дарунком Михайла для коханої дружини – баронеси Анни Врангель.

Подружжя Малинських довго чекало на первістка. Анну Врангель вважали безплідною, але у 46 років вона народила сина, якого назвали Емануель. Хлопчик отримав гарну освіту – спочатку в католицькій школі в Санкт-Петербурзі, згодом в університеті в Лондоні. З молодих років він займався кінним спортом, тенісом, фехтуванням, чудово стріляв, ставши неодноразовим чемпіоном Франції зі стрільби з пістолета. На світогляд Емануеля великий вплив мав дядько граф Ян Малинський, відомий у Франції літератор, який вів дружбу з королівською родиною. Після його смерті в 1903 році племінник як єдиний спадкоємець отримав статус графа та спадок у 2,5 млн. рублів з колекцією мистецьких творів та книг.

Спадок дядька-мільйонера відкрили нові перспективи перед Емануелем Малинським. Тридцятирічний граф проживав на знаменитій паризькій авеню дю Буа де Булонь і його будинок було змодельоване з королівського Версалу, відвідував світські заходи, мандрував світом. З 1904 року Е. Малинський організував низку престижних фехтувальних турнірів, зокрема «Challenge de Malinski», заснував нагороду за стрільбу і вважається

одним із ініціаторів об'єднаних французьких шкіл фехтування. Граф був надзвичайно щедрою людиною, надавав фінансову допомогу храмам (в тому числі і православним), спортивним клубам, сирітським притулкам.

Разом з тим, з особистим життям не складалось – невисокий і худорлявий Емануель був самозакоханим і багато вимагав від жінок. Отож, граф Малинський так і залишився одинаком, а вільний час проводив у написанні творів на суспільно-політичні теми. До речі, граф став доволі відомим у Європі мислителем-традиціоналістом, автором тридцяти дев'яти книг, що суттєво вплинули на інтелектуальну картину міжвоєнного світу [15].

Емануель захоплювався авіацією і був одним із найкращих авіаспеціалістів [13]. У жовтні 1909 році Е. Малинський у літаку конструкції братів Райт, під керуванням графа де Ламберта, здійснив свій перший політ в якості пасажера. Наприкінці цього ж року почав навчання у льотній школі Farmana у Франції. Емануель Малинський успішно закінчив школу, здав іспити та 29 серпня 1910 року отримав диплом пілота №209 та сертифікат Аероклуба Франції на право керування літаком, ставши тим самим одним із перших польських пілотів [1, с.35]. Будучи підданим Російської імперії, Е. Малинський став 14-м дипломованим пілотом імперії. У 1910 році граф здійснив декілька польотів у Франції, зокрема переліт Етамп – Орлеан – Шартр – Етамп. 4 лютого 1911 року граф Е. Малинський став членом Аероклубу Франції, отримавши квиток під №354. Навесні 1911 році він купив літак «Farman IV», перевіз його у Журне, де біля парку обладнав злітну смугу і збудував ангар. З собою Е. Малинський привіз трьох французьких техніків для обслуговування машин. З 13 липня 1911 року граф розпочав щоденні польоти [2, с.35]. На той час літаки були недосконалі, важкі та небезпечні у керуванні. Якщо пілоту вдавалось протриматись у повітрі декілька хвилин і вдало сісти – це вже було успіхом. Натомість, Емануель Малинський був першокласним авіатором. Крім польотів у своєму маєтку, став навідуватись в гості до поміщиків-сусідів, а також влаштовувати демонстраційні польоти на замовлення. Так, 29 липня 1911 року на запрошення міської влади Рівного здійснив декілька польотів над цим повітовим містом. Правда, один з них закінчився аварією [16].

Наприкінці серпня 1911 року граф почав готуватись до багатоденного перельоту Волиню і Поділлям, який успішно здійснив у вересні. За публікаціями у періодиці можна з певною достовірністю відтворити хронологію цього перельоту, який за свідченнями преси того часу став справжньою «сенсацією» [3; 9; 14].

Отже, 9 вересня 1911 року Емануель Малинський розпочав свій авіаційний марафон, подолавши літаком «Farman IV» відстань від Журне до іншого власного маєтку Невірково (нині село Корецького р-ну Рівненської обл.). Звідти пілот дістався села Забара, що поблизу Корця – власності

Потоцьких, з якими Е. Малинський задалегідь домовився про сприяння перельоту.

Наступного дня, 10 вересня, граф Е. Малинський вилетів до Славути, де після короткого відпочинку і зустрічі з князем Романом Сангушком, рушив далі до Шепетівки. Ця частина його подорожі була доволі небезпечною, адже пілоту довелось долати майже 30 миль над суцільним лісом. Як би, наприклад, виникла потреба термінової посадки, то із-за дерев цього не було можливості зробити. До того ж, під самою Шепетівкою виникли проблеми з мотором. Але, Емануель Малинський успішно завершив переліт. У Шепетівці авіатору довелось затримався на два дні – перечекати вітряну і дощову погоду.

Лише під вечір 13 вересня він зумів продовжити подорож – підняв у повітря свій «Farman IV» та за 39 хвилин подолав 55 верст від Шепетівки до Антонін. Там його очікувала чимала публіка на чолі з графом Юзефом Потоцьким, який був палким прихильником науково-технічного прогресу, і зокрема авіації. У червні 1911 року він відвідав «Варшавський авіатиждень», де в один із днів у якості пасажира здійснив політ у літаку відомого пілота Сергія Уточкіна. Тому не дивно, що Юзеф після прибуття до Антонін Е. Малинського, влаштував тому гарний прийом та умовив наступного дня здійснити демонстративні польоти. Сам Юзеф Потоцький декілька разів піднімався у повітря у якості пасажира.

На світанку 15 вересня аероплан Емануеля Малинського рушив у напрямку Проскурова. Того дня, від самого ранку на іподромі¹ зібрались тисячі містян та представники міської влади в очікуванні дива – появи першого в історії міста літака. О 7-й ранку на обрії з'явився силует літака та почувся гуркіт мотору. Е. Малинський вмilo скерував свій «Farman IV» на посадку, де був зустрінутий гучними оваціями. Після короткого відпочинку він здійснив декілька польотів та надав можливість всім охочим подивитись літак зблизька. До самого вечора проскурівчани не залишали іподром. Наступного дня Е. Малинський влаштував авіашоу – демонстраційні польоти та пілотаж із складними елементами. О 17.00 граф підняв свій «Farman IV» у повітря, востаннє пролетів над Проскурівим і рушив на захід – уздовж залізниці до Волочиська.

У Волочиську понад 400-кілометровий триденний переліт був успішно завершений. Емануель Малинський розібрав літак, завантажив у вагон і відправив його до фінського міста Або (Турку). У графа виникла амбітна

¹ Іподром у Проскуріві був створений наприкінці XIX ст. для потреб кінних військових підрозділів місцевого гарнізону. З початку XX ст. також використовувався для проведення скачок, спортивних змагань і масових заходів. Розміщувався у долині за залізницею, ліворуч від вулиці Белгородської (нині – Козацька), нижче передмістя Дубове. Нині на місці іподрому масив з індивідуальною забудовою – за залізницею навпроти парку імені Івана Франка.

ідея – здійснити переліт через Ботнічну затоку – з фінського берега уздовж гряди островів до шведського Стокгольма. Він подав проект в аероклубах Російської імперії та Швеції, узгодив його у шведської влади. Цей переліт планувався на кінець жовтня 1911 року, він мав би стати рекордним на той час – понад 200 верст над морем [4, с.33]. Проте, непогода не дала можливість його здійснити – переліт був відкладений на весну 1912 року [5, с.31], а згодом скасований з фінансових проблем...

Надалі волинський граф продовжував активно займатись пілотуванням, і не тільки. Під час Першої світової війни Е. Малинський, який вважався одним із кращих спеціалістів світової авіації, займається розробкою нових конструкцій літаків для військової авіації, авіакомпаній. В 1917 році навіть взяв участь в декількох повітряних боях. Після війни у 20-ті роки ХХ ст. мав кілька літаків, створив приватну авіакомпанію, літав між Парижем і Лозанною. Помер Е. Малинський у швейцарській Лозанні 17 травня 1938 року. Згідно із заповітом, черниці приїхали у Зірне, щоб організувати притулок для сиріт. Проте не встигли – західну Україну захопили більшовики, які у панському господарстві розташували машинно-тракторну станцію. Палац пережив війну, однак згорів після її закінчення. В електростанції, кухні та інших будівлях невдовзі заснували санаторно-оздоровчий комплекс для хворих на легеневі недуги. Нині там туберкульозна лікарня.

Таким чином, піонером авіації на Волині та Поділлі був граф Емануель Малинський, який на власному літаку «Farman IV» здійснив перші польоти у 1911 році: 13 липня над своїм маєтком Журне (нині с. Зірне Березнівського р-ну Рівненської обл.), 29 липня над містом Рівне. 9-16 вересня 1911 року авіатор здійснив багатоденний переліт, під час якого вперше відбулись польоти аероплана: над Славутою, Шепетівкою – 10 вересня, Антонінами – 13 вересня, Проскуровим – 15 вересня, Волочиськом – 16 вересня.

Залишається нез'ясованим один нюанс – чи брав Е. Малинський пасажирів під час демонстраційних польотів над Проскуровим? Подібна практика – зробити декілька коротких польотів зі сміливцями із публіки, які навідалися на авіашоу, – була доволі поширена. Отож, цілком ймовірно, що 15 або 16 вересня 1911 року у повітря в якості пасажирів піднявся перший проскурівчанин. Але, нажаль, відомостей про польоти аероплану Е. Малинського з пасажирами на борту немає.

Натомість відомо, що за 10 днів після польотів графа у Проскурові, у Кам'янці-Подільському відбулось авіашоу пілота з Одеси С. Уточкіна. 25 та 26 вересня 1911 року на кам'янецькому іподромі одеський авіатор на біплані «Farman IV» здійснив сім польотів з пасажирами. Аби кілька хвилин побути пасажиром аероплану потрібно було заплатити кругленьку суму – 100 рублів. У перший день серед сміливців був проскурівчанин – Стефан

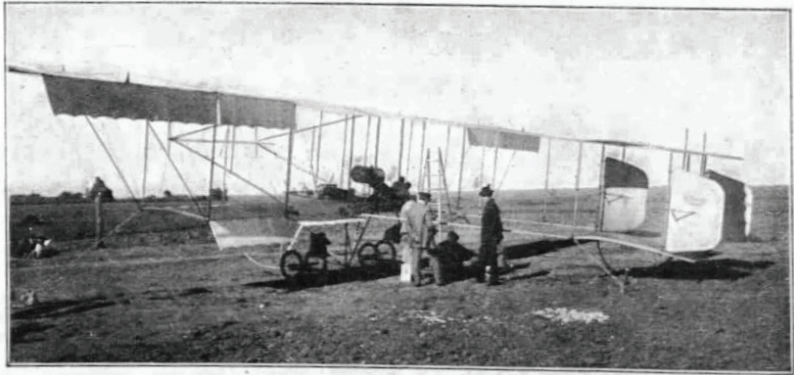
Деревоед – дворянин, домовласник, власник найкращої у Проскурові аптеки, яку успадкував від свого батька Людвіга Деревоеда. Стефан заздалегідь записався на польоти у представника організаторів шоу та спеціально прибув до губернського міста зранку в перший день польотів. Авіашоу розпочалось о 16.00, іподром заповнила публіка (місце у ложі – 8 руб. 40 коп., у 1-му ряду – 2 руб.10 коп., 2-му ряду – 1 руб., стоячі – 50 коп.). Сергій Уточкин здійснив п'ять польотів, чотири з яких з пасажирами. Першим у крісло поруч з пілотом сів член кам'янецької повітової управи у справах земського господарства, поміщик Борис Без-Корнилович. Другим був Стефан Деревоед [8; 10].

Отже, поки ми не знаємо, чи літав Е. Малинський з пасажирами над Проскуровим, можна стверджувати, що першим проскурівчанином, який здійснив політ у літаку в якості пасажера був Стефан Деревоед. Сталось це 25 вересня 1911 року в Кам'янці-Подільському на аероплані «Farman IV» під пілотуванням відомого авіатора Сергія Уточкина.

Додаток 1: Граф Емануель Малинський, фото до 1913 р. [13]

Додаток 2: Аероплан «Farman IV» графа Е. Малинського під час перельоту Волиню та Поділлям, фото 1911 р. [14]

Аероплан п. Малинського.

Додаток 3: Повідомлення про перший політ над м. Проскурів

«Проскуров. Полет. Интересный круговой полет по Волини и Подолии совершает в настоящее время на биплане «Фармана» крупный волинский землевладелец г. Малинский. Последний начал свой маршрут с своего имения – Журны, откуда он вылетел рано утром по направлению Неверково – Забирж – Шепетовка. Затем авиатор совершил полет в именные графа Потоцкого – с. Антонины. Переночевав здесь, смелый авиатор утром 15 сентября помчался на своем «Фармане» в Проскуров, куда и прилетел в 7 час. утра. Спуск авиатора собрал, несмотря на ранний час, многочисленную толпу, которая приветствовала г. Малинского. В течении всего дня публика валом валела на ипподром смотреть «летающую птицу». 16 сентября, в 5 час. дня, г. Малинский полетел дальше – в м. Волочиск, параллельно железнодорожной линии» [9]

Джерела та література:

1. Вестник воздухоплавания, №5, 1911
2. Вестник воздухоплавания, №12, 1911
3. Вестник воздухоплавания, №15, 1911
4. Вестник воздухоплавания, №16, 1911
5. Вестник воздухоплавания, №17, 1911
6. Дуть П.Д. История воздухоплавания и авиации в России. Период до 1914 г. – 2-е изд., перераб. – М.: Машиностроение, 1981. – 272 с., ил.
7. Первые полеты самолета в России // Электронный ресурс: http://www.airaces.ru/stati/pervye-polety-samoljota-v-rossii.html#identifier_5_4046.
8. Подолянин, 1911, 22 сентября

9. Подолянин, 1911, 23 сентября
10. Подолянин, 1911, 28 сентября
11. Русское слово, 1909, 4 сентября
12. Утро России, 1910, 9 марта
13. Zdobywcy powietrza // Nasz Rok: kalendarz na rok 1913: wydawany przy udziale wybitnych sił literackich i zawodowych pisarzy – s. 220-231
14. Z lotnictwa Polskiego // Wieś Ilustrowana, R. 2, nr 11 (list. 1911) – s. 28
15. Ryszard Mozgol. Emanuel Małyński podczas polowania // Електронний ресурс: <http://salontradycjipolskiej.pl/emmanuel-malynski-1875-1938/>
16. Farman-III / Farman-IV, 1909 (Aviatik Farman-III). Samolot pionierski, szkolny i rozpoznawczy. W Polsce. // Електронний ресурс: <http://www.samoloty-polskie.pl/samoloty/982/126/>

*Западенко І. В.
снт. Меджибіж*

МІЖ ВІЙСЬКОВОЮ СЛОВОЮ ТА КАЗАРМОЮ. МЕДЖИБІЖ В ІСТОРИЧНОМУ НАРИСІ 1860 РОКУ

Подано історію Меджибожа та Меджибізького ключа маєтків, а також опис соціально-економічного та суспільного стану Меджибіжчини на 1860 р, тобто перед скасуванням кріпацтва, за нарисом М. Григолевського, який було опубліковано за кордоном Російської імперії. Подано повний переклад нарису з польської.

Історичні нариси та нотатки з подорожей українськими краями, які донедавна належали до Польщі, але внаслідок Другого (1793) і Третього (1795) розборів Речі Посполитої опинилися у складі Російської імперії, були популярні в польськомовній періодиці середини ХІХ - початку ХХ ст. Серед польської спільноти давалася взнаки ностальгія за колись великою державою, яку на 123 роки було стерто з мапи Європи: розділено на три частини та поглинуто Росією, Прусією і австрійською Габсбурзькою монархією. Шляхетський стан на анексованих Росією територіях, хоч і не без проблем, був інтегрований до стану російського дворянства, до певного часу тут діяла система польської освіти, а під наглядом російської цензури видавалися польські періодичні видання, які мусили балансувати між прагненням до польського національного змісту та необхідністю бути лояльними до російської імперської дійсності. Історико-краєзнавчі нариси були в цьому сенсі зручним жанром, оскільки, жодним словом не йдучи проти російської монархії, самим своїм змістом, оповідями про колиш-

ні маєтності знаних шляхетських родів та події давньої польської історії, вони нагадували читачам про минулу велич Польщі.

Завдяки кільком газетним та журнальним краєзнавчим нарисам, нині маємо низку опублікованих відомостей про Меджибіж та Меджибізьку фортецю. Класифікувати їх слід як джерела нарративні і ставитися з розумінням певного авторського суб'єктивізму. Поряд з серйозними документальними відомостями, які автори подають найчастіше без вказання джерел, у нарисах часом зустрічаємо й хибні твердження, й місцеві передання, й такі думки, які нині вважаються помилковими, але на час написання нарису “це було загальновідомо”. Попри те, із змісту очевидно, що написанню багатьох нарисів передувала прискіплива робота авторів з архівами та іншими документами.

Завдяки краєзнавчим публікаціям у польській періодиці нині маємо найбільш раннє зображення Меджибізької фортеці (1843) [1], історичний нарис Меджибожа (1848) з описом замку на 1833 рік [2], відомий нарис історика Казімежа Пуласького (1872) з ілюстрацією - гравюрою Пйотра Діаментовського [3], опис Меджибожа з розповіддю про тогочасне господарювання у містечку та навколишніх селах (1876) у детальному нарисі про подорож Поділлям [4] та інші.

З-поміж названих нарисів про Меджибіж вирізняється оповідь Матуша Григолевського [5], датована 11-м червня 1860 р., яку було опубліковано в газеті “Tygodnik literacki”. відмінність полягає в тому, що автор, приділяючи увагу історичним та економічним відомостям про Меджибіж і належні до нього поселення, приділяє не менше уваги політичним подіям і адміністративному устрою краю - причому пише про ці небезпечні з огляду благонадійності теми в дуже гострий час: напередодні реформи 1861 року, якою в Російській імперії скасовувалося кріпацтво.

Щодо лояльності до російського імперського режиму - нарис Григолевського теж являє собою неординарне явище. На перший погляд здається, що польський автор шануванням та висловами вдячності до “російських братів” аж надто передає кути меду. Однак, дуже скоро читач бачить у величальних пасажах до “цивілізаційної ролі” нових власників Подільського краю, росіян, нічим не прихований сарказм, з яким автор пише про утиски як до місцевих поляків, так і до українців, яким “російські брати з властивою їм турботою” насаджують “все, що мають найдорожчого: релігію і мову”. Разом з докладною інформацією про соціально-економічний стан Меджибіжчини, нарис презентує відверту політичну сатиру, яка у деяких сценах (опис казарменного ладу військових поселень, в яких нищиться людська воля та подоба) на два десятиліття випереджає майже ідентичні за змістом фрагменти політичної сатири Михайла Салтикова (Щедріна) “Історія одного міста”. Різниця лише в тім, що російський сатирик пише

про вигадане місто Глупів, а Матеуш Григолевський - про реальний Меджибіж, навколо якого у селах, примусово перетворених на військові поселення, російська імперська влада запровадила казарменні порядки.

Рис. 1. Заголовок випуску газети “Dziennik Literacki”, в якому опубліковано нарис Матеуша Григолевського про Меджибіж та околиці

Як приклад корумпованості російської імперської бюрократії автор наводить ситуацію з ремонтними роботами в Меджибізькому замку, які окружний начальник полковник Ган провів не з перевитратою, а з економією коштів, надлишок повернув до казни, за що й постраждав. За словами Григолевського, “його доброчесність розцінено як прояв мовчазної опозиції до пануючого звичаю збагачуватися казенним коштом”. З не меншою гостротою на прикладі меджибожа автор аналізував проблеми у земельних стосунках в ході суспільної реформи 1861 року, яка наближалася.

Причина такої сміливості автора нарису про Меджибіж очевидна: на відміну від усіх згаданих вище періодичних видань, газета “Dziennik literacki” видавалася у Львові, тобто не на території російської влади, а в “королівстві Галичини і Лодомерії” - коронному краї, що входив до Австрійської імперії. Стосунки між Австрійською та Російською імперіями на той час були напруженими - зокрема, з огляду на загарбницьку політику Росії, яка призвела до Кримської війни 1853-1856 рр., в якій уряд Відня дотримувався нейтралітету, але з намаганням стримувати дії Росії як агресора. Відвертим політичним пасажем з натяком на Росію закінчує свій нарис і Матеуш Григолевський. Перебування на території сусідньої держави дозволяло автору безпечно висловлювати критику російської дійсності та говорити про співвітчизників-поляків як про розділену націю, що піддається утискам. Принагідно ним показано й пригноблене становище українських селян у так званих “військових поселеннях”.

З огляду на багатоплановий зміст нарису, подаємо далі його повний текст у перекладі на українську мову автора статті.

Від часу, коли тобі востаннє писав, був у Меджибожі. Ключ той складається з містечка і 42 сіл, дістався у спадок князю Адамові Чарторийському. Налічував він на час конфіскації до 15 тисяч душ чоловічих, а, приймаючи звичайну цифру 200 срібних рублів за душу, вартість його становила 3,000,000 рублів, тобто 20 мільйонів польських злотих. Меджибізький ключ був тільки однією частиною колосального маєтку Чарторийських, яку їм принесла остання Сенявська, за першим чоловіком Денгофова, гетьманова польна у другому шлюбі дружина князя Августа воєводи руського, батька Адама, генерала земель Подільських та городового старости Кам'янецького і Летичівського, діда нещодавно померлого князя Костянтина і до сьогодні живого князя Адама.

Пулави в королівстві, Сенява в Галичині також були внеском Сенявської. З того самого джерела походили Стара Синява на Поділлі, що дісталася Костянтину і Зіньків, маєток княжни Вюртемберзької, 5000 душ.

Маєтки ті, перед тим як перейти до Сенявських, були у володінні¹ Тенчинських, Костків, Одровонжів; Чарторийські лише після успадкування тієї фортуни прийшли до політичної ваги².

Уряд, конфіскувавши той маєток, зробив з нього військово-поселення; ґрунти оброблялися селянами, а збіжжя складалося до урядових шпіхлерів³ для забезпечення потреб війська. З цією метою кавалерійський полк завжди стояв у Меджибожі, а жовніри не отримували жодної платні, лише годування натурою як для себе, так і для коней. Селяни утримувалися у військовій дисципліні як під час казенно-урядової праці, так і працюючи на власній ріллі; о певній порі відбувався огляд, коли окружний начальник та волосні, що керували кількома селами, оглядали робочу худобу і господарські знаряддя, а якщо щось було не за формою, сипалися батоги праворуч і ліворуч. Той порядок поширювався і на хату: подвір'я, світлиця, комора, садок - все мусило бути за формою, за будь-який особистий непорядок притягали до відповідальності, як ніби це порушувало публічний порядок; нечесана дитина накликала арешт на батьків. Навіть до зовнішнього вигляду уряд простягнув свою опіку; не вільно було за місцевим звичаєм селянинові голову підголити, але мусив коротко обстригти.

Можливо, такі вчинки не узгоджуються з європейськими поняттями, але в основі були вони цивілізаційними! Люд, який розмовляв мовою ма-

¹ Твердження щодо належності маєтків названим родинам нині не верифіковане, потребує дослідження - тут і далі прим. перекл.

² Твердження автора помилкове: Чарторийські ще у XVIII ст. входили до т. зв. "Родини" - клану найвпливовіших сімейств Речі Посполитої

³ Тобто комор

лоросійською, яка не спирається на жодні граматичні правила, одним словом мовою хлопською, розмовляє тепер мовою великоросійською, яка має свої *склоненія і ліца* разом з цілою низкою граматики. Зрештою, уряд вважав, що мова хлопська під час звільнення, котре має настати, була б анахронізмом, який принижує майбутніх обивателів великої держави. Окрім селян, які мали свої садиби, була ще робоча рота, яка налічувала до 300 людей; складалася вона з відставних солдатів та місцевих безземельних мешканців. Ці вже одягалися у різновид уніформи, спали в казармах та їли при спільній мисці. Уживано їх до всякої потрібної роботи; організація та спосіб життя їхній були вже суто військові.

Для полегшення адміністрації усі села демонтовано до ґрунту і закладено нові, що витягнуті шнуром і утворюють одну головну вулицю. Будинки ті так між собою подібні, як дві краплі води, на рівних від себе відстанях, однієї ширини, довжини, висоти. Коли я бачив ті помешкання, то не міг зрозуміти, як люди здатні розпізнати свої садиби. Ні в чому тут не видно індивідуальної волі та особистості людини. Якби у всьому світі можна було запровадити подібний порядок, люди б могли досконало обходитися без мови, бо про мислення б навіть не згадували⁴.

Матеріально велося їм добре, в часи сутужні уряд їх годував з своїх запасів, а якщо у кого здох кінч чи віл, той з каси *поселенія*, що мала 48,000 рублів фонду, отримував 50 рублів без відсотків на один рік, після якого, якщо з боргом розрахуватися не здолав, сплачував 5%. Половину тих сіл знесено і зорано так, що *nec locus ubi Troja*⁵. Одних мешканців залишено у новозбудованих селах, а інших вислано на залюднення степів херсонських і катеринославських; навіть на сімейні узи при тому переселенні не дивилися. З 43 сіл залишилося тільки 22. По правді кров стигне від самої думки про подібну всемогутність держави, але й така поведінка не має в собі у решті решт нічого нового і надзвичайного; вчить нас історія, що скільки разів татари свої чамбули по Поділлю розпустили, стільки разів бранців забраних в ясир на залюднення тих самих степів висилали. Треба бути несправедливим, аби дикості татарській більше вільності в діях визнавати, аніж державі, яка має усі зовнішні ознаки європейської цивілізації!!!

Імператор Олександр II, отримавши владу, зніс військові поселення, казенні землі роздав селянам під оплату чиншу з десятини - 1 6/7 морги - 10 польських злотих. Якщо це має бути взірцем для приватних власників під час проголошеного виправлення стосунків з селянами, це їх зруйнує;

⁴ Саркастичний опис автором російських військових поселень надзвичайно нагадує план діяльності глупівського градоначальника Угрюм-Бурчєєва з сатири М. Є Салтикова (Щедрина) "Історія одного міста", яку було видано на 18 років пізніше за цей нарис

⁵ Нема місця, де була Троя (лат.)

бо якщо пани можуть цей брак в своїх попередніх прибутках пркрити підвищенням податків, то обивателєві це загрожувє втратою доходів та підвищенням тягарів. - Занадто злого вдвох на одного. - Та система роздавання маєтків, ще донедавна приватних, поміж хлопами мусить пробудити заздрість і невдоволення селян у маєтках шляхетських, і на мою думку так і має бути, бо чому ж і ті не повинні бути так само ущедрені, що й ці, а що імператор не конфіскував маєтків їхніх сьгоднішніх панів, то це була його безмежна ласка, а не їхня провина. В Меджибожі селяни вже можуть співати:

*Як хлоп панські землі злапа,
Переселимось до двору,
Сядьмо собі на канапі
Та співаймо завше хором¹*

Після знесення *поселенія* багато урядових будівель, котрі кроти пожегли, стоять сьгодні пустками і незабаром підуть руїною, а руїн в тому краї не бракує. Одне покоління ставить собі великі будинки, які сусіди з ввічливості, а слуги з підлабузництва називають палацами, а інше їх полишає, аби ставити нові на кількасот кроків далі відповідно до власного плану, смаку і фантазії. Такого роду діяльність мешканців наробила більше руйнування, аніж татари і гайдамаки разом. Найбільшою оздобою Меджибожа є замок, закладений Тенчинськими², який Сенявські утримували в якості оборонного. Турки під час 27-літнього панування на Поділлі від Бучацького трактата 1672 р. до Карловицького миру 1699 р. добудовали його і прикрасили у своєму смаку³. Ззовні то є величний чотирикутник з красивими фронтонами і бастіонами, зсередини ж втрачає пишноту. Очевидно, він був призначений для оборони краю, а не для садиби польського магната. Кількаразово розбивалися об його мури орди татарські і роти козацькі; в 1650 році Ієронім Сенявський, воєвода Руський витримав у ньому кільканденну облогу від татарів та вигнав їх з втратами кількасот людей; на 100 років пізніше Георгій II Ракочи шукав у ньому безпечного притулку від польської армії під проводом Чарнецького, Любомирського і Потоцького, яка наступала на нього, та від татарів, що перетинали йому дорогу.

¹ Слова галичанської селянки з водевілю Владислава Анчица "Хлопи аристократи" (Краків, 1849): "Jak chłop pańskie grunta złapie, pójdziemy sobie do dwora, siędę sobie na kanapie, odtąd zawsze będę chora!"

² Підтвердження цьому на разі немає

³ Думка про реконструкцію Меджибізького замку в період османської окупації була поширена серед тогочасних польських авторів, однак не підтверджується сучасними дослідженнями

У тому замку підписав він умови, зобов'язуючись заплатити Польщі за вчинену їй шкоду 400,000 талерів і залишити край якнайшвидше. Недалеко від Меджибожа, у якихось 500 сажнях від міста, на острові річки Бог (Меджибіж лежить між річками Бог і Божек, звідти його назва) були ще донедавна руїни другого замку, котрий люд називає замком Ракочи. Чому - важко здогадатися, бо усної традиції нема жодної, а домашній архів Чарторийських, що стосувався Меджибожа, вивезено до Петербурга. Близко 1715 року граф Естерхазі з своєю дружиною з дому Нігреллі знайшли у Сенявських гостинний прихисток, коли були змушені залишити свій край внаслідок обставин, що відбувалися в їхній вітчизні за панування Йозефа I. В замковій каплиці поставили вони дві колони на честь Пресвятої Діви та святої Анни з написами польськими, латинськими, угорськими та німецькими. У них, окрім великої побожності, можна вчитати ревну тугу за рідною землею. Колони ті зараз прибрано, а каплицю замінено на церкву. У 1819 р. князь Адам подарував для гімназійної школи, ліквідованої разом з Кременецьким інститутом і Віленською академією для викорінення польського духу у західній Росії, як офіційно називаються Литва, Білорусь, Волинь і Поділля.

Система та і нині утримується у повній силі; польською у школах і півслова не вчать, у той час як навчання іноземним мовам, таким як французька та німецька, дбайливо плекається, і ніхто без знання тих двох мов до університету бути прийнятим не може. Замок, однак, сам здобув зиску за минулого уряду. Імператор Миколай наказав його відновити; коштів було затверджено 25.000 рублів. Окружний начальник Ган зробив це за 23.000, а решту відіслав до Петербурга. У щорічниках російських фінансів це був непрактичний і недостойний приклад. Натомість було прислано комісію для перевірки робіт у замку, знайдено недоліки і наказано полковнику їх з власної кишені усунути. Невдовзі по тому його відправлено у відставку без пенсії. Його доброчесність розцінено як прояв мовчазної опозиції до пануючого звичаю збагачуватися казенним коштом. Коли авгур на-сміхався з авгура у Давньому Римі, видно було його внутрішній розлад і близькість занепаду: в Росії неможливо безкарно привласнювати довірені кошти, що є неспростовним свідченням про життєздатність її організму.

Другою оздобою Меджибожа є костел готичної структури, так принай-мні усі вважають, а оскільки я прийшов навчатися, а не повчати, то не суперечу тому. Зрештою, чому ж Меджибіж не повинен був мати готичних мурів! Важко до того ж заперечити, що його лінії і арки часто здаються дуже подібними до готичних. Був він побудований у 1660 р. Ієронімом Сенявським, коронним підчашим, в епоху занепаду церковної архітектури. З середини його не побачив, хоч о пів на десяту прийшов до костелу, і до того ж у день недільний. Було вже по службі; мені лише було сказано,

що ксьондз канонік відправляє месо у будні о 5-й годині, а у свята о 7-й. Ті, хто полюбляють вдосвіта відпочивати, а потім бути на службі, можуть скористатися з численних православних церков. Їх у малому містечку є аж 5 до більшої слави Божої. Там можна знайти службу о будь-якій порі. Я з того не скористався, але є інші, які добре знають, що сьогодні поляки ані в Єрусалимі, ані на горі Гаризим Бога особно хвалити не можуть, лише у церкві православної. Імператор Микола назвав церкву грецьку католицькою, напевно для справдження слів Христа про одну вівчарню; пастух вже був приготований.

Брати наші росіяни родинну спорідненість з нами сприймають дуже серйозно, а у милості своїй до нас дарують нам скрізь, де тільки можна, все, що мають найдорожчого: релігію і мову, а перлів, як сказано в Євангелії, не кидають перед свиньми.

Пам'яток по Сенявських є дуже мало. Меджибіж був лише економією; їхня постійна резиденція, Бережани, пишалася розкішшю, «Що має король польський, те й шляхтич мати може», - каже Словацький¹ про Бережани. Меджибіж належить до найбільш густо населених містечок подільських; міщани мають численні королівські привілеї і приватних панів, торгівля є досить значна, уся в руках єврейських; кілька ярмарків коней та худоби належать до найжвавіших. Мешканці займаються садівництвом, сади меджибізькі славні на всю околицю; численні купці з Москви прибувають на закупівлю фруктів. Навіть кріпаки навколо Меджибожа мають гарні сади, про що поклопоталися Чарторийські. Якою великою була зацікавленість навіть панів з того промислу - досить сказати, що одне село самої лише десятини з фруктів давала 10,000 польських злотих. Магазили навіть мають вивіски, але тільки російські; може, це змусить замислитися тих у Галичині, які задрять долі наших братів над Бугом.

Що Поділля належало до Польщі - це можна помітити тільки ще в костелі та у шляхетськiм дворі. Імператор Миколай був і для цих двох елементів невблаганний; тільки колишнє князівство Варшавське лишив у спокої як приречений протест, яким його навіть росіяни визнають. Нещодавно розмовляв з одним генералом. Робив він, до речі, різні політичні комбінації для однієї сусідньої держави, ненависть до якої тут є загальною, без огляду на релігію та національність, але до складу [тих комбінацій] Литва, Волинь, Поділля і Україна не входили. То є вказівка, чого б і ми у цьому разі могли сподіватися!

(пер. з польської І. Западенка)

¹ Рядок з історичної поеми Юліуша Словацького "Ян Білецький"

Джерела та література:

1. Zamek w Międzyborżu. // Przyjaciel Ludu. – 1843. – №20. – С. 153–154, 156–157.
2. Sobieszczański F. M. Zamek w Międzybożu / F. M. Sobieszczański. // Biblioteka Warszawska. – 1848. – №1. – С. 192–199.
3. Pułaski K. Międzybóž / Kazimierz Pułaski. // Kłosy. – 1872. – №382. – С. 274–275.
4. Krauze F. Podole / Fryderyk Krauze. // Biblioteka Warszawska. – 1876. – №2. – С. 348–352.
5. Grygolewski M. Korespondencje / Mateusz Grygolewski. // Dziennik literacki. – 1860. – №55. – С. 439–440.

*Западенко Л.П.
м. Хмельницький*

КУПРІН У ПРОСКУРОВІ

Весь літературний світ знає російського письменника Олександра Купріна як майстра короткого оповідання і автора повістей. В них він створив багатопланову картину російського життя кінця XIX – початку XX ст. Він був життєлюбом і вірив що життя стане краще. Епіграфом до його творчості можуть стати слова з його нарису «Людина прийшла у світ для безмірної волі творчості і щастя».

Моє знайомство з творчістю Купріна відбулося в середині 60-х років, коли в 9-му класі на уроці російської літератури в школі почали вивчати творчість Купріна. Я ніколи не любив класиків, більше подобалося читати пригодницьку і фантастичну літературу, і з прохолодою віднісся до чергового досліджуваного письменника. В даний час моє ставлення до Купріна як до письменника і людині дещо змінилося, цьому допомогло більш детальне знайомство з деякими його творами, в яких він згадує період його служби в Подільській губернії і зокрема в 46-му піхотному полку розташованому в провінційному Проскурові. Отже зустрічайте: ЕГО БЛАГОРОДИЕ ГОСПОДИН ПОДПОРУТЧИК КУПРИН

1890, 10 серпня – випущений з 3 го Олександрівського військового училища.

16 серпня – зарахований до списків 46-го Дніпровського піхотного полку (дислокація в місті Проскурові).

Десятого серпня 1890 року, були в неповні 20 років, Олександр Купрін був випущений по першому розряду і з цього дня проведений в підпо-

ручика зі старшинством. Прощання з мамою і сестрами, отримання прогінних грошей, і ось він, поїзд, і провідник, улесливо називає його «ваше благородіє».

Москву залишав молодий офіцер, впевнений в тому, що він – еліта суспільства, а всі інші – «шпаки» і «штафірками». Прощай, казенне дитинство, побой і образи, муштра і зубріння ... Тепер він сам буде будувати своє життя.

Шістнадцятого серпня 1890 року підпоручик Купрін прибув до Проскурова.

Настільки приємні для слуху звернення «ваше благородіє» і «пан офіцер» Купрін мав почути, ледь зійшовши на перон проскурівського вокзалу. Тут чергували місцеві євреї, навперебій пропонували людям у формі готель, квартиру, жінку на ніч, будинок, меблі, а ще себе в якості ... транспорту. На ходу засукуючи штани, вони показували себе на спину, повторюючи: «За такою 5 копійок». Купрін, правда, не згадував про це, зате згадували інші – місцевий побут ошелешив. Городок стояв на густому чорноземі і без спеціальних калощ, «черпат», людина ризикував потонути в бруді. Ось і народилася пропозиція - підвозити бажаючих на своїй спині.

Тепер це місто Хмельницький, адміністративний центр Хмельницької області України. Отже, підпоручик попрямував по єдиною в місті брукованій вулиці з промовистою для нього назвою Олександрівська в розташування 46-го Дніпровського піхотного полку. Полк був славний. Він брав участь у Вітчизняній війні 1812 року, трьох Російсько турецьких війнах, Севастопольської кампанії, але до часу появи в ньому нашого героя давно не воював. Останнім великим справою стала Російсько турецька війна 1877-1878 років, спогадами про яку і жили. Полк входив в 1-у бригаду 12-ї піхотної дивізії (її штаб розміщувався також в Проскуріві), а дивізія – в 12-й армійський корпус Київського військового округу. Командував військами округу прославлений генерал Михайло Іванович Драгомиров, хоробрий воїн і відомий військовий теоретик, в минулому начальник Миколаївської академії Генерального штабу. Про нього ходили легенди і анекдоти (Драгомиров випивав), і його, сміючись, Рєпін зобразив в образі отамана Сірка на знаменитій картині «Запорожці».

Однак Драгомиров був високо і далеко, а в Проскуріві безпосереднім начальником Купріна став полковник Олександр Прокопович Байковський. Яким з'явився перед ним майбутній письменник, відомо, тому що зберігся армійський портрет Купріна: очі розумні і пустотливі, їжачок волосся, легкий пух над верхньою губою (в «Юнкерах» він журився, що вуса погано росли). Дуже симпатичний молодий офіцер в мундирі з оберофіцерськими погонами, на яких видно шифровка, цифра 12, – мабуть, номер дивізії. Швидко з'ясувалося, що з Байковський вони земляки: той був з дворян Пензенської губернії.

Там, де Купрін колись представлявся начальству, тепер розкинувся сквер імені Тараса Шевченка. Наприкінці 1890 х років Хлібну площа, де були казарми і плац 46 го Дніпровського піхотного полку, зробили місцем відпочинку. Майже все тепер знесено. Час не пощадив і будівлі Офіцерського зібрання полку, в ресторан якого мріяв потрапити кожен більшменш пристойний проскурівський «шпак». Чи не зберігся і маленький одноповерховий будиночок, в якому, за словами місцевих краєзнавців, знімав квартиру підпоручик Купрін.

Однак все це залишилося в «Поєдинку», купринської повісті про армійські роках. Це топографічно точна річ, і при бажанні будь-хто зможе пройти нічними напівбожевільними маршрутами головного героя Ромашова з сучасного Хмельницькому: «від єврейського кладовища до греблі і потім до залізничного насипу» (глава XVII). Що то пережив сам автор, сидючи в тій залізничній виїмки, де його герой зустрів нещасного солдатика Хлебнікова (глава XVI), міцно пережив. Зовсім не випадковим бачиться нам те, що Купрін багато років по тому, вибираючи будинок в Гатчині, оселиться поруч з залізничним насипом, потім за цим же принципом вибере собі дачу в Севр Вільль д'Авре під Парижем, а потім – і квартири на рю Ранеляг і бульварі Монморансі у французькій столиці. Він хотів, щоб поруч було полотно залізниці, а паровози вважав живими:

«Де ти ту-ут?» – сердито і квапливо закричав паровоз. А другою подхватил низким тоном, протяжно и з погрозою: «Я – ва-ас!» («Поєдинок»).

Купріну в Проскуріві було так самотньо, що тільки залізнична станція дозволяла не зійти з розуму, переконувала в тому, що десь є інше життя. Він ходив туди дивитися на міжнародні потяги (до чого здичавів вчорашній московський юнкер!) І ледь не вив від туги:

«Як нестерпно були важкі перші дні і тижні! Чужі люди, чужі звичаї і звичаї, суворий, блідий, нудний побут чорноземного глушини ...

Днем ще дещо як терпілося: затьмарювалися пекуча туга службою, необхідними візитами, обідом і вечерею в зборах. Але були болісні ночі. Завжди снилося одне і те ж: Москва, церква Покрова на Пресні, Кудринская Садова, Нікитський – Мала і Велика, Новинський бульвар...

І завжди уві сні було відчуття, що цього більше ніколи я не побачу: кінець, розлука, майже смерть. Прокидаюся від своїх ридань. Подушка – хоч вичапи. Але кріпився» («Батьківщина», 1924).

«Поєдинок» – в першу чергу повість про самотність. Всі інші смисли наносні. Вчора ще оточений веселою юрбою в казармі, Саша раптом опинився один. У нього тепер була власна квартира, яку не уявляв, чим обставити, тому що ніколи не мав свого кутка. Був денщик, який знімав з нього чоботи і штани. І була купа вільного часу, яка тягнулася нескінченно, складаючись в три роки, які потрібно відслужити.

Час доводилося вбивати: спати до нестями, робити візити, а ще пити горілку. Звичайно, випивав він і раніше, але тепер це можна було робити абсолютно легально. Це теж був свого роду ознака дорослості, та й офіцерська бравада: ввечері лежав п'яний, а на ранковому побудові хоч би хни, поголений і свіжий. Здоров'я поки дозволяло. Але цей порок сов'єт собі міцне гніздо і, доповнила на батьківську спадковість, стане візитною картокою Купріна. Серед літераторів Срібного століття ангелів не було, пили і бешкетували багато (хоча б Леонід Андрєєв), але наш герой був «що то особливого», як говорили тоді в Одесі. Він пив дико, буйно, з мордобоями, з тим нехтуванням до «Шпак» і поліції, що безумовно сформувалося в полку.

Проскурів звик до витівок «панів офіцерів». Замітку про одну з них, що мала місце влітку 1892, розшукав в пресі купріновець Афанасьєв. Вона цікава тим, що схожий випадок Купрін описав в оповіданні «Весілля» (1908): герой, підпрапорщик в містечку, вщент напивається на єврейському весіллі, б'є по столах шашкою, за що місцеві євреї його скручують, шашку розламують об коліно і зривають з нього погони.

Розшукана Афанасьєвим замітка дозволяє стверджувати, що зривання погонів було місцевої забавою. Якщо коротко переказати замітку, то неназваної повністю офіцер К. з 46-го Дніпровського піхотного полку о 2-годині ночі напав біля Офіцерського зібрання на місцевого актора, який повертався з літнього театру. К. збив з його голови капелюха. Зав'язалася бійка, і актор зірвав разняли и развели. Спустя некоторое время в квартиру актера явился тот же К. в сопровождении офицера З. и, угрожая оружием, требовал вернуть погони. Вчасно нагодився підпоручик Сивохо (в «Поєдинку» він стане Лехом) уняв товаришів по службі, вибачився перед актором, але помирити противників не зміг ... Розслідування встановило, що офіцер К. був злий на актора за те, що той незадовго до інциденту видалив його з за лаштунків .

Вже дуже підозрілий нам офіцер К.! Особливо в зв'язку з тим, що Купрін пізніше любив розповідати байку з армійських років: як то проскурівський бомонд задумав поставити гоголівську «Одруження», і він пристрасно хотів зіграти Подколесина. Був потрібен дозвіл командира полку Байковський. Той, навіть не вслухаючись, закричав:

- Що? Одруження? Забороняю одружитися. Ще рано.
- Розігрується комедія Гоголя «Одруження», ваше високоблагородіє ...
- Що? Гоголя? Мені все одно. Гоголя або Моголя, ламати комедію зі шпаками забороняю !!

Тобто Олександр Іванович цікавився театром, нехай навіть аматорським. Хотів грати головну роль, відчував у собі здібності. Якщо допустити, що «офіцер К.» – це він, то багато в його подальших сутичках з акторами стає зрозумілим.

Важко уявити, щоб Байковський, який зневажав театр, з повагою поставився до того, що підпоручик Купрін що то там пише і де то там друкується (а той під псевдонімами і криптонімами вже друкувався в газетах «Киевлянин» та «Волинь»). Адже це теж заняття для Шпаків! Купрін в «Поєдинку» зізнався, що в цей час писав повість потай від товаришів по службі. Мабуть, в полку не поважали письменників, і Олександр Іванович знову загубився. Через багато років він звинуватить своїх однополчан:

«Що вони читають? Абсолютно нічого, якщо не брати до уваги «Руського інваліда», де друкуються тільки накази. Існують маленькі пошарпані полкові бібліотеки. Ще підпоручика рази два в рік беруть якісь бульварні романи, а поручика нехтують навіть і цим родом літератури.

Полковий командир, який вважав Бетховена французьким письменником з шкідливим напрямом, є не поодиноким явищем в офіцерському середовищі. Військові твори зовсім не читаються.

Вчені, письменники, професори, артисти є в їхньому уявленні нічим іншим як убогими, неповноцінними, цивільними тварюками, сбродом».

Історія більш менш ясна. Чого ще наш герой очікував від піхотного полку, розквартированого в глухому єврейському містечку? Ніхто тут не збирався ходити за ним по п'ятах, як це робили московські юнкера після надрукування його першого оповідання. Відомий білий генерал Петро Миколайович Краснов писав, що передісторія «Поєдинку» бачиться йому такий: «Живий, вразливий, вже випробував отруту літературного успіху молодий підпоручик Купрін потрапляє... до недалекого командира полку, прототипу полковника Шульговіч з»Розмови«. Командир полку переглянув, що в особі юного підпоручика перед ним людина, відзначений печаткою Духа Святого. Якби командир полку зрозумів Купріна, вгадав би його захоплення спортом, полюванням, любов до тварин, призначив би його в полкову мисливську команду, як, можливо, зовсім по іншому склалася б життя Купріна. Жива, вразлива натура його, зі схильністю до артистичному світі, метнулася в цей світ літературно акторської богеми, де тоді так багато було лібералізму, нелюбові і навіть презирства до армії. А. І. Купрін її очима подивився на навколишнє його офіцерську середу – і жахнувся ».

Думаю, Краснов недалекий був від істини. Автобіографічний герой «Розмови» Ромашов, втомившись від навколишнього тупості, знаходив інтелектуальне відпочинок єдино в спілкуванні зі співся офіцером Назанському. Ми вже ніколи не дізнаємося, якою мірою цей персонаж був списаний з реального Івана Миколайовича Назанського, генерала у відставці, попередника Байковській. Генерал залишив полк за рік до появи в ньому Купріна і продовжував жити в Проскурові. Міський міф стверджує, що Назанський славився гуманним ставленням до офіцерів і солдатів, що його поважали і що підпоручик Купрін його нерідко відвідував

В іншому ж, повторюся, все, що ми знаємо про службу Купріна, ми знаємо від нього самого.

Чи можна стверджувати, що його розповіді – бувальщина? Наприклад, байка про те, як він тримав на голові яблуко, в яке повинен був потрапити по службі? Або про те, як він одного разу в'їхав в ресторан на другий поверх верхи на коні, випив чарку коньяку і спустився назад? (Жителі Хмельницького вже прив'язали цю байку до місцевості і показують будівлю колишнього ресторану «Слон», не бентежачись тим, що воно було побудовано після виходу Купріна у відставку.) Можна, правда, повірити в історію про те, як він ходив зображати медіума в одне поважне сімейство, бо і надалі буде відігравати цю роль, часом не без успіху.

Генерал Адаріді, який очолював в 1909-1914 роках штаб 12-го армійського корпусу, розповідав, що бачив об'ємну папку, в якій були зібрані відомості про всіх безчинства Купріна.

А ось документи свідчать про протилежне. Послужний список (зберігається в РГВІА), складений після виходу Олександра Івановича у відставку, розповідає про його кар'єрному зростанні 2 березня 1891 року він був затверджений командиром взводу, 15 жовтня того ж року – полуротним, 11 серпня 1893 року переведений на посаду ротного ад'ютанта. Однак Купрін мріяв про батальйоном ад'ютант; на цій посаді покладалася кінь. Пізніше видасть бажане за дійсне: «Я ... був армійським офіцером, батальйонним ад'ютантом».

Так що ж було насправді? П'яний розгул і байдужість до майбутнього або п'яний розгул, але разом з тим і життєві цілі? Впевнені, що спочатку було перше, тому що Олександр Іванович спробував вступити до Миколаївську академію Генерального штабу.

Це один з найбільш закручених сюжетів купринського міфу. Письменник розповідав першій дружині, що в полку закохався в дівчину сироту, вихованку його дуже забезпеченого товариша по службі. Хотів одружитися, але товариш по службі заявив, що не віддасть її жебракові без майбутнього. І що нехай пан Купрін спочатку надійде в академію.

У той час офіцер, який вирішив одружитися, стикався з багатьма перешкодами. По-перше, до двадцяти трьох років це взагалі заборонялося. По-друге, був потрібний реверс – необхідний мінімум матеріальної забезпеченості шлюбу. Для армійського офіцера реверс становив кілька тисяч рублів річного платні. Купрін ж отримував 477 рублів плюс 70 рублів «квартирних», та й ті, за власним зізнанням, бачив тільки у відомості, тому що весь час був винен. Однак сума могла бути гарантована доходом нареченої, і в цьому випадку товариш по службі з легенди міг поставити умову, що внесе реверс, якщо буде вступ до академії, тобто майбутнє. Дозвіл на шлюб давав (або не давав) командир полку.

Купрін шукав вигідного одруження. У нього не було іншого шансу пробитися і зробити кар'єру. Надходження до академії було ще й питанням самолюбства: він повинен був довести однополчан, що розумніші і талановитіші їх. І він почав готуватися.

Доля між тим сама підштовхувала його до звершень: Влітку 1893 повість «В темряві», яку він писав потай, надрукував дуже авторитетний столичний журнал з десятитисячним накладом «Русское богатство». У той час за ним стояли народники Володимир Галактіонович Короленко, Микола Костянтинович Михайлівський, Олександр Іванович Иванчин Писарев – тезка Купріна, з яким він багато років буде вести переписку. Важко сказати, чим повість «В темряві», дуже слабка, з мелодраматичними ефектами, сподобалася народникам. Швидше вони просто зробили люб'язність тітки Купріна, княжні Макулової, яка принесла рукопис і з якої їх пов'язувала минула політична робота. Цікаво інше: Олександр Іванович підписався повної прізвищем, компрометуючи Байковський. Мовляв, отримуйте і виправдуйтеся перед Драгомировим. А може бути, він був упевнений, що надійде в академію і в полк уже не повернеться. Призначені три роки служби спливали через місяць.

Приголомшлива звістка про дебют в столичній пресі застала Купріна в Києві, де він мав перед іспитами в академію пройти відбірковий тур (відсів) при штабі Київського військового округу: здати тактику, політичну історію, географію, російську мову, верхову їзду – і в разі успіху їхати в Петербург далі тримати випробування. У послужному списку читаємо: «Відряджений в штаб Київського військового округу для тримання попереднього випробування на вступ до Миколаївської академії Генерального штабу в С. Петербург, 1893 рік, червні 14. Прибув з цього відрядження вересня 3».

Про те, що сталося між 14 червня і 3 вересня, Олександр Іванович згодом складе гостросюжетні історії. Він розповість першій дружині, що в Києві застряг, бо зустрів товаришів і загуляв. Вони виявилися в плавучому ресторані, зайняли столик, зажадали меню, і в цей момент перед ними виріс околочний:

- Цей стіл зайнятий паном приставом. Прошу панів офіцерів звільнити місце.

Це що за порядки?! В Проскуріві жодна поліцейська «штафіркамі» не допускається є разом з офіцерами в зборах!

- Це нам звільнити стіл для пристава? Иди, шукай йому інший!

Почався скандал. Околочний тримався нахабно, і Купрін (нібито) викинув його за борт під загальний (нібито) регіт. Потім під той же регіт околочний повернувся в ресторан і склав протокол «про утопію поліцейського чину при виконанні службових обов'язків».

Чи не надавши інциденту ніякого значення, Олександр Іванович поїхав в Петербург. Прекрасно здавав іспити і навіть заслужив похвалу начальника академії генерала Леера. І раптом ... Той же Леєр викликав його до себе і знехотя озвучив наказ генерала Драгомирова, що забороняє поручник Купріну вступ до академії терміном на п'ять років за образу чинів поліції «при виконанні». Так зовсім недоречно спливав київський інцидент.

Цей сюжет розбивається об факти. Якщо Купрін вже 3 вересня повернувся в полк, значить, він зрізався мало не на першому іспиті в академію. Випробування йшли весь вересень, і списки про зарахування з'являлися в перших числах жовтня. І адже ще до знайомства зі своєю майбутньою дружиною, в оповіданні «Теки» (1896) Олександр Іванович, як нам здається, розповів правду: «Я провалився – і провалився з надзвичайним тріском – на передостанньому екзамені з фортифікації. Мені залишалося тільки зібрати пожитки і відправлятися назад в полк ». Думаємо тільки, що це був не передостанній, а один з перших іспитів. А з фортифікацією, судячи з «Юнкерам», у нього і в училищі були негаразди.

Як би там не було насправді, небесний покровитель Олександр Невський не захотів, щоб Купрін став офіцером Генштабу. Ми то знаємо чому, але Купріну то яке було! .. «Що пережив я і передумав, коли за мною зачинилися двері Академії, – розповідав він дружині, – як з думкою про самогубство я годинами ходив по вулицях Петербурга, я коли небудь напишу, і, я сподіваюся, напишу непогано ».

Який удар по самолюбству! З того ж оповідання «Теки»: «Додайте до голоду гострий сором провалу, близьку перспективу насмішок полкових товаришів... Я вам скажу щиро: що в ці дні я весь час був обличчям до обличчя з думкою про самогубство».

Як повернутися в полк? Засміють.

А що робити?

І він повернувся, правда, не в Проскурів, а в Волочиськ на самому кордоні з австрійською Галичиною, де в той час перебувала його рота. Мабуть, зламався і пив. Вважаємо, саме в цей період відбулася сцена, яку згадував його товариш по службі Сослан бек Бекбузаров (в «Поєдинку» Бек Агамалов). Як то Купрін особливо довго що то з себе зображував, нарешті промовив: «Якби я мав зараз пістолет, я б застрелився». Бекбузаров тут же дістав особисту зброю і поклав на стіл зі словами: «Якщо справа за пістолетом, то ось вам мій, стріляти». Купрін, зрозуміло, цього робити не став, а на Бекбузарова затаїв образу.

Ще цілий рік наш герой залишався в полку, не наважуючись піти в запас. Коли віра в себе розтоптана, не до змін, простіше плисти за течією. Єдине, що зігривало, – спогад про те, як в столиці він наніс візит в «Русское багатство». Напевно, це було ефектно: молодий красень у формі, прямо

Лермонтов в редакції «Вітчизняних записок» або Толстой в «Современнике». Мабуть, його попросили дати в журналі що то «обличающее» з армійського життя, і щоб в центрі – страждає «солдатик». Купрін, як видно, вже тоді гостро відчував «смажені теми», тому що написав оповідання «Дізнання» про публічно відшмагали рядового за крадіжку. І потрапив в нерв громадських дискусій того часу про неприпустимість тілесних покарань. Зауважимо, через рік після Купріна з цього приводу голосно висловиться Лев Толстой в статті «Соромно» (1895), де також буде стверджувати, що тілесне покарання ганебно не так «для карається, скільки для карають».

Купрін відіслав розповідь до редакції, прекрасно розуміючи, що в разі його публікації у нього будуть великі неприємності в полку. Очевидно, йому вже було все одно. З одного боку – столиця, «Русское багатство», щастя творчості; з іншого – казарма, горілка, карти, мат, бруд:

«Піти зі служби? Але що ти знаєш? Що вмієш робити? Спочатку пансіон, потім кадетський корпус, військове училище, замкнута офіцерська життя ... Чи знав ти боротьбу? Потребу? Ні, ти жив на всьому готовому, думаючи, як інститутка, що французькі булки ростуть на деревах. Спробуй ка, піди. Тебе заклують, ти зіп'єшся, ти впадеш на першому кроці до самотійного життя.

Перш все здавалося таким простим. Світ поділявся на дві нерівні частини: одна – менша – офіцерство, яке оточують честь, сила, влада, чарівне гідність мундира і разом з мундиром чомусь і патентована хоробрість, і фізична сила, і зарозуміла гордість; інша – величезна і безособова – цивільні, інакше шпаки штафірками і рябчики; їх зневажали; вважалося молодечтвом вилаяв або побити ні з того ні з сього цивільного людини, згасити про його ніс запалену цигарку, насунути йому на вуха циліндр» («Поєдинок»).

Якщо він піде з полку, то стане «рябчиком»? І потім, як піти тепер, коли йому вже дали поручика (1 липня 1894 року)?

Купрін був людиною залізної волі – багаторічна звичка коритися і бути виконавцем не формує навик швидкого прийняття рішень. Ми майже впевнені, що сам він піти з полку навряд чи зміг. Швидше за все, його «пішли» після якогось скандалу. Відлуння можна знайти в спогадах письменника Сергія Сергєєва Ценьського, який звільнявся в запас майже одночасно з Купріним. Він стверджував, що Купріна вигнали «з полку за пияцтво і бешкети в п'яному вигляді». Що то таке пригадувала і Аріадна Тиркова Вільямс, близька з першою дружиною письменника: «Йому і з полку довелося вийти, тому що він, під п'яну руку, наскандалив в єврейському містечку, Проскуріві».

Цілком ймовірно, що та сцена, яку сам письменник видавав за причину розриву з армією, була наслідком цього скандалу:

«Одного разу полковий командир, в душі прекрасний, добрий і навіть сентиментальна людина, але вдавав на службі крикуна, бурбоном і грубіаном, так закричав на мене по нікудишнє приводу, що я йому відповів тільки:

- Дозвольте мені вийти в запас, пане полковнику!»

Ця сцена є і в «Поєдинку»: «Вся кімната раптом потемніла, точно в ній засмикнув фіранки. Густий голос командира впав в якусь беззвучну глибину. Дивний, точно чужий голос шепнув раптом ззовні в вухо Ромашова: «Зараз я його вдарю»».

Настала межа? Остання крапля в низці принижень? Можливо.

У будь-якому випадку Олександр Іванович пішов недобре. Якби він розлучився зі своїм полком полюбовно, ніякого «Поєдинку» не було б. Так спивало, що він ще й голосно «грюкнув дверима»: одночасно з його відходом «Русское багатство» надрукувало «Дізнання про истязуемого» рядовому. Отримуй, рідний полк, наостанок!

А адже рідний полк поставився до нього з участю 5 серпня 1894 поручик Купрін височайшим наказом був зарахований в запас армійської піхоти по Київському повіту. Значить, скандал, якщо він і був, зам'яли – в той час офіцер, що видаляється з армії в порядку дисциплінарному, не мав права бути зарахованим в запас.

Через 21 день Купріну виповнилося 24 роки. А через два з гаком місяці помер Олександр III, якому він мріяв служити вірою і правдою.

Починалася нова епоха, і наш герой вступав в неї, абсолютно не уявляючи, що з ним буде. І моторошно, і весело.

І почалося це нове життя в Києві.

Джерела та література:

1. Колоколов К. І. Проскурів 27 років тому. Розповідь місцевого нотаріуса К. І. К. Проскурів, 1915;
2. Лукомський А. С. Нариси з мого життя. Спогади. – М: Айріс прес, 2012; Мелентьев М. М. Мій час і мій час: Книга спогадів. СПб.: Ювента, 2001.
3. Афанасьєв В. На підступах до «Поєдинку» // Російська література [Ленінград]. 1961. № 4.
4. Купріна Йорданська М. Зі спогадів про А. І. Купріна // Вогник [Москва]. 1945. № 36.
5. Купрін А. І. Армія і революція в Росії / Купрін А. І. Строката книга: незібрані і забуте. Пенза, 2015. С. 259.
6. Гр. А. Д. [Краснов П. Н.]. Літературні нотатки // Російський інвалід [Париж]. 1933. 22 січня. № 51.
7. Карпович М., Крочек Я. Цікаві спогади про «Поєдинок» (Нове про О. І. Купріна) // Радянське Поділля [Хмельницький]. 1960. 16 жовтня. № 206.

8. Григорків Ю. А. І. Купрін (Мої спогади) // Современник [Торонто]. 1960. № 2. С. 43.
9. Бєсїда з А. І. Купріним // Петербургская газета. 1905. 4 серпня. № 203.
10. Цвєтков А. Ключі до таємниць Купріна. Пенза, 2013. С. 128
11. Купріна Йорданська М. К. Роки молодості. М: Радянський письменник, 1960. С. 138-139.
12. Сергєєв Цєнський С. Н. Спогади // МОЛ [Московська організація літераторів]. М., 2007. № 2.
13. Фокін П. Портретна галерея культурних героїв рубежу ХІХ-ХХ століть. Т. 2. К. - Р.
14. Автобіографія А. І. Купріна // Вогник [Санкт Петербург]. 1913. №20.

*Земський Ю.С.
м. Хмельницький*

СТОЛІТТЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ

22 січня 1919 р. під стінами тисячолітньої Святої Софії у Києві українці вперше в сучасній історії проголосили свою національну волю об'єднатися та створити власну єдину, суверенну державу. Чи добре ми нині усвідомлюємо значення тієї події? Чи добре українська нація засвоїла досвід подальших подій, що відбувалися з нами? Зважаючи на факт війни, що з 2014 р. мусимо вести проти РФ на власній території, ми легковажимо досвідом, ми надто безпечні. А ще точніше буде сказати словами Т. Шевченка – ми “приспані лукавими та злими людьми”.

Проголошення нашої національної Соборності виявилось, як відомо, лише декларацією, бо і Велика (як тоді називали) й Західна Україна прогнали свої війни століття тому. Наддніпрянщина повернулася під владу Росії, що перерядилася з імперії царської в імперію більшовицьку й була покарана голодомором, репресіями, депортаціями. А Західні наші землі опинилися під польськими, румунськими та чехословацькими (а згодом й угорськими) випробуваннями на національну стійкість. Та чи добре ми нині розуміємо, чому сталося саме так?

Лише за чотири з половиною роки до подій під Святою Софією, в часі розв'язання Першої світової війни – українці Заходу та Наддніпрянщини заявляли по-суті про готовність вбивати один одного. Симон Петлюра, як репрезентант української громадськості на змосковлених землях, в редактованому ним часописі “Украинская жизнь” у Москві, виступив влітку 1914 р. із відозвою “Війна і українці”, де закликав підтримати російський

уряд, наголошуючи при тому на необхідності невідкладного розв'язання останнім українського національного питання в Російській імперії й сподіваючись, що у майбутньому ставлення російської влади до українців зміниться на краще [8]. Власне, йому здавалося тоді, що підтримавши росіян у тій війні, українці доведуть тим самим свою відданість імперії, а відтак заслужать прихильність до себе. Звісно, це був великий самообман, за що згодом й критикували С. Петлюру. Проте, багато українців все ж вважали, що хоч відозва й була злом, але вона була необхідною на той час [2, с. 63]. Якою була “вдячність” Росії своїм вірнопідданим українцям добре проілюструвати, згадавши, що відбувалося у 1914-1915 рр. – закриття українських часописів, як-то газети “Рада”, “Українська хата”, “Село” та інших, поновлення боротьби із так званим “мазепинством”, яким пояснювали провали усіх російських військових операцій, а також погроми й заслання українців з Галичини після приходу туди “братів-визволителів” (зокрема, були арештовані й згодом депортовані Андрей Шептицький та Михайло Грушевський). Показовою є відповідь міністра закордонних справ Росії Сазонова на запит української громади про захист від безпідставних звинувачень (його вважали найбільш ліберальним європейцем в уряді), коли той відповів: “Тепер то й випав найбільш зручний час, щоб раз і назавжди покінчити з вашим українством” [3, с. 23]

Водночас, українці Західні через свій національний координуючий орган громадським життям – Головну Українську Раду у Львові, назвавши Росію історичним ворогом України, висловили у 1914 р. сподівання, що перемога над нашим національним поневолювачем дасть нагоду усім українцям нарешті об'єднатися та визволити Україну. Тоді ж, Головною Радою було створено Українську бойову управу, котра розпочала формування легіонів Українського Січового стрілецтва [2, с. 64-65]. А також показово, що українці-емігранти з Наддніпрянщини, котрі проживали на той час у Львові створили організацію з надзвичайно красномовною назвою – Союз визволення України, де об'єдналися Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізняк та інші, аби проводити широку національно-культурну просвітницько-інформаційну роботу серед українців, й у тому числі серед полонених, які були підданими російського царя.

Не менш суттєво різнилася політична позиція та реальна діяльність українців Наддніпрянщини та Західних земель у часі розпаду імперій, відповідно Російської та Австро-Угорської. Центральна Рада, як відомо протягом усього 1917 р. переважно лише мітингувала, проводячи конгрес, військові та селянські з'їзди, готуючись до установчих зборів тощо. А водночас із тим – демонструвала цілковиту політичну сліпоту, вірячи у можливість демократичних перетворень у Росії й відповідно обмежуючись лише претензіями на автономію України в складі демократичної

Російської республіки (про що мовилося у всіх трьох Універсалах, котрі з'явилися впродовж 1917 р).

Засліплені вірою в російську демократію, очільники Центральної Ради (що майже усі були соціалістами за політичними переконаннями) не прийняли можливості взяти усю владу в свої руки після збройного виступу українських військових, організованого Військовим клубом імені Павла Полуботка на чолі з Миколою Міхновським, що відбувся в ніч із 17 на 18 липня 1917 р. Більше того, Центральна Рада змусила цих повстанців роззброїтися й повернутися до казарм, а згодом усіх їх було відправлено на передову Румунської ділянки фронту й фактично вони були приречені таким чином на загибель [4, с. 248].

Так само злочинно, як з'ясувалося в ході наступних подій, поставилися діячі Центральної Ради до військово-організуючих дій генерала Павла Скоропадського, котрий підтримав добровольчий рух українців зі створення військової формації – Вільного Козацтва. Розпочався цей рух з весни 1917 р. на Звенигородщині й до осені охопив усю Київщину, Волинь, Херсонщину, Полтавщину та Чернігівщину. Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва, що відбувся в жовтні 1917 р. у Чигирині репрезентував 60 тис. організованого козацтва. Покладаючись саме на ці сили П. Скоропадський вже навіть почав формувати Перший український корпус. Але Центральна Рада злякалася цих дій, бо запідозрила, що “генерал Скоропадський зробить переворот і створить якийсь інший уряд...” [3, с. 204]. Тому ці зусилля були знічевлені, а вже за два місяці, у січні 1918 р., УНР не було кому захищати від більшовиків й трапилася трагедія під Крутами.

Усе це безглуздя дій українських соціалістів на той час видавалося їм за правильну й безальтернативну позицію. Ось що записав у своїх спогадах на еміграції один із чільних політиків Центральної Ради й голова українського уряду (що називався тоді Генеральним секретаріатом) Володимир Винниченко: “Всякий сепаратизм, всяке відокремлення себе від революційної Росії здавалося смішним, абсурдним, безглуздим. Для чого? Де ми знайдемо більше того, що ми матимемо в Росії? Де по всьому світі є такий демократичний, всеохоплюючий лад? Де є така необмежена воля слова, зібрань, організацій, як у новій, великій революційній державі?... На конференції української соціал-демократичної робітничої партії в квітні (1917 р.) питання про самостійність зустріло майже однодушне негативне відношення... Що ж до самостійности, то ми навіть уважали небезпечним для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії” [1, с. 43-44].

Отож наші Наддніпрянські політики, виховані (ще в дореволюційний час) політичним всеросійським рухом боротьби з самодержавством – свято й сліпо вірили в соціалістичні й демократичні гасла, нічого не розуміли-

ся на державо-будівництві й навіть нищили ті цінні державотворчі справи, що стихійно поставали з середовища українського народу. Навіть через півтора століття (після ліквідації російським царатом решток козацького устрою в Україні) в українських селян не згинула національно-генетична пам'ять про свою козацьку, волелюбну ідентичність й вони стихійно постали до організації загонів Вільного Козацтва, знаючи, що зберегти себе й своє добро можна лише збройно захищаючись. Натомість, змосковлена наша інтелігенція на той час жила ілюзіями віри у "всесвітнє братерство трудових народів".

Розпад Австро-Угорської імперії, разом із її програшем в союзі Центральних країн у Першій світовій війні, не застав зненацька українську еліту Західних земель. Українські послы (як тоді називали депутатів) у Віденському парламенті заявляли, що найвищим ідеалом української нації є злиття Східної Галичини й Наддніпрянщини в одній Українській Народній Республіці. Й це промовлялося ще наприкінці 1917 р., тобто за рік до подій розпаду Австро-Угорщини [5, с. 23]. Коли ж цісар видав знаменитий Маніфест 16 жовтня 1918 р. (про право націй на самовизначення) українці Західних земель (депутаціями від Галичини й Буковини та за письмової підтримки Закарпатців) вже 18 жовтня створили Українську Національну Раду, як орган керування подіями на українських землях колишньої Австро-Угорщини [5, с. 29]. Наступного дня, 19 жовтня Національна Рада обрала виконавчі органи (де очільниками були обрані Євген Петрушевич, Кость Левицький та Омелян Попович), яким одразу було поставлено завданням – організація Української держави [5, с. 33].

Далі, як відомо, розв'язалася польсько-українська війна (оскільки поляки не визнавали права українців на створення власної держави), розпочалося формування Української Галицької армії, 13 листопада була проголошена Західно-Українська Народна Республіка. Й увесь цей час велися перемовини з Києвом про об'єднання усіх українських земель в одній державі – Українській Народній Республіці.

1 грудня 1918 р. у Фастові делегації урядів УНР та ЗУНР провели погоджувальні перемовини з питання об'єднання. А 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані Лонгин Цегельський зачитав грамоту Української Національної Ради про згоду входження Західних земель до складу УНР, а Федір Швець від імені Директорії зачитав Акт Злуки й відтак, проголосив створення єдиної незалежної Української Народної Республіки.

На час проголошення Соборності, Директорія вже тиждень перебувала у стані війни з більшовицькою Росією. Надіслана до Москви делегація на чолі з Семеном Мазуренком ні про що не змогла домовитися. Військові загони російських більшовиків ще 3 січня захопили Харків, 12 січня були у Чернігові, а коли Володимир Чехівський від імені уряду Директорії те-

леграфом намагався з'ясувати чим викликаний рух радянського війська на територію України, комісар закордонних справ Г. Чичерін відповів: “совіцький російський уряд немає відомостей про просування війська Російської Соціалістичної Федеративної Совітської республіки на територію України” і прохав “подати точні дані про факти” [9, с. 31]. Як добре це впізнається українцями й нині – через сто літ, тактика просування своїх імперіалістичних інтересів у Росії не змінилася: “нас там немає, про що питаєте – не розуміємо, надсилайте точнішу інформацію...”

Саме за таких обставин, в умовах наближення більшовицьких російських військ до Києва, наступного дня після проголошення Акту Злуки, Директорія організувала проведення так званого Трудового конгресу. Впродовж 23-28 січня близько 300 делегатів намагалися домовитися: яким чином забезпечити доступ до влади трудовому народу, як облаштувати ефективну роботу рад, багато уваги приділялося революційній ситуації в Європі (зокрема в Німеччині, після її поразки в світовій війні), філософствували про важливість переходу революції у її соціалістичну фазу й тому подібне [9, с. 62-63]. Лише поодинокими голосами (в промовах, наприклад С. Петлюри та Є. Коновальця) звучали заклики, що понад усе й першочергово потрібно організувати оборону України проти наступу російських більшовиків [9, с. 62].

Отож, замість організації оборони щойно створеної Соборної Української Народної Республіки, керманічі України дискутували й сперечалися щодо того, як влаштувати владу, аби забезпечити доступ до неї трудових верств. Власне, більшість учасників Трудового Конгресу були представниками різних соціалістичних партій (соціалістів-демократів, соціалістів-революціонерів, соціалістів-федералістів), тож вони заявляли, що бажать побудувати в Україні устрій, подібний до теоретично привабливої для них радянської влади, лише без перегинів до яких вдавалися російські більшовики. Як оцінили цих будівничих “українського соціалізму” згодом росіяни, добре пам'ятаємо за перебігом подій у наступні два десятиліття – 20-х – 30-х років, коли усі, хто не перебував у більшовицьких лавах в період боротьби за владу – були “вичищені” з рядів “будівничих світлого майбуття” й переважно знищені, на підставі звинувачень в буржуазності, куркульстві, співробітництві з іноземними розвідками і т. п.

Для кращого розуміння причин перемоги більшовиків у тій кровопролитній війні, нагадаймо, які теоретичні проблеми осмислював їхній вождь й до яких практичних дій (аби реалізувати теорію) вдавався. У період з 1914 р. по 1919 р. В. Леніним були написані наступні (вказу лише найважливіші) державотворчі праці: Про право націй на самовизначення (1914 р.), Підсумки дискусії про самовизначення (1916 р.), Військова програма пролетарської революції (1916 р.), Поворот в світовій політиці

(1916 р.), Держава і революція (1917 р.), Про державу (1919 р.) На жаль, ніхто з українських політиків-соціалістів, котрі волею долі опинилися біля керма в ході революційних подій 1917-1921 рр. ніяких подібних праць (з проблем державобудівництва) не писав ні до вказаного часу, ні під час подій революції. Й усі вони переймалися лише проблемами влаштування так званого справедливого устрою, в інтересах верств трудового народу. Й поодиноким політикам державницького (державотворчого) мислення, як-то М. Міхновський, П. Скоропадський, В. Липинський не залишалось змоги бути почутими.

Звісно, усім відомо, як гнучко, зі швидкістю та чутливістю флюгера більшовики вдавалися до зміни тактики своїх дій. Усі ті передреволюційні Ленінські заяви про право націй на самовизначення й навіть жорстка критика царизму, як тюрми народів, були відкинуті й забуті після захоплення ними влади. Й усі методи царського гноблення виявилися дитячими забавками, у порівнянні з “вишуканістю” розправ, які впроваджені були більшовиками. Але важливо наголосити, вони не просто здійснювали переворот, вони мали чіткий теоретичний план подальших дій і добре розуміли, що для збереження влади її щонайперше треба захистити військово. Вони розуміли, що не менш потрібними є хліб і вугілля (які наявні лише в Україні), а тому, щоб їх взяти – брехливо обіцяли: “Землю – селянам, фабрики, заводи – робітникам, мир – народам”. Чого тільки вартує (як яскравий документальний доказ) інструкція Л. Троцького пропагандистам-агітаторам, які відряджалися в Україну. Він сам називав її десятьма заповідями, де цинічно навчав методології задурманення українських селянських голів, чітко вказуючи, що треба казати, а чого в жодному разі не згадувати, заперечувати, відмовлятися тощо. “Пам’ятайте, – говориться в інструкції, – так чи інакше, але нам необхідно повернути Україну Росії. Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею і Радянська влада і ми з вами...” [6].

На жаль, Українська Наддніпрянська еліта виявилася не здатною належно протистояти такій теоретично осмисленій та гнучкій (у відповідності до змін життєвих вимог) більшовицькій тактиці. Й по мірі захоплення більшовиками України, вже з березня-квітня 1919 р. значне число цих політичних романтиків (як приміром, В. Винниченко, М. Христюк, М. Шаповал) вдалися до втечі в еміграцію. Ті ж, хто залишився вести боротьбу, вже були приречені на поразку. Більшовикам вдалося спочатку “правильними” гаслами збити несприйняття українським селянством ідей комуні, згодом непманівськими поступками призвичаїти до нових умов життя та праці, а водночас – накинати українцям злочинну ідеоло-

гію “класової ненависті чесних трударів до різних дрібнобуржуазних та буржуазних елементів”.

Власне, отими троцькістко-ленінськими агітаторами, активістами, більшовиками-комуністами, комсомольцями у середовище українства було привнесено почуття недовіри, підозри й зрештою ненависті до усіх, хто не хоче “чесно поділитися” своїми статками, майном, худобою, землею з селянською біднотою. Так з’явилася в українських селах та містах люта ненависть поміж людьми, до своїх же сусідів, земляків. А більшовицька влада, пропагандою та відповідними практичними діями уміло такі настрої підтримувала і культивувала.

На останок, згадаємо, що Західні українці, опинившись під владою поляків, навпаки – національно консолідувалися. Саме там у 20-х – 30-х роках виникає гасло: “Свій, до свого, по своє”. Українці створюють свої об’єднання та кооперативи, як у виробничій сфері, так і в торгівлі. Гуртом фінансують створення національних народних шкіл та культурних осередків (найбільш поширеними формами стали так звані українські доми та хати-читальні). Тож природно, що в Західній Україні ніколи й не зникало розуміння важливості власної держави й більше того, розгорнулася справжня боротьба з поляками за права в задоволенні власних національних інтересів. А окремі відчайдухи (переважно, молодь), котрі згуртувалися в Організацію Українських Націоналістів – поставили своїм завданням задачу-максимум, розгорнувши свою діяльність під гаслом: “Здобудеш Українську Державу, аби згинеш в боротьбі за неї”.

Теперішня Росія нічого зі свого історичного досвіду тактичних дій не забула й не відкинула, лише модернізувала, оновила. Адже дотепер чуємо, що найвищі її посадовці, нас, українців називають своїми “братями”, “братським народом”. Проте, звісно, не усіх. “Братами” є ті, хто “не хоче війни”, хто готовий “домовлятися”, хто хоче “співробітничати й разом розвиватися”. Але є серед нас – як нам повідомляють ті ж “брати” – “фашисти”, “злі націоналісти”, хто “ненавидить” (ім не зрозуміло за що) Росію, хто нібито “хоче війни”, хто “продався америкосам” і т. п. Звісно, це не просто якась політична шизофренія, це відверта й неприхована тактика на розкол українців, на наше внутрішнє протистояння, ми тут поміж себе маємо знову ненавидіти один одного, бо одні з нас “хочуть миру”, а інші, нібито “лише війни”. На підтримання саме таких настроїв поміж українцями працює й чимале число “наших” політиків, так званої “п’ятої колони”. Отож кордон, який розділяв українців на час розв’язання Першої світової війни по річці Збруч, теперішні росіяни, як і більшовики після Революції 1917 р. прагнуть вмонтувати безпосередньо у наші мізки, плекаючи у нас постійні сумніви – “навіщо воювати?”, “навіщо підтримувати

політиків, які “хочуть” війни?”, “а чи не всі вони, ті політики однакові?”, “а чи потрібна нам взагалі така держава?”

Мовлячи про важливість історії як навчительки життя, про врахування нашого гіркого національного досвіду через втрату власної державності століття тому, уважно прислухаймося та чуємо наших сучасних політиків. Адже про що мовлять нам більшість з них, чи не про ті ж соціалістичного змісту зваби? Вони нам обіцяють низькі тарифи, підняття добробуту, гарантують “домовитися” про мир... й зовсім не багато з них говорять про засоби й інструменти посилення обороноздатності країни, можливості повернення нашої територіальної цілісності, укріплення позицій держави на зовнішній арені, варіанти розв’язання проблеми енергетичної незалежності тощо. Якщо ми знову помилимося з їхнім обранням, вони звісно зможуть, як і сто літ тому, навесні 1919 р. знову емігрувати, але що тоді відбуватиметься в Україні...?

Тож будьмо уважними й вимогливими до політиків сьогодення, пам’ятаймо гіркий досвід національних втрат через поразку Української революції 1917-1921 рр., не допустімо непоправних помилок.

Джерела та література:

1. Винниченко В. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920. – Частина 1. – 348 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
4. Земський Ю. Зародження українського модерного націотворення: монографія. – Городок: Бедрихів край, 2018. – 256 с.
5. Лозинський М. Українська революція: Розвідки і матеріали: Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – Книга п’ята. – 228 с.
6. Пам’ятайте, московські методи не змінилися. Інструкція агітаторам-комуністам на Україні. Речь народного комисара тов. Лейбы Троцкого. – URL: <http://www.yatran.com.ua/articles/809.html>
7. Петлюра С. Статті, листи, документи. Видано Українською Вільною Академією Наук у США – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.
8. Петлюра С. Война и украинцы // Украинская жизнь. – 1914. – Число 7. – С. 3-7.
9. Христюк Павло. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917 – 1920 рр. – Б.м., 1922. – Том IV. – 192 с.

РЕГІОНАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ РИСИ ПОБУТУЮЧИХ ТЕХНІК ВИШИВКИ НА СВЯТКОВИХ ЖІНОЧИХ СОРОЧКАХ ПОДІЛЛЯ

У результаті аналізу відомих і маловідомих праць та музейних фондів колекцій у статті розкривається проблема дослідження побутуючих вишивальних технік для декору жіночого натільного одягу другої половини XIX – початку XX ст. Разом з тим подаються регіонально-локальні риси технік для вишивки святкових сорочок українок усіх субрегіонів Поділля.

Ключові слова: святкові традиційні жіночі сорочки, українці Поділля, субрегіони, регіонально-локальні риси, вишивка, техніки, орнаменти.

Вишивка споконвік займала важливе місце у побуті та в оздобленні вбрання українців Поділля. Звичайно, що серед усіх різновидів одягу найбільше вишивкою прикрашали саме сорочки. Щодо технік традиційної вишивки, то в Україні на сьогодні зафіксовано близько 150 їх різновидів. Причому практично половина з них була відома подільським майстриням, подекуди під іншими локальними або локально-зональними назвами. Тому не дивно, що ще в другій половині XIX ст. українських учених, етнографів, істориків, краєзнавців та мистецтвознавців зацікавило питання загальнонаціональних і специфічно регіональних ознак оздоблення традиційних сорочок українців Поділля. Однак локальні (субрегіональні) й локально-зональні (вузько локальні) особливості декору святкових жіночих сорочок подолян як цінної матеріальної та духовної культурної спадщини українського народу залишаються ще не достеменно вивченими й систематизованими.

В історіографічному плані окреслена проблема частково охоплює праці українських науковців і етнографів кінця XIX – початку XXI ст., а саме: П.Чубинського [1], О.Прусевича [2], В.Білецької [3], В.Гагенмейстера [4], К.Матейко [5], О.Гасюк [6], Р.Захарчук-Чугай [7], Г.Медведчук [8], Я.Кожолянко [9], Т.Кара-Васильєвої [10], М.Костишеної [11], Т.Ніколаєвої [12; 13], Г.Кожолянка [14], М.Білан і Г.Стельмашук [15], Т.Кара-Васильєвої й А.Чорноморець [16], Л.Булгакової-Ситник [17], З.Васіної [18], Є.Причепія й Т.Причепій [19], О.Косміної [20], Л.Булгакової-Ситник і Т.Лозинського [21], В.Косаківського [22] та Н.Волянчук [23]. Певну інформацію про подільські святкові вишиванки містять статті Л.Пономар

[24], Л.Дяк [25], Т.Гончарук [26], Г.Савки [27], Л.Іваневич [28; 29; 30; 31; 32; 33] та Л.Волинець [34].

У свою чергу джерельна база дослідження включає власноруч опрацьовані матеріали фондів колекцій подільської народної ноші Національного музею українського декоративного мистецтва України [35], Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” (м.°Київ) [36], Національного музею ім. А.Шептицького [37] (м. Львів), Вінницького [38], Тернопільського [39], Хмельницького [40] та Чернівецького [41] обласних краєзнавчих музеїв, Вінницького [42] та Чернівецького [43] обласних художніх музеїв, Чернівецького музею народної архітектури та побуту [44], Одеського державного історико-краєзнавчого музею [45], Борщівського обласного краєзнавчого музею (Тернопільщина) [46], державного історико-культурного заповідника “Межибіж” [47], Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [48] та навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка [49] (Хмельниччина), Літинського [50], Могилів-Подільського [51], Мурованокуриловецького [52], Оратівського [53], Тиврівського [54] і Тульчинського [55] районних краєзнавчих музеїв, Ямпільського районного музею образотворчого мистецтва [56] (Вінниччина), навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського [57] та польові записи автора [58]. Тому у статті маємо на меті завдяки аналізу наявних історіографії й джерельної бази розкрити регіонально-локальні особливості побутуючих вишивальних технік, характерних для декорування святкових жіночих натільних виробів українців Буковинського, Західного, Східного і Центрального Поділля другої половини XIX – початку XX ст.

Важливими критеріями визначення регіональних рис та специфічних локальних особливостей є територія побутування та частота використання тієї чи іншої вишивальної техніки в усіх локальних зонах Поділля. З огляду на це та опираючись на дослідження Л. Булгакової-Ситник, техніки подільської вишивки другої половини XIX – початку XX ст. можна розділити на: переважаючі (значно переважають – вживаність 60% і більше), побутуючі (використовуються нарівні з іншими – вживаність від 10% до 60%) та рідкісні (зустрічаються не часто – вживаність менше 10%).

Так, до переважаючих особливо у другій половині XIX ст. на Поділлі насамперед належала техніка “низинка” або “низь” (вузько локально: “дрібненька низь”, “завиване” (с. Будьки Жмеринського р-ну Вінницької обл., Східне Поділля), “занизування”, “кругла низь”, “лиса низь”, “навиворітка” (сс. Возилів, Золотий Потік і Космирин Бучацького р-ну, Західне Поділля), “навиворіть”, “незинка” (с. Требухівці Летичівського р-ну, Центральне Поділля), “низинка”, “низинне”, “низинне”, “низом вишивати”,

“низь” (с. Рудківці Новоушицького р-ну, Центральне Поділля), “низь, з лица шита”, “паршива низь”, “поверхи” (с. Тиманівка Тульчинського р-ну Вінницької обл., Східне Поділля), “поквітчана низь”, “сліпа низь”, “страпата низь”, “цвіткова низь” тощо) – один із стародавніх різнотипів шитва, схожий до ткання. Наприкінці XIX ст. популярності почала набирати ще одна переважаюча техніка – хрестик (локально-зонально: “вишивати нитками” (с. Мишків, Заліщицький р-н, Західне Поділля), “дрібний хрестик” (Городоцький р-н, Центральне Поділля), “макове зерно” (Гусятинський р-н, Західне Поділля), “палички” (м. Студениця, Кам’янець-Подільський і с. Песець, Новоушицький р-н, Центральне Поділля), “підстелений хрестик” (с. Дністрове, Борщівський р-н, Західне Поділля), “хрестами”, “хрести” або “христами”(Східне та Центральне Поділля)).

До побутових технік, які є предметом нашого дослідження, на Поділлі можна віднести наступні: виколювання (“виколом”, “очки”), вирізування (“мережа” або “різані”), верхоплут, курячий брід, “занизування”, лічильна гладь (“глядя”, “стелення” або рахункова пряма чи коса гладь), ланцюжок (тамбурний шов), плетінка (козлик), техніки горизонтальних стібків (кафасор (“кафасором”), мотане, набирування (“забирування”), поверхниця), стебнівка, штапівка, комплекс технік по брижах (ланцюжковий шов, набирування й безпосередньо по брижах (по складках)), мережки (одинарний, подвійний та схрещений прутик, складні мережки з настилом (“ляхівка”, “шабак”), “козацькі мережки”, “миканиця” або “цірка”, “циркування”, “пружкування”), змережування (“городки”, “зубці”, “ретязь”, “черв’ячок”, “шабак”), ретязь (“кісочка”, “косичка”), затяганка та обметиця (обметниця або петельний шов). Нижче охарактеризуємо кожну з названих технік.

Виколюванням (“виколом”) подолянки декорували сорочки у Борщівському, Бучацькому й Тербовлянському районах Західного Поділля, Бершадському, Гайсинському, Піщанському, Тульчинському, Чечельницькому й Ямпільському районах Вінницької області Східного Поділля тощо.

Варто зазначити, що західноподільські українки утворювали отвори за допомогою розсування ниток у центрі орнаментального мотиву та вводили голку в одне й те ж місце довкола дірочки, щільно закріплюючи її нитками. Завдяки цьому з певним чином розміщених дірочок на полотні виникав ажурний візерунок геометричного характеру. А виконання виколювання тут білими або сизими (колір натурального лляного прядива) нитками надавало геометрично-рослинним орнаментам ще й поміж тим легкості та прозорості. Причому техніка виколювання на Західному Поділлі вживалася лише у комплексі з низинкою, косою гладдю, зерновим виводом, стебловим швом, хрестиком тощо. Натомість на Вінниччині майстрині, вишиваючи технікою виколювання, проколювали дірочки гострим

предметом, зокрема, веретеном, а краї фіксували прямими густими стібками. Для роботи використовували ручнопрядені лляні нитки, запечені перед цим у тісті з метою надання їм жовтавого відтінку.

Техніка виколювання вживалася в подільському історико-етнографічному регіоні під наступними локально-зональними назвами: “викол” (с. Клембівка, Ямпільський р-н, Вінниччина, Східне Поділля), “зерно”, “очки”, “різане” (Гайсинський р-н, Вінниччина, Східне Поділля), “різані сорочки” (с. Космирин, Буцацький р-н, Західне Поділля).

Вирізування як вишивальну техніку подільські жінки застосовували найбільше у поєднанні з лічильною гладдю для прикрашання сорочок на території Східного й Центрального Поділля. Особливо поширення ця техніка здобула в Бершадському, Вінницькому, Гайсинському, Крижопільському, Літинському, Піщанському, Чечельницькому районах Вінницької області Східного Поділля тощо. Зокрема, часто зустрічалися жіночі сорочки, прикрашені вирізуванням у с. Війтівка Бершадського району та с. Шарапанівка Крижопільського району Вінницької обл. Науковець Л. Булгакова-Ситник, вивчаючи подільську вишивку, наголошувала, що побутування техніки вирізування практично не мало місця на Західному Поділлі. Проте дослідниця Н. Волянчук підтвердила часткове використання техніки вирізування для виконання ажурних стрічкових орнаментів із квадратів, ромбів і прямокутників у геометричних візерунках жіночих сорочок українок Борщівського, Буцацького та Теребовлянського районів Тернопілля.

Працюючи у цій техніці, подолянки спочатку обробляли утворені на полотні ажурні квадратні просвіти (вирізані 3 нитки основи й піткання) качалочковою лиштвою чи обметицею. Після цього в утворених обшитих квадратах вирізували усі нитки основи й піткання. До речі квадратики на тканині вирізували раніше веретеном, а згодом – ножицями та обшивали їх не лише білими (як зазвичай повсюдно в Україні), але й кольоровими нитками, що стало подільською особливістю техніки вирізування.

На Поділлі вирізування побутувало ще й під своїми локально-зональними назвами – “мережа” або “різані” (Східне й Центральне Поділля), “різане” (с. Гордівка, Тростянецький р-н, Вінниччина, Східне Поділля) та “різання” (с. Балашівка, Бершадський р-н, Вінниччина, Східне Поділля).

Верхоплутом оздоблювали сорочки у Борщівському районі Західного Поділля, Погребищенському й Оратівському районах Вінницької області Східного Поділля та Старокостянтинівському районі Центрального Поділля. Причому уставки жіночих сорочок вишивали верхоплутом ручнопряденими лляними або бавовняними нитками білого кольору переважно монохромні взори. Зазначений шов селянки могли поєднувати з вирізуванням, лічильною гладдю, ретяззю.

Курячий брід зустрічався у “білих” подільських вишивках у комплексі з лічильною гладдю, лиштовою, вирізуванням, виколюванням або солов’їними вічками. Цей шов мав вигляд двох-трьох паралельних, переважно ламаних рядків з лиця й рядків клітинок з вивороту, отриманих у результаті безперервного повторення косих паралельних стібків. На відміну від західних подолянок українки Східного та Центрального Поділля застосовували курячий брід для прикрашання сорочок, вишитих “білим по білому” у поєднанні з вищеназваними техніками.

“Занизування” як техніка виконувалася майстринями швом “затяганка” необхідною кількістю паралельних стібків відповідно до геометричного орнаментального мотиву на жіночій сорочці. У XIX ст. здебільшого в північних районах Вінниччини, на кордоні з Київщиною (Східне Поділля) “занизуванням” декорували натільні вироби у комплексі з низзю й хрестиком, або низзю, хрестиком, мережкою й “затяганкою”, або гладдю, ретязем, штапівкою, мережкою й змережуванням, або тамбурним швом і змережуванням заповлеченими нитками. В інших районах Східного та Центрального Поділля селянки комбінували “занизування” одночасно із гладдю, хрестом, вирізуванням, штапівкою, мережкою й змережуванням, або стебнівкою, набирування і змережуванням, виконаних на домотканому полотні заповлечю.

Лічильною (рахунковою прямою або косою) гладдю подолянки прикрашали сорочки із одночасним у більшості випадків супроводом техніками виколювання та вирізування. До того ж лічильною гладдю вишивали тільки окремі рослинні (квіткові) мотиви, зачасти вовняними нитками. І лише в Новоушицькому й Старокостянтинівському районах Центрального Поділля у вжитку були жіночі сорочки, декоровані геометрично-рослинними зорами нефарбованими конопляними, лляними або бавовняними нитками лічильною гладдю разом із вирізуванням. Натомість у Барському, Літинському й Хмільницькому районах Вінницької області, що на Східному Поділлі гладдю або “стеленням” оздоблювали жіночі сорочки поруч із виколюванням переважно геометричними орнаментами. А в с. Стіна Томашпільського р-ну та с. Клембівка Ямпільського р-ну (Вінниччина, Східне Поділля) технікою лічильна гладь також вишивали жіночі сорочки з тонкого прозорого полотна – “бамбак” металевою срібною ниткою, скрученою з чорною або металевою золотою ниткою, скрученою з червоною під назвою “шир” (“хір”).

Майстрині, вишиваючи лічильною гладдю, стібки наносили паралельно до ниток основи чи піткання. Причому кожен стібок мав бути віддаленим один від одного рівно на одну нитку. Таким чином отримували візерунок однаковий з лиця і з вивороту. Різновидом лічильної гладі – косою гладдю українські подолянки прикрашали жіночі сорочки, виконуючи при

цьому стібки по діагоналі один біля одного. Полюбляли дану техніку у селах Західного Поділля.

Ланцюжок (тамбурний шов) ніколи не використовували як самостійну техніку, а тільки у поєднанні з іншими. Існувало два варіанти декорування виробів цією технікою. У першому варіанті петлі викладали навколо голки на полотні, у другому – в голку вселяли подвійну нитку й вишивали швом “позад голкою” так, щоб її кінець проходив між двома нитками. Варто зазначити, що другий варіант мав більшу популярність у народі.

Так, ланцюжком як обов’язковою технікою в процесі вишивання сухозліткою у лінійно-рамковій композиції виокремлювали різні орнаментальні мотиви. Разом з тим наприкінці XIX ст. селянки почали легко декорувати ланцюжком і різноманітні складні візерункові композиції. До прикладу, ця техніка зустрічалася навколо пазушного розрізу (у вигляді зигзага) жіночих сорочок Буковинського Поділля та дуже часто на уставках жіночих сорочок Борщівського і Заліщицького районів Західного Поділля. На Борщівщині (Західне Поділля) та Заставнівщині (Буковинське Поділля) суцільно вишиті вовняною “бавною” уставки відокремлювали золотистими або сріблястими смугами, виконаними тамбурною технікою (“ланцюжок”, “маскацел”) нитками сухозліть. А в с. Золотий Потік Бучацького району (Західне Поділля) ланцюжок вживали для закріплення дрібних складочок над манжетами рукавів. На території Центрального Поділля ланцюжком у комплексі із мережками й лічильною гладдю вишивали білими нитками складні vzори на уставках, рукавах, пазушці та по долу святкових жіночих сорочок. Також, попри естетичну функцію ланцюжковий шов виконував роль закріплення дрібних складочок на рукавах під уставками чи над манжетами рукавів (с. Золотий Потік, Бучацький р-н, Західне Поділля).

Подільські українки вживали й окремі локально-зональні назви техніки ланцюжок: “маскацел” (“маскацела” – сс. Дністрове й Устя Борщівського р-ну, Західне Поділля), “очки” (с. Возилів Бучацького р-ну, Західне Поділля), “писанка” (Західне Поділля), тамбурний шов.

Плетінка (козлик) як вишивальний шов для прикрашання сорочок знаний у всіх локальних зонах Поділля. Для роботи у цій техніці майстрині застосовували вовняні, конопляні й бавовняні нитки, якими прокладали косі стібки на лицевому боці в прямокутній клітці (4-6 ниток по вертикалі та 2-4 нитки по горизонталі або навпаки). Натомість на вивороті отримували прямі зазвичай горизонтальні стібки.

У досліджуваному історико-етнографічному регіоні мали місце наступні локально-зональні назви плетінки: “коники”, “кривулька”, “сосонка” (с. Дністрове, Борщівський р-н, Західне Поділля), “лапки” (с. Великі Чорнокінці, Чортківський р-н, Західне Поділля) та “путане” (с. Зозулинці, Заліщицький р-н, Західне Поділля).

Техніками горизонтальних стібків (кафасор (“кафасором”), мотане, набирування (“забирування”), поверхниця) орнаментальні мотиви виконували паралельними чи зміщеними вліво або вправо горизонтальними стібками. Зазначені різновиди технік мали поширення в наддністрянських районах практично всіх субрегіонів Поділля у вишивальних узорах підуставок на жіночих сорочках.

Наприклад, на Західному Поділлі селянки вживали декілька локально-зональних назв підуставки, оздобленої техніками горизонтальних стібків, а саме: “круп’янка” (с. Устя, Борщівський р-н), “курпіння” (сmt. Мельниця-Подільська, Борщівський р-н), “підбиране” (с. Кудринці, Борщівський р-н) та “підплечко” (с. Мишків, Заліщицький р-н). А безпосередньо від йменування техніки “мотане” на підуставках сорочок пішли й відповідні народні назви – “мотані сорочки” (с. Кудринці). Причому, згідно досліджень Л. Булгакової-Ситник, назва “мотане” не згадувалася в літературі та була відомою тільки на Борщівщині. Зазначена техніка виконувалася зазвичай одноколірними пухкими вовняними нитками “бавна”, які підсилювали рельєфність візерунка. Крім того, сам спосіб “мотане” також передбачав високу фактуру, адже вишивався подвійними стібками та давав можливість одержувати позитивну двобічну орнаментальну композицію.

Майстрині Буковинського, Східного та Центрального Поділля декорували підуставки жіночих сорочок техніками кафасор, набирування (Хотинський р-н) або “забирування” (“підбирування”) – с. Будьки, Жмеринський р-н, Вінниччина) одноколірними заповлечевими, рідше тонкововняними нитками гарус лишень геометричними зображеннями. Варто зауважити, що інші частини сорочки названими техніками подолянки не вишивали.

Поверхницею українські селянки історико-етнографічного регіону Поділля оздоблювали сорочки ще в XIX ст. разом із низзю або штапівкою й шабаком. Безпосередньо у с. Стіна Томашпільського району Вінницької області, що на Східному Поділлі майстрині вишивали поверхницею одночасно з низзю й штапівкою або з хрестиком, стебнівкою і збиранкою. Натомість на Західному Поділлі в сmt. Мельниця-Подільська Борщівського району жінки декорували нагільні вироби поверхницею спільно з кучерявим швом, ланцюжком і розшивкою, в с. Новосілка того ж району – з кучерявим швом, стебнівкою, верхоплутом і рясуванням, а в с. Зозулинці Заліщицького району – з кучерявим швом і мережкою.

Стебнівка вважається допоміжною технікою, яку подільські жінки застосовували з метою формування контуру візерункових мотивів, виокремлення чи обрамлення загальних геометричних і рослинних орнаментальних сюжетів до того ж різними за якістю й кольором нитками. Так стебнівкою окреслювали окремі мотиви зборів металевими нитками сухозлітка у вишивках жіночих сорочок у селах Борщівського та Заліщицького райо-

нів Західного Поділля. Східно- та центральноподільські майстрині стебнівкою, немов павутинням об'єднували всі мотиви орнаменту в цілісну гармонійну композицію. А в с. Стіна Томашпільського району, що на Вінниччині (Східне Поділля) у техніці стебнівка вишивальниці декорували густими стібками вовною ("лучкою") переважно чорного кольору рукави жіночих сорочок трьома вертикальними смугами геометрично-рослинного орнаменту.

Штапівка (або ще двобічна штапівка) як техніка використовувалася на Поділлі для прикрашання рукавів жіночих сорочок, причому одноколірними бавовняними, конопляними, лляними чи тонкововняними нитками. Особливістю двобічної штапівки є її ідентичний вигляд з лицевої та зворотної сторін. І оскільки при шитті штапівкою стібки кладуть паралельно до ниток основи й утоку, одержаний рядок нагадує сходинки. Зокрема, згідно досліджень Л. Булгакової-Ситник, у XIX ст. селянки південних районів Вінниччини на Східному Поділлі з таких ламаних рядків утворювали на жіночих сорочках оригінальні геометричні зори. Штапівкою подільські українки вишивали у комплексі з виколуванням, вирізуванням, гладдю, змережуванням, мережкою, поверхницею, хрестом, шабаком тощо. Жінки Східного та Центрального Поділля саме завдяки шву поверхневого шитва – штапівці створювали додатковий художній ефект з органічного єднання орнаментальних мотивів у єдиний неповторний сюжет.

Комплекс технік по брижах (по складках) подільські селянки використовували для закріплення дрібних складочок (брижів) навколо горловини, по низу рукавів та під уставкою жіночих сорочок. Зокрема, це техніки – ланцюжковий шов, набирування й безпосередньо по брижах. Так, ланцюжковим швом разом закріплювали та оздоблювали зборочки (збирочки) на комірах-стійках і манжетах рукавів.

Найбільш популярною, особливо в південних районах Вінниччини на Східному Поділлі була техніка набирування, якою жінки майстерно декорували комірці-стійки й манжети на рукавах, утворені за рахунок зібраних і закріплених дрібненьких складок (збірок) висотою від 1,5 до 3 см. У результаті кожен стібок набирування закріплював одну складочку з двох ниток основи, формуючи одночасно елементарні геометричні орнаментальні мотиви частіше чорними або червоними нитками, рідше – білими бавовняними.

У південних районах Західного Поділля (наприклад, сс. Зелене, Устя Борщівського р-ну) побутувала техніка по брижах. До того ж західноподільські комірці-стійки й манжети на рукавах, прикрашені вишивкою по брижах були вужчими та зазвичай оформлені чорними нитками на відміну від східноподільських. Іноді на жіночих манжетах зустрічалися орнаменти з неповторними рослинними гірляндами, утвореними внаслідок своєрідних комбінацій із стібків набирування з різнокольорової заповолчі.

Подолянкам відомі такі локально-зональні назви вишивки по брижах, як: “кривулька” (с. Більче-Золоте, Борщівський р-н, Західне Поділля), “по брижах” (с. Устя, Борщівський р-н, Західне Поділля), “по верху”, “перембірка” (с. Миколаївка, Бучацький р-н, Західне Поділля).

Мережками як ажурними vzорами, виконаними на місці висмикнутих з тканин ниток, вишивали лише на тканинах з полотняним переплетінням основи й підткання. Невитягнуті нитки затягували у пучки (прутики), по яких вишивали стібками в одному напрямку певні мотиви (стовпчики, прутики, павучки, віконця та ін.). Розрізняли прості мережки – зроблені на одній смужці витягнутих ниток основи та складні мережки – шиті на кількох смужках, розділених між собою стрічками тканини, чи на сітці, виготовленій на вертикально і горизонтально висмикнутих нитках.

На Буковинському Поділлі смугами мережки (одинарний прутик і “шабак”) у комплексі з низзю, настилом або косим хрестиком повністю зашивали рукави сорочок. Західноподільські українки наддністрянських районів різнокольоровими мережками розцвічували масивні чорні вовняні вишивки колодками та кучерявим швом, що підкреслювало гармонійність і вишуканість використаних технік. Прості мережки, виконані невибіленими або ледь підфарбованими у сизий колір ручнопряденими конопляними, іноді провоскованими нитками, давали змогу одержати виразний та рельєфний орнамент на нешироких смужках (1-1,5 см). У цілому ажурні мережки на сорочках Буковинського і Західного Поділля представляли собою різноаспектні комбінації з одинарними, подвійними й схрещеними прутиками та складною мережкою з настилом (“шабак”). До прикладу, у с. Вовківці Борщівського району Західного Поділля майстрині ефектно поєднували вишивку рослинним орнаментом чорного кольору з широкими смугами мережок тільки жовтої й оранжевої барв з метою створення контрасту. Для декору святкових сорочок вживали тут й мережку “микання”. Крім того, подекуди в окремих селах Буковинського Поділля та Борщівського району Західного Поділля селянки збирали горловину сорочок на “корунку” у вигляді мережива, вив’язаного гачком нитками переважно кількох кольорів. Аналогічною “корункою” декорувалися й рукави на зап’ястях натільних виробів.

Також, мережки застосовували окрім як для декорування стану сорочки, ще й для підрублювання її подолу, пазушного розрізу, викінчення рукавів та зрізу горловини. У наддністрянських районах Західного Поділля, на Буковинському та Центральному Поділлі мережку в одинарний прутик на смужках з 1-3 витягнутих ниток йменували “циркуванням”. Варто зазначити, що на Західному Поділлі мереженням не рідко називали шов козлик, яким оздоблювали з’єднувальні шви на поликах жіночих сорочок червоним шовком або вовною (сс. Губин, Миколаївка Бучацького р-ну).

Вишивка мережкою лляними чи конопляними воскованими або бавовняними нитками зосереджена у центральних і північних районах Західного Поділля та на Вінниччині.

Українки Центрального й Східного Поділля традиції мереження розвинули ще більше, адже тут складними мережками прикрашали подоли, уставки, відкладні комірки на сорочках тощо. Так, мережки з настилом (“ляхівка”, “шабак”) на відкладних комірах і по низу жіночих сорочок, шиті білими конопляними нитками можна назвати яскравою рисою вишивок південних районів Вінниччини (Східне Поділля) та центральних районів Хмельниччини (Центральне Поділля). Причому ширина смуги геометричного візерунка (зачасти комбінації із ламаних ліній, з’єднаних ромбів, квадратів і т. д.) могла сягати від 1,5 до 3 см. Жіночі сорочки, оздоблені мережкою “шабак” мали місце у с. Війтівка Бершадського району та с. Шарапанівка Крижопільського району Вінницької обл.

Полюбляли подолянки зазначених локальних зон й кольорові складні мережки з настилом – “ляхівку” (с. Гордівка, Тростянецький р-н, Вінниччина, Східне Поділля) та “шабак” (с. Балашівка, Бершадський р-н, Вінниччина, Східне Поділля), а ще “козацькі мережки” чорного кольору (с. Брідок, Теплицький р-н, Вінниччина, Східне Поділля). До прикладу, мережка “шабак” виконувалась у контрастних забарвленнях білими, жовтими, зеленими, червоними й чорними нитками, а “козацькі мережки” – в жовтих, синіх, червоних і чорних тонах. Особливо вживаними “козацькі мережки” були в селах Чечелівка Гайсинського району та Соболівка Теплицького району (Вінниччина, Східне Поділля) під вузько локальною назвою “миканиця”. “Миканицею” або “ціркою” мережили в Немирівському, Тростянецькому, Тульчинському та інших районах Вінниччини на Східному Поділлі. Разом з тим, мережкою в один прутик (“пружкуванням”) підрублювали подоли жіночих сорочок (с. Багринівці, Літинський р-н, Вінниччина, Східне Поділля).

Змережування селянки застосовували як декоративний спосіб з’єднання полотнищ тканини, що базувався на петельному шві. На Поділлі поширення мали такі види змережування як: “городки”, “зубці”, “ретязь”, “черв’ячок”, “шабак” (не плутати з однойменною мережкою) тощо.

Найбільше змережування як техніка виявлене у наддністрянських та центральних районах Поділля. Ажурне змережування сорочок полюбляли майстрині Буковинського Поділля та наддністрянських районів Західного Поділля, коли шви у вигляді широких орнаментальних смуг крім основної з’єднувальної функції мали своєрідне художньо-декоративне навантаження. Західноподільські українки змережування здійснювали здебільшого невиділеними нитками у місцях з’єднання уставок з рукавами та при оздобленні бічних швів жіночих сорочок (Борщівський, Заліщицький р-ни). Хоча на

Борщівщині ще у 20-х рр. ХХ ст. мало місце домашнє фарбування конопляних ниток, якими змережували уставки й рукави сорочок. Зокрема, у с. Дністрове підфарбовані у розчині сажі нитки з новоутвореним сиво-блакитним відтінком й менували “заполоч” та застосовували для змережування. Зачасти у Борщівському районі жіночі сорочки прикрашали двома видами змережування: “подільською розшивкою”, що виконувалася з однією або з парами повітряних петель, чи з подвійною повітряною петлею та “змережування зубцями” білими конопляними нитками. Східні подолянки змережували сорочки як ручнопряденими нитками, так і кольоровою заполоччю. До прикладу, змережування “черв’ячком” – почергові з’єднання червоними й чорними нитками гармоніювало із основним комплексом вишивки на сорочках. Складне змережування різнокольоровою заполоччю “шабак” полягало у вишиванні орнаментів способом настилу на попередньо сформованій нитяній основі з петельок. На території Центрального Поділля зустрічалося змережування конопляними нитками лише на бічних пілках внизу жіночих домотканих сорочок (з метою розширення подолів).

Техніка ретязь (“кісочка”, “косичка”) слугувала подолянкам для оздоблення з’єднувальних швів між уставкою й рукавом, між уставкою й станком тощо. У народі існувало два варіанти виконання зазначеного шва, причому в обох із них з лицевого боку утворювався рядок схрещених стібків різної довжини. На вивороті в залежності від варіанту шиття цієї техніки одержували: в першому випадку – два паралельних рядки з горизонтальних стібків, у другому – рядок вертикальних стібків. До прикладу, західні подолянки вишивали першим способом та обов’язково у поєднанні з іншими техніками. Щодо поширення цієї техніки, то науковець Л. Булгакова-Ситник стверджувала, що вона зустрічалася “лише у вишивці сорочок придністровської зони Поділля”. Проте нами виявленні зразки жіночих натільних виробів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., декорованих ретязем не тільки з наддністрянських районів Поділля, але й з території Вінницької області (Східне Поділля), що межує з Київщиною та з Гусятинського району Західного Поділля. Серед наддністрянських районів приклади використання техніки ретязь віднайдені в Борщівському районі на Західному Поділлі, Крижопільському й Чернівецькому районах Вінниччини на Східному Поділлі та ін. Зокрема, жінки у селах Борщівського й Заліщицького районів Західного Поділля та Заставнівського району Буковинського Поділля повністю зашиті вовняними нитками полики сорочок розділяли золотистими або сріблястими зорами, виконаними сухозліткою технікою ретязь.

Затяганкою (“вперед голкою”) як одним з простих швів подолянки призбирали рукави жіночих сорочок біля зап’ястя, а також застосовували як контур для вишивки та зшивання деталей натільного виробу.

Обметицю (обметниця або петельний шов) традиційно жінки використовували для викінчення вишитих натільних виробів, а також подекуди у поєднанні з іншими техніками для оздоблення сорочок. Обметиця побутувала ще під назвою петельний шов з огляду на спосіб шиття, який базувався на відкритій петлі. Так, у результаті того, що робоча нитка постійно знаходилася під голкою, після затягування нею перехоплювали петлю. У свою чергу перехоплені петлі формували міцно зафіксований край на горловині, пазушному розрізі, рукавах, нижньому краї уставки. Жінки Заліщицького району Західного Поділля техніку обметиця колись вузько локально ще йменували “корейка”. А в Підволочиському районі зустрічалися жіночі сорочки з обшитими горловинами нитками одного кольору – чорного або вишневого.

Отже, для прикрашання традиційних святкових жіночих сорочок подільські майстрині застосовували загальновідомі в Україні переважаючі техніки, зокрема, хрестик та побутуючі – лічильну пряму й косу гладь, виколування, стебнівку, штапівку, ретязь, затяганку та обметицю. Проте існували окремі техніки, до прикладу, різновиди низи, “занизування”, верхоплут, вирізування, курячий брід, ланцюжок (тамбурний шов), плетінка (козлик), набирування та по брижах притаманні лише для подільян і українців декількох інших історико-етнографічних регіонів. А деякі з побутуючих технік для вишивання були у вжитку локально або локально-зонально тільки в Буковинській, Західній, Східній або Центральній Поділлі, до прикладу, техніки горизонтальних стібків (кафасор (“кафасором”), мотане, набирування (“забирування”), поверхниця), різновиди мережки (одинарний, подвійний та схрещений прутик, складні мережки з настилом (“ляхівка”, “шабак”), “козацькі мережки”, “миканиця” або “цірка”, “циркування”, “пружкування”) та змережування (“городки”, “зубці”, “ретязь”, “черв’ячок”, “шабак”). Як бачимо, усі техніки мали окрім загальнопоширеної власні вузько локальні назви. Зазначене багатство вишивальних технік спричинене культурними взаємозв’язками й впливами, що відбувалися внаслідок межування усіх субрегіонів Поділля з найрізноманітнішими історико-етнографічними регіонами й районами України та в процесі історичного розвитку досліджуваного краю. Разом з тим поданий аналіз декоративних технік не є остаточним, з огляду на продовження подальших музейних і польових етнографічних робіт.

Джерела та література:

1. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Русским географическим обществом : Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – С.–Петербург, 1877. – Т. 7. – Ч. 2. – Малоруссы Юго-Западного края. – С. 374-452.

2. Прусевич А. Народное вышивание / А. Прусевич // Кустарные промыслы Подольской губернии. – Киев, 1916. – С. 305–334.
3. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI-XXII. – Ч. I. – С. 43-109.
4. Гагенмейстер В. Тульщина, село Орлівка : Вишивка низзю / В. Гагенмейстер. – Кам'янець-Подільський, 1929. – 7 с. : 25 табл.
5. Матейко К. Український народний одяг / К. Матейко. – Київ : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.
6. Гасюк О. О. Художнє вишивання : альбом / О. О. Гасюк, М. Г. Степан. – Київ : Вища школа, 1981. – 103 с. : іл.
7. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка (західні області України) / Р. В. Захарчук-Чугай. – Київ : Наукова думка, 1988. – 190 с. : іл.
8. Медведчук Г. Краса подільської народної вишивки / Г. Медведчук. – Хмельницький : Видавництво “Поділля”, 1993 – 32 с.
9. Кожолянко Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожолянко. – Чернівці–Саскатун, 1994. – 262 с. : іл.
10. Кара-Васильєва Т. В. Художні особливості вишивки / Т. В. Кара-Васильєва // Поділля. [Під ред. Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушка, З. Є. Болтарович та ін.]. – Київ : Видавництво НКЦ “Доля”, 1994. – С. 404-413.
11. Костишена М. Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність / М. Костишена. – Чернівці : Рута, 1996. – 190 с.
12. Ніколаєва Т. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / Т. Ніколаєва // Поділля / [під ред. Артюх Л. Ф., Балушка В. Г., Болтарович З. Є. та ін.]. – Київ : Видавництво НКЦ “Доля”, 1994. – С. 260-276.
13. Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. – Київ : Дніпро, 2005. – 320 с. : іл.
14. Кожолянко Г. Етнографія Буковини. Монографія / Г. Кожолянко. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 384 с. : іл.
15. Білан М., Стельмащук Г. Українській стрій / М. Білан, Г. Стельмащук. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.
16. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – Київ : Либідь, 2002. – 160 с. : іл.
17. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка (Етнографічний аспект) / Л. Булгакова-Ситник ; [ред. О. М. Козакевич]. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.
18. Васіна З. О. Український літопис вбрання : [Книга-альбом]. Т. 2. XIII – початок XX ст. : Наук.-худож. реконструкції. Текстівки, рез. англ., рос. / З. О. Васіна. – Київ : “Мистецтво”, 2006. – 448 с. : іл.
19. Вишивка Східного Поділля : альбом / [автори : Є. М. Причепій, Т. І. Причепій, керівник проекту : Л. П. Лихач]. – Київ : Родовід, 2007. – 344 с. : іл.
20. Косміна О. Традиційне вбрання українців / О. Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. I. Лісостеп. – 160 с. ; іл. Рез. англ.

21. Жіноча сорочка Борщівсько-Заставнівського Придністров'я. Альбом / [Упор. Л. Булгакова-Ситник, Т. Лозинський]. – Львів : Ін-т колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2013. – 336 с. – (Серія “Українське народне мист-во”).
22. Косаківський В. Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. канд. іст. н. : 07.00.05 / В. Косаківський ; НАНУ. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. – Київ, 2013. – 20 с.
23. Волянук Н. М. Народна вишивка Тернопільщини ХХ ст. (історіографія, типологія, художні особливості) : дис. ...канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Н. М. Волянук ; Львівська національна академія мистецтв. – Львів, 2015. – 434 с.
24. Пономар Л. Традиційний одяг (кінець XIX – середина ХХ ст.)/ Л. Пономар // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) / [наук. ред. В. А. Косаківський, відповід. ред. Т. О. Цвігун]. – Вінниця : Вінницький обл. центр народної творчості, 2003. – С. 64–66.
25. Дяк Л. Народний одяг с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області) / Л. Дяк // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Вип. 1 / [за наук. ред. В. А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 49-51.
26. Гончарук Т. Український народний одяг із с. Зеленьки (Крижопільський район Вінницької області) / Т. Гончарук // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Вип. 1 / [за наук. ред. В. А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 46-49.
27. Савка Г. Одяговий жіночий комплекс південних районів Тернопілля (за матеріалами збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею) / Г. Савка // Народний костюм як виразник національної ідентичності : збірник наук. праць / [за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова]. – Київ : ТОВ “ХІК”, 2008. – С. 253-257.
28. Іваневич Л. Історико-географічні та історико-етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 88-100.
29. Іваневич Лілія. До особливостей класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 3 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 91-98.
30. Іваневич Л. Традиційне вбрання українців Західного Поділля : особливості класифікації / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2014. – № 5. – С. 1062-1072.
31. Іваневич Л. А. Традиційний комплекс убрання буковинських подолян / Л. А. Іваневич // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (16-17 жовтня 2015 року, м. Могилів-Подільський). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 376-401.
32. Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку ХХ століття / Л. А. Іваневич

// Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вип. 22. Серія : історія : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП “Держ. картографічна фабрика”, 2014. – С. 123-129.

33. Іваневич Лілія Народна ноша українців Центрального Поділля: класифікаційні відміни [у:] Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin / Лілія Іваневич // Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2015. – Volume XI. – С. 489-500.
34. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї. Альбом – каталог музейних фондів Борщівського краєзнавчого музею / [автор тексту Любова Волинець]. – Нью-Йорк : Український музей, 1994. – 64 с.
35. Фонди Національного музею українського народного декоративного мистецтва України (м. Київ). Група “вишивка”. В – 2734, 2743, 2762, 2771, 2782, 2789, 2800, 2805, 2807, 2808, 2815, 2837, 2839, 2852, 2853, 2858, 2821, 2852, 2853, 2861, 2873, 2874, 2878, 2895, 2800, 2815, 2816, 2895, 2902, 2913, 2917, 2948, 3066, 3208, 3924, 4003.
36. Фонди Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” (м. Київ). Книга надходжень. КН – 975, 985, 1111, 8275, 8816, 9812, 12458, 13021, 13902, 13904, 13906, 15461, 15462, 15916, 16410, 16414, 17304, 17305, 17528, 18283, 18503, 18560, 18576, 21990, 22329, 23043, 23061, 23063, 23064, 23094, 23109.
37. Фонди Національного музею ім. А. Шептицького (Львів). Група “народне мистецтво, тканини”. НМТ – 1251, 2372.
38. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 1228, 2095, 2096, 2206, 2275, 2320, 2327, 2412, 2439, 2509, 2537, 2540, 2608, 2695, 2741, 2819, 2860, 2915, 3014, 3041, 3042, 3120, 4225, 4408.
39. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 154, 211, 230-232, 246, 266, 267, 283, 292, 296, 299, 306, 311, 314, 348, 438, 415, 758, 868, 1137, 1536, 1553, 2605, 2744, 4809, 6424, 7443, 8724.
40. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею, група “тканини”, Т – 17, 59, 61, 247, 570, 754, 2794, 2786, 3304.
41. Фонди Чернівецького обласного краєзнавчого музею (ЧКМ). Група “ЧКМ – III (історико-речова група)”. III – 2036, 4141, 4143, 4147, 4147, 7334, 7335, 7364, 7366, 7369, 7397, 8493, 8567, 155196, 16657, 16821, 18702, 18703, 19892, 28088; група “тканини”. Т – 136-138, 573.
42. Фонди Вінницького обласного художнього музею. Група “народний костюм”. НК – 3, 5, 20, 24, 48, 80, 194.
43. Фонди Чернівецького обласного художнього музею. Група “тканини”. Т – 129, 1192, 1216, 1232, 1244, 1362, 5210.
44. Фонди Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Група “одяг і взуття”. ОДВ – 41, 328, 335, 336, 644, 686, 708, 957, 958, 975,

- 976, 990, 993, 994, 1007, 1075, 1076, 1091, 1182, 1184, 1204, 1564, 1567, 1695, 1969, 1974.
45. Фонди Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Група “побутові речі”. Б – 39, 45, 46, 3323, 3368, 3369, 3392, 3423, 3424, 4155, 4156.
 46. Фонди Борщівського обласного краєзнавчого музею Тернопільської області. Група “побут, етнографія”. ПЕ – 429, 795, 946, 1101, 1142.
 47. Фонди державного історико-культурного заповідника “Межибіж”. Книга надходжень. КН — 21, 22, 26, 29, 40, 41, 76, 77, 81,86-88, 98, 104, 217, 255, 276, 283, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 304, 3721, 3722, 3723, 3725.
 48. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Книга тканин. КТК – 23, 52, 56, 104, 604.
 49. Фонди навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Книга вступу. КВ – 122, 129, 146, 161, 315, 320, 381, 382, 386, 494, 529, 563, 573, 794, 883, 1058.
 50. Фонди Літинського краєзнавчого музею ім. Устима Кармалюка (Вінниччина). Книга надходжень. КН – 2609, 2829, 2830, 2831.
 51. Фонди Могилів-Подільського краєзнавчого музею Вінницької області. Історико-побутова група. ІП – 174, 1072, 1132, 1185.
 52. Фонди Мурованокуриловецького районного краєзнавчого музею ім. Ф. Ковалюка (Вінниччина). Книга надходжень. КН – 102, 231, 233, 375, 414.
 53. Фонди Оратівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 103, 230, 232, 871, 1009, 1108, 1115, 1116, 1390.
 54. Фонди Тиврівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 201, 2001, 2004, 2007, 2008, 2009, 2010, 2014, 2915.
 55. Фонди Тульчинського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Група “тканини”. Т – 138, 265, 306, 354, 355, 380, 525, 595, 597, 659.
 56. Фонди Ямпільського районного музею образотворчого мистецтва Вінницької області. Група “тканини”. Т – 30, 32, 39, 426, 428, 430, 465.
 57. Фонди навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Книга вступу. КВ – 533, 2621, 3946, 4087.
 58. Записала Іваневич Л. 25 червня 2005 р. у с. Скіпче Городоцького р-ну Хмельницької обл. від Трембіцької Тетяни Петрівни 1924 р. н.

ІСТОРІЯ ВИРОБНИЦТВА ПИВА В СВІТІ І УКРАЇНІ. БРОВАРНІ НАШОГО КРАЮ

Пиво – найпопулярніший напій у всьому світі, його з давніх часів знали різні народи. Історія пивоваріння втрачена в глибині століть. Один з археологів довів, що в шумерської цивілізації основним напоєм було саме пиво. У стародавньому Єгипті володіли процесом пивоваріння вже в 2800 році до нашої ери. Цей напій швидко прийшов до душі усім. Індуси варили пиво з сорго, китайці – з рису, а американські індіанці з кукурудзи. Месопотамці додавали в пиво різні трави для гірчинки, єгиптяни – шафран, аніс та мандрагору – щоб не просто смакувати, а й спілкуватися з богами. З Вавилону рецепт пива з полби та ячменю, подолавши Кавказ, прийшов до Європи, і вже в I столітті до нашої ери було приблизно 195 сортів цього напою. Скіфи варили пиво з ячменю, проса, вівса та подрібненого рису. Германці, як і вавилоняни, додавали для гірчинки різні трави: полин, вересовий цвіт, ягоди плюща та лавра, молоді вербові пагони.

Пиво, яке варили в ті сиві часи, нагадувало не сучасне пиво, а швидше брагу. До відкриття дріжджів Луї Пастером лишались цілі сторіччя, фільтрування ще не стало світовим трендом, тому чарівний густий і темний напій в Месопотамії, наприклад, вживали через трубочку, щоб уникнути твердих частинок.

За старих часів відмінними пивоварами вважалися ченці, пиво не заборонялося пити під час посту – там, де погано ріс виноград, вино на літургіях офіційно замінювали пивом. Ахенський собор навіть видав спеціальну «таблицю відповідностей», де норма вина для священників співвідносилась із нормами пива. Здається, тоді ж замість експериментальних сумішей трав, які нерідко викликали галюцинації та полювання на відьом, стали додавати хміль – приємно гіркий, п'яний і безпечний. Він надав пиву прозору й легку консистенцію та приємну гірчинку.

Дуже важливим у пивоварінні був час середньовіччя. Саме тоді і процес, і смак пива удосконалювалися. У середні віки вперше почали використовувати хміль як основний інгредієнт у пивоварінні. В ті часи дуже швидко поширювалася торгівля. Пивоварам довелося вийти на зовсім новий рівень у цьому процесі. Вдосконалився смак і якість самого напою. З'являлися все нові і нові сорти. Пиво варили як і вдома так і в спеціалізованих броварнях. У 1360 році уряд Таліна видав наказ, який дозволяв варити пиво тільки професійним броварням. Розквіт пива припав на

XV-XVI ст. Хоча тоді ще продовжували в основу пива додавати пшеницю, дріжджі і виключно чисту і якісну воду.

Є цікава легенда, як у давнину перевіряли якість пива. На дерев'яну лавку виливали відро напою, після чого туди сідав член магістрату у шкіряних штанах. Через п'ять хвилин він вставав, і якщо його дупа прилипла до лавки, або з тріском від неї відривалась, то пиво вважалось добрим. Якщо ж чиновник підіймався легко, то це свідчило, що пиво розбавлене.

У XVI ст. споживання пива досягало неймовірно високо рівня – наприклад, у Швеції його пили в 40 разів більше, ніж зараз. Одні дослідники пояснюють це «океанською» спрагою – бо тодішні люди вживали багато засолених продуктів: м'ясо, рибу, сири тощо. Інші вважають, що поживний напій додавав калорій у не надто різноманітний раціон. Пивний суп з хлібом та копченостями – традиційна страва тих часів.

У XVII ст. пиво та вино потіснились міцним алкоголем, а потім і новим «збуджуючим»

напоєм, як то чай, кава та какао. Об'єми споживання пива помітно скоротились, але все одно лишались вражаючими.

Більш активніше галузь пивоваріння почала просуватися в XIX–XX ст. Цьому сприяв розвиток науки і техніки. В 1860 році французький хімік Луї Пастер вперше відкрив мікробіологічні організми, які використовуються в пивоварінні і по цей день. А данський ботанік Еміль Хансен винайшов зовсім новий метод вирощування дріжджів, які ідеально підходили для пива.

В XX ст. пиво заповнило світовий ринок, найактивнішими виробниками вважають Німеччину, США і Англію. Можна впевнено сказати, що пиво перемогло всі інші алкогольні напої.

Перше баночне пиво в «металевому» форматі було виготовлено компанією Gottfried Krueger Brewing Company з Ньюарка (США) в кількості

2000 банок. Це була пробна партія пива, випущена для оцінки споживачього ставлення до нового формату тари (91% відгуків були позитивними), і вже в 1935 році компанія налагодила серійне виробництво.

На теренах України пиво продукували ще представники Трипільської цивілізації. Прадавні слов'янські племена почали готувати напій подібний на сучасне пиво і стали підмішувати у нього хміль під час Великого переселення народів у IV-VII ст.

XI-XII ст. можна вважати точкою відліку пивної історії України, оскільки в літописах того часу була виявлена перша згадка про смачний хмільний напій, який тоді називався солодом. Князь Ярослав Мудрий навіть згадав його в зведенні законів «Руська правда». Зокрема, глава держави наказував податківцям, котрі збираються в «відрядження» в інші міста, брати з собою не більше «семи відер солоду на тиждень».

У Галичині пиво відоме з XIV ст. Вже у 1370 р. у Львові працювали три пивовари, а на початку наступного століття їх було одинадцять. Тоді ж вони об'єднались у цех, на гербі якого зображено жбан та два келихи. Важливу роль у становленні львівського пивоваріння відіграли середньовічні монастирі. У II половині XVII ст. монахи-єзуїти отримують від графа Станіслава Потоцького право побудувати пивоварню у Краківському передмісті Львова. В 1715 року, у Клепарові виникає перша броварня промислових масштабів. Вода із місцевих артезіанських свердловин, солод та хміль найвищого ґатунку, досконала для свого часу технологія забезпечили львівському пиву популярність не лише на його батьківщині, а й на теренах Європи. Згодом броварня стала першою у пивоварінні у Австро-Угорській імперії.

Одна з найдавніших броварень України знаходиться в селі Микулинці на Тернопільщині. З XV ст. і донині тут варять пиво. Микулинецький Бровар випускає 17 сортів пива зі хмелю та солоду власного виробництва.

З XVIII ст. пивоварінням займалися в міщанських будинках Києва, у багатьох монастирях і навіть у Печерській Лаврі. Великих заводів тоді тут ще не було, пиво варилося для потреби місцевих жителів. З середині наступного століття на території міста працювало три фабрики, які випускали хмільний напій. А вже через декілька десятків років Київ міг похвалитися наявністю більш ніж 30 пивоварень, що виготовляли цей продукт в промислових масштабах.

До XIX ст. пиво розливалось в бочки (вірніше в бочках воно і бродило, а в пляшки не розливалось через їх високу вартість).

XIX ст. – дозволені пивні лавки, в частині з них здійснювалась тільки продаж (розпивання на місці заборонялося), при чому продавали пиво вже і в пляшках, в які разливали в самих лавках (в тому числі дозволявся розлив в посуду покупця, пляшки були все ще дорогі).

На початку ХХ ст. продавалося переважно пляшкове пиво. У пляшки разлівали як на самих заводах, так і на місцях.

У 1914 році, на початку Першої світової війни, був виданий указ про заборону виробництва і продажу всіх видів алкогольної продукції на всій території Російської імперії. Торгівля алкогольними виробами була припинена з 19 липня 1914-го на час мобілізації.

Ніхто тоді не міг припустити, що обмеження затягнуться надовго. За цей час багато пивоварен збанкрутували. Вижили лише ті, хто вчасно зміг перебудувався на виробництво газованих напоїв і розлив мінеральних. Але в 1917 році виробництво пива було відновлено, проте в умовах панування тоді розрухи, розброду в умах і загального сум'яття почастишали випадки грубої фальсифікації пива різними шкідливими для здоров'я добавками, в тому числі і розчином мідного купоросу, котрий, на думку певних «алхіміків» надавав пиву різкість і градуси.

Після «падеды соцыалистической революции» стали відновлюватися фабрики і заводи, в тому числі і пивоварні, особливо бурхливо це відбувалося в період НЕПу, коли багато пивзаводів було здано в оренду. До кінця 20-х, НЕП почали згортати, все більшого значення в економіці набувало держава.

Існує легенда, що на виставці в Москві в 1936 році перемогло пиво «Віденське» Жигулівського заводу. І Анастас Мікоян, який курирував в той час харчову промисловість, запитав: - Чому ваше пиво має таке «буржуазну» назву? Давайте перейменуємо його по імені вашого заводу в «Жигулівське»! В результаті «Віденське» стало «Жигулівським», а заодно перейменовували і інші «буржуазні» сорти – «Пільзенське» стало «Російським», «Мюнхенське» – «Українським», а «Екстра-Пільзень» стало «Московським».

Якість пінного напою в СРСР залишала бажати кращого. Траплялось пиво іноді з осадом. Через короткий термін зберігання, воно могло зіпсуватися, просто не доїхавши до магазину. З цієї причини в кожному районі або місті завжди продавали тільки пиво, виготовлене на найближчому заводі. Така ситуація провокувала відсутність конкуренції і, більш того, наявність дефіциту. Так, спекотного літнього дня далеко не в кожному магазині можна було придбати таку бажану пляшку холодного пива.

Розливне пиво цінували, перш за все, за свіжість. Пивний ларьок з можливістю покупки пива на винос або розпив на місці був практично в кожному районі. Режим роботи таких закладів був наступним: є пиво в наявності – працює, не привезли – красномовна табличка «Пива немає». Туалетами такі ларьки зазвичай оснащені не були, тому всі сусідні двори і закутки пахли відповідним чином.

За часів СРСР пиво продавалося в розлив також в спеціальних бочках, і це завжди був один-єдиний сорт: «Жигулівське». Люди шикувалися у

величезні черги, тримаючи в руках бідони і авоськи з трилітровими банками. Якщо не було своєї тари – зазвичай замовляли «велику з причепом»: маленький кухоль за 11 копійок випиваєш залпом, а з великою, за 22, відходиш в сторонку. Добре, якщо в кишені припасена в'ялена рибка! Кухли, до речі, ніхто не крав, а ось під час перебудови при кіосках їх іноді не було зовсім, тому наливали у пакети, проробляли дірочку і пили через неї.

З розпадом СРСР до України прийшла ціла хвиля великих корпорацій, витримати конкуренцію з якими місцевому бізнесу не завжди вдавалось.

Початок нульових ознаменував появу численних локальних browарень, а буквально за ними підтягнулась тенденція крафтового пивоваріння.

На теренах нашого краю пиво почали варити ще за часів Речі Посполитої. Практично кожне містечко мало свою browарню (а то й не одну). Для цього було потрібно небагато: наявність доброго господаря і придатна для пивоваріння вода.

Одна з найстаріших browарен була в Тарноруді – працювала «Гуральня» або ж Brauhaus (будинок пива або пивоварня). Ще в XVII ст. тут варили пиво ченці – мальтійці (іоніти). Від пивоварні в Тарноруді залишилися тільки потужні брили, розкидані на місці, де вона колись була. А на старовинному тарнорудському християнському некрополе можна побачити могилу лицаря-browаря Бачинського. Пивовар спочиває під характерним «мальтійським» хрестом, де вказано дату його смерті – 1808 рік.

Була browарня і у володіннях графа – реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького. У переліку основних промислів, орендованих миньковецькими євреями, зафіксованих в орендних контрактах кінця вісімнадцятого століття, згадується утримання міської browарні і панських винокурень в містечку і селах, а також утримання панського заїжджого будинку на ринковій площі і корчм в Миньківцях і найближчих селах (Миньковецький ключ). Згідно відомості, 25 великих єврейських будинків з котлами для виробництва алкоголю сформували чотирикутну ринкову площу в центрі містечка, з них стягувався котловий збір, який перевищував звичайний чинш.

З розвитком капіталізму і зростанням промислових підприємств кустарний промисел поступово втрачав своє значення. На зміну маленьким browарням приходять пивоварні заводи. В «Покажчику фабрик і заводів Європейської Росії з Царством Польським і Великим князівством Фінляндським» за 1884 рік ми знаходимо відомості про 1272 пивних завода, де 9608 працівниками варилося 22943300 відер пива! З них на Волине було 73 заводи (228 робітників, 392 100 відер пива), а на Поділлі - 29 заводів (147 робітників, 181300 відер).

*ПИВОВАРНІ ЗАВОДИ НА ТЕРЕНАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ КІНЦЯ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ*

м. Проскурів – Хмельницький

1570 – перша згадка про броварню в Плоскирові. Ця пивоварня варила пиво не лише для городян, а відправляла його в інші міста.

1775 – броварня згадується в «Інвентарі Плоскирівського староства 1775 року»

1797 – в «Камеральному й топографічному описі Подільської губернії» зазначалося, що діє «в Проскурові старий пивоварний дерев'яний невеликий завод, в якому виварюється пиво з ячмінного солоду».

1881 – в місті працювали три приватні броварні

1884 – залишився лише один пивоварний завод, власником якого був Антон Вівіціс. За рік його завод зробив 22 варки пива, але працював досить нерегулярно й іноді простоював місяцями, а незабаром взагалі припинив своє існування.

Пиво-медоварний завод Леона Генриховича Кляве Проскурів – Західно-подільський харчотрест м. Проскурів – Проскурівський пивзавод – Хмельницьке облуправління промпродтоварів – Хмельницький пивзавод - ПрАТ «Хмельпиво» (вул. Чорновола, 24)

Заснований: 1901

1898 – німець Кляве подав заявку в міську думу Проскурова з клопотанням про продаж земельної ділянки для будівництва парового пиво-

варного заводу навпроти вокзалу, на Новому плані, вздовж Летичівської дороги. 15 квітня 1899 р., сплативши в міську скарбницю 9000 рублів, Л. Кляве отримав право на користування п'ятьма десятинам землі й одразу ж розпочав будівництво підприємства.

1901 – вироблена перша продукція

1905 – пиво отримало золоту медаль та гран-прі на міжнародній виставці у Брюсселі

1907 – виготовлено продукції на 111,7 тисяч рублів

1906 – броварня отримала срібну медаль на Донсько-Кубанської сільгоспвиставці у Ростові-на-Дону

1909 – варили пива 145000 відер на 123637 рублів, працювало 45 робітників. Сорти пива: чеське, баварське, мюнхенське, експортне. Ячмінний солод пивзавода на Всеросійської виставці пивоваріння в Санкт-Петербурзі увійшов до трійки найякісніших продуктів пивоваріння імперії

1910 – в описі майна значилися «триповерхова цегляна споруда пивоварного заводу, двоповерховий цегляний будинок і служби»

1912 – виготовлено продукції на 179,2 тисяч рублів

1916 – працювало 46 робітників, продукції вироблялося на 120 тисяч рублів. Основним виробничим устаткуванням на той час були: сусловарний і брагопереробний чани, два заторних й два бродильних чани, паровий двигун потужністю в 131 кінську силу. Підприємство мало «п'ятиповерхову, а частиною триповерхову цегляну споруду пивоварного заводу, двоповерховий цегляний будинок, чотириповерховий вино-дріжджовий завод і служби». Від будинку Кляве був підземний хід на завод і господар в будь-який момент міг з'явитися на виробництві.

1918 – у серпні Кляве придбав у міста за 71842 рублів чотири земельні ділянки загальною площею 2179 квадратних сажень зі східного боку пивзаводу. У листопаді, після падіння Гетьманату, власник Проскурівської пивоварні разом з родиною виїхав із країни.

1925 – завод, що значився на балансі держкомбіната, зварив 60 тисяч дал пива

1941 – завод міг виробляти 390 тисяч дал пива

1983 – зварено 1,206 мільйонів дал пива

1993 – підприємство приватизоване і зареєстровано як ВАТ «Хмель-пиво»

1996 – за рахунок кредиту ЄБРР закуплена і встановлена система фільтрації пива, розливо-закупорочний блок і двопозиційну етикетировочну машину, що дало можливість стабільно випускати пиво в пляшках і збільшити його стійкість до 15-ти діб.

1998 – встановлена лінія розливу пива в кеги ємністю 50 літрів.

2003 – зварено 900 тисяч дал пива

У період максимального розширення асортименту продукції (у середині 2000-х) він нараховував 12 сортів пива, включаючи темне і безалкогольне.

2005 – зварено 1,21 мільйонів дал пива.

2017 – Директор ПрАТ «Хмельпиво»: Лисюк Олександр Олексійович
Кількість працівників – 126

Завод «Хмельпиво» виробляє таке пиво: Проскурівське, Хмельницьке, Проскурівське «Кайф», Проскурівське «Преміум».

Виробництво «живого» пива без застосування консервантів, пастеризації і розлив його виключно в екологічно-чисту тару: скляну пляшку (0,5 л.) та ємності із нержавіючої харчової сталі (кег – 50л.) – позиція ПрАТ «Хмельпиво» вже багато років.

Пивоварний завод Шильмана і Маранца

Заснований: 1908

Закритий: 1914

Виробляв здебільшого солод.

1910 – Пивоварний завод Михайла Шильмана варив пиво баварське, бок-бір, експортне, мюнхенське. Виготовлялося 16 тисяч відер пива. Працювало 26 робочих.

м. Кам'янець-Подільський

У Кам'янці-Подільському пивзавод побудований в другій половині XIX ст. Евеліною Юній на території, де колись була пивоварня Йозефа Верницького. Це був перший пивоварний завод в місті. Згадується в «Описах Кам'янця» 1734, 1758, 1789, 1798 рр., а також в опису майна Верницького, складеному в 1804 році: «Пивоварня. При пивоварні перебувала кімнатка, в якій жив пивовар. Тут же поруч перебувала нова кам'яна солодовня, при якій також існувала кімнатка для солодовника, сушильня для сушки солоду, в яку вели сходи з перилами. Поруч з пивоварнею перебувала криниця. Пивоварня була огорожена парканом з козирком».

Кам'янець-Подільський завод Евеліни Олександрівни Юній – Кам'янець-Подільський пивзавод №1 – Кам'янець-Подільський пивзавод (вул. Руська, 5-7)

Заснований: 1872

Закритий: 1976

1872 – в північно-західній частині Старого міста, в каньйоні річки Смотрич, на правому березі, розташувався пивзавод. Заснувала пивоварню вдова полковника Евеліна Юній. У рекламі вона вказувала себе як баронеса, проте документальних підтверджень цього ми не знаходимо.

Перші дві заводські будівлі – цегельні на кам'яному фундаменті, прямокутні в плані, триповерхові з підвалами.

1880 – з боку двору прилаштовують двоповерхову кам'яну будівлю з підвалами на кам'яному фундаменті, де розміщувався склад і льох. У 1884 році завод варив 1500 відер пива на 2000 рублів. На заводі працювало 18 робітників. Керував заводом Вільгельм Мартинович Реск.

1888 – будують кам'яний напівпідвальний льодовик, в 1890 р. – кам'яну під залізним дахом будівлю для складу і сушки.

В кінці XIX – початку XX ст. до західного фасаду складу прилаштовують двоповерховий кам'яний житловий будинок під залізним дахом.

1903 – завод варив 40200 відер пива на 44500 рублів. На заводі працювало 26 робітників. Керувала заводом сама власниця.

1910 – виробництво збільшилося до 75 тисяч відер пива на 75391 рубль. На заводі працювало 30 робітників. Основні сорти пива: баварське, бок-бір, мюнхенське. Розливали його в основному в бочки, але невелику частину і в фірмові пляшки, на яких вказували власника заводу (перед першою світовою війною він належав вже спадкоємцям Евеліні Юній). Крім пива, виготовляли також напій з бджолиного меду, роблячи його методом бродіння.

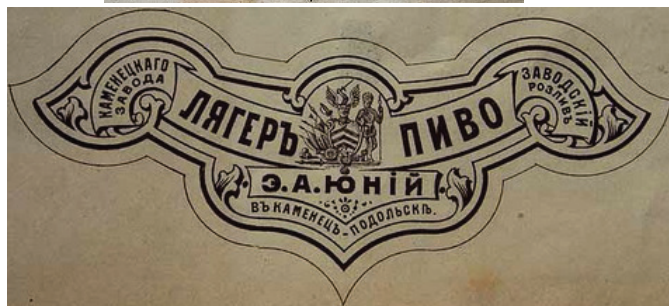
1922 – націоналізація заводу

1923 – в основний будівлі заводу знаходилися наступні відділення: варильне, паровичне, сушильне, амбар і солодовня, розливне, бродильне з підвалом, льодовик і склад. Згодом з південної і західної сторін до основного корпусу поступово прилаштовуються нові виробничі споруди (останнє цегляна, двоповерхова будівля побудована в 1978 році).

1960 – завод розбудувався за радянських часів, ріс і асортимент продукції. Виробляли стандартні марки пива: жигулівське, ризьке, московське, українське, подільське, ячмінний колос. Потужність заводу досягла 500 тис. дал. на рік.

1974 – розробили документацію на будівництво більшого пивзаводу потужністю 30 мільйонів дал, але грошей на будівництво нового заводу так не виділили

1976 – завод через аварійний стан закрили. Устаткування забрали Хмельницький и Хотинський пивзаводи, дещо пішло на металобрухт. На сьогодні за призначенням не використовується. Завод був одним з перших промислових підприємств, побудованих в місті. Пам'ятник є зразком промислової архітектури епохи промислового підйому.

Кам'янець-Подільський пивзавод Олександра Вольцана

У 1881 році завод варив пива на 1500 рублів. На заводі працювало 9 робітників.

Кам'янець-Подільський пивоварний завод Берензона

Пивоварний завод Берензона в 1910 році варив 12 тисяч відер баварського пива. На заводі було 5 працівників

с. Нове Поріччя Кам'янецького повіту

Поричанський пивоварний завод Генріха Скибневського – Поричанський паровий пивоварний завод графині Ігнатъевой Катерини Леонідівни – Новопоричанський пиво-медоварний завод Д.Н.Лемберга

Заснований: 1876

Закритий: 1914

Штамп Контори Н-порічанської броварні. 70-ті роки XIXст. (дзеркальне відображення)

Генріх Скибневський успадковує від свого батька село Нове Поріччя і у 1876 році засновує тут броварню. Побудова пивзаводу в Новому Поріччі була не випадкова. Відомо, що для виготовлення хорошого пива потрібна якісна вода. Родовище відмінної води знаходиться під селом. На той час це був найпотужніший пивзавод у Кам'янецькому повіті і другий в усій Подільській губернії. Також він будує броварні в інших своїх маєтках- в Підлісному Олексинці і Вінцентівке

Щоправда, власним пивом пан Генрик насолоджувався не-

довго. Вже наступного року він продав свої новопоричанські володіння російській графині Катерині Ігнатъевой – правнучці фельдмаршала Кутузова, вдові, а орендує завод Леон Кляве. Леон Генріхович Кляве в цей час також орендує і управляє найбільшою на той час на Поділлі броварнею землевласниці Марії Львової в Чернятині Літинського повіту. Згодом Кляве, набувши управлінського досвіду і немалих коштів, засновує власну справу і в 1901 відкриває великий пивзавод у Проскурві.

1881 – виготовлялося 16000 відер пива. На заводі було 10 працівників.

1887 – виробництво збільшилося до 21 тисячі відер пива на 21000 рублів. На заводі працювало 19 робітників.

1903 – завод варив 101200 відер пива на 63300 рублей. На заводі працювало 19 робітників.

1910 – пивоварнею володів херсонський адвокат, граф Микола Феофанович Тимчинський. Орендував Д.Н. Лемберг. Пива виробляється 80000 відер на 64000 рублів при 34 робітників. Завод також виробляв солод і мед.

У 1914 році, на початку Першої світової війни, обладнання пивзаводу евакуювали (Нове Поріччя було в прифронтовій зоні), подальша його доля не відома. Приміщення броварні з приходом радянської влади зруйноване, каміння та цеглу розтягнули по своїх господарствах селяни. Від велетенського заводу до наших днів дійшло кілька невеликих підсобних приміщень та залишки грандіозних підвалів.

Місцеві люди розповідають, що десь у середині 1990-х до Нового Поріччя приїздили якісь пивні інвестори з Відня. Кажуть, хотіли відродити в селі (з його унікальною водою) виробництво хмільного напою. Але міс-

цеві посадовці за дозвільні документи зажадали такого хабара (ще й пакет акцій нового підприємства на додачу), що інвестори зникли і більше не поверталися.

м. Славути Заславського повіту

Пивоварний завод Князя Романа Владиславовича Сангушко – завод Славутський пивовар - Славутський райхарчокомбінат - Славутський харчокомбінат – Славутський пивзавод – КП «Славутський пивоварний завод» – ЗАТ «Славутський пивоварний завод» – ПрАТ «Славутський пивоварний завод» (вул. Миру, 36)

Заснований: 1885

1885 – офіційною датою відкриття пивоварного заводу князя Сангушко вважається цей рік. Але за архівними даними виходить, що пивоварний завод князів Сангушків побудований в 1824 році на місці старої пивоварні! Навіть повідомляється, що в 1824-1829 роках на ньому працювало 3 людини, товарообіг в 1850 році становив 7 тисяч рублів.

1881 – завод варив 23800 відер пива на 15100 рублів. На заводі працювало 9 робітників.

1884 – завод орендував Зеф, пива зварено 10 тис. відер на 8000 рублів при 3 робочих.

У 1885 році, поруч зі своїм парком, князь Роман Сангушко побудував новий пивоварний завод замість старого. Пізніше завод орендував чех Земан, який варив пиво пільзенське і чеське

вод орендував чех Земан, який варив пиво пільзенське і чеське

1910 – у рік виготовлялося 28 тисяч відер пива на 21400 рублів. Працювало 8 робочих

1983 – зварено 347 тисяч дал пива

У 2011 році змінено форму власності на приватне акціонерне товариство “Славутський пивоварний завод”.

2012 – випускає такі сорти пива: “Князь Сангушко”, “Княгиня – Директор ПрАТ “Славутський пивоварний завод”: Мосійчук Сергій Васильович

Кількість працівників – 123

Сьогодні «Славутський пивоварний завод» випускає пінний напій бренда «Князь Сангушко» в скляних пляшках і кегах. Виготовлені напої не містять консервантів та хімічних домішок.

с. Михля Заславського повіту

Пивоварний завод Князя Романа Даміана Владиславовича Сангушко

Заснований: 1844

У 1881 році завод зварив пива 11 тисяч відер на 4000 рублів. На заводі працювало 3 робітника.

м. Судилків Заславського повіту

Судилківський пивоварний завод

1910 – орендував завод Райця Чечик, варили пива 13000 відер на 5 тисяч рублів, працювало 7 робітників. Сорти пива: чеське, пільзенське.

м. Летичів

Пиво-медоварний завод Шмуля Боруховича Асніса

Заснований: 1897

Закритий: 1914

1910 – завод орендує Ш.Білик. Виготовлялося 18 тисяч відер пива баварського, чеського на 14000 рублів. Працювало 5 робітників.

м. Зіньків Летичівського повіту

Пивоварний завод Вацлава Івановича Дивишека - Зіньківський пивозавод – агрофірма «Зіньків» (вул. Ватутіна 3)

Заснований: 1888

Закритий: 1999

1888 – чех, виходець з Моравії В.І. Дивишек засновує пивоварний завод

1903 – зварено 28500 відер пива, виготовлено 9045 пудів солоду, перероблено ячменю 12060 пудов. Річний оборот – 35075 рублів. На заводі працювало 9 робітників.

1905-1911 – купець Вацлав Дивишек про-

вів реконструкцію заводу, на якому варили пива на 110 тисяч рублів, працювало 40 осіб. Була побудована варниця, бродильний цех, цех пляшкового пива. Сорти пива: баварське, пільзенське, мюнхенське. Дивишек В.І. заснував також завод в Турбові Київської губернії в 1909 році.

1913 – господарем заводу згадується Д.І. Дивишек

1925 – за радянських часів підприємство було націоналізовано. Орендарі Когель і Захарх на відновлення заводу взяли в Держбанку кредит під заставу 1 вагона солоду. Роком раніше зварено 12 тисяч дал пива при 40 робочих

1940 – зварено пива на 489 тисяч рублів, при 38 робочих

02.10.1944 – після другої світової завод зварив перші 2 тисяч літрів пива. Після нацистської окупації підприємство довелося відновлювати практично заново

1945 – незважаючи на всі труднощі, зварено 26 тисяч декалітрів пива

1971-1983 – потужність заводу зросла з 380 тисяч дал. до 570 тисяч

1983 – зварено 556 тисяч дал пива.

1999 – Директор агрофірми «Зиньків»: Демченко Анатолій Миколайович

За позовом податкових служб, пивоварне обладнання було заарештовано і демонтовано. З чуток, директор заводу просто не захотів поділитися акціями з районним керівництвом.

м. Меджибіж Летичівського повіту

Пивоварний завод «Герш Штернгас і Дувід Шварцер» – Меджибізький пивоварний завод «Г.С. Штернгас і син»

Заснований: 1908

Закритий: 1914

1909 – виготовлялося баварського пива на 12636 рублів. Працювало 5 робочих.

Приміське село Требухівці також мало свою пивоварню.

м. Старокостянтинів

Пивоварний завод княгині Анни Петрівни Абаделек (вул. Замкова)

1884 – пива зварено 2000 відер на 2000 рублів при 3 робочих.

м. Волочиськ Старокостянтинівського повіту

Волочиський пивзавод Анелії Ледоховської – Пиво-медоварний завод «Ров. Грубец і Вяч. Павліс» – Пивоварний завод «Штер і Шпірт»

Заснований: 1860

Закритий: 1914

1860 – перші згадки про пивоварний завод в Волочиську.

1884 – пивоварнею володіла Анелія Ледоховська, землевласниця. Завод варив 6000 відер пива на 5000 рублів. На заводі працювало 6 робітників.

1910 – «Волочиський пиво-медоварний завод», який орендували Ров. Грубець і Вяч. Павліс, зварив 57000 відер пива баварського, бок-бір, чеського зусиллями 18 робочих.

1914 – після «антиалкогольного» указу завод припинив випуск пива. Останнім часом його орендував І.В. Шпірт.

с. Кульчини Старокостянтинівського повіту

Пивоварний завод князя Володимира Волконського - Пивоварний завод Костянтина Рудольфовича Кельнера

Заснований: 1844

1884 – завод орендує Френкельштейн. Виготовлялося 2000 відер пива на 2000 рублів. Працювало 2 працівника.

1910 – чех Вацлав Дивишек орендував завод у К. Р. Кельнера, варили пива 44000 відер на 28 тисяч рублів, працювало 20 робочих. Сорти пива: баварське, бок-бір.

с. Терешки Старокостянтинівського повіту

Пивоварний завод графа Владислава Івановича Грохольського

Заснований: 1870

1884 – завод орендує Есипович. Виготовлялося 7 тис. відер пива на 6000 рублів. Працювало 4 робочих.

м. Полонне Новоград-Волинського повіту

Пивоварний і винокурний завод Франца Казимировича Дунін-Карвіцького – Полонський пивовар

Заснований: 1850

1881 – завод варив 8600 відер пива на 4300 рублів. На заводі працювало 4 робітника.

1884 – завод орендує Гринфельд. Виготовлялося 10 тис. відер пива на 10000 рублів. Працювало 8 робочих.

1903 – Перероблено 54000 пудів картоплі і 1200 пудів ячменю. Виготовлено продукції на 17100 рублів

1910 – Орендар – чех Кліх, у рік виготовлялося 54 тис. відер чеського пива. Працювало 8 робочих.

м. Кунево Острозького повіту

Пивоварний завод Вайнштейна

Заснований: 1859

1884 – орендар від відомства державного майна, пива зварено 2000 відер на 2000 рублів при 3 робочих.

с. Нова Синявка Літинського повіту

Новосинявський парової пивоварний завод І.Ф. Рудського

НОВІ ПИВОВАРНІ СУЧАСНОСТІ

У ХХІ ст. в Україні стали відкриватися крафтові міні-пивоварні – в Києві та інших великих містах. Мода на приватні броварні прийшла і на Хмельниччину. Поняття «крафтове» означає, що продукція виготовляється невеликими партіями приватними компаніями. Таке пиво вариться в порівняно маленьких пивоварнях за оригінальними технологіями і рецептами. Незважаючи на те, що технології приготування зберігаються, вони можуть пропонувати авторські напої з додаванням нетривіальних інгредієнтів.

Вирішивши купити крафтового пива, ви завжди отримуватимете свіжий напій. Завдяки невеликим обсягам виробництва, пиво ніколи не застоюється.

Хвиля популярності крафтового пива прийшла в Україну з США. Але якщо в Штатах крафтові пивоварні захопили вже чверть всього пивного ринку, то у нас воно відвоювало поки що близько 1% ринку.

м. Кам'янець-Подільський

ЗАТ «Укрпродторг» – ТОВ «Євро-пиво» (вул. Уральська, 2, кв. 3)

Заснований: 1998

Директор ТОВ «Євро-пиво»: Крикун Євген Васильович

1998 – компанія ЗАТ «Укрпродторг» завезла в Україну одну з перших пивоварень фірми «ZIP Technologies» потужністю 1300 л. пива за варіння. Виготовлялося пиво під маркою «Голд Зіп»

2000 – пивоварня була викуплена фірмою ТОВ «Євро-пиво»

2005 – компанія почала виробництво квасу Рус-сич

2007 – компанія придбала пивоварню «Золотий Буйвол» з Сімферополя

2012 – випускається 11% світле і 12,5% медове пиво

м. Хмельницький

ПП «Килим» – ТОВ «Добряк» (вул. Колгоспна, 1А)

Заснований: 2002. Директор ТОВ «Добряк»: Тристан Михайло Вікторович

2002 – ПП «Килим» розпочало виробництво елів під маркою «Добряк»

Варяться такі сорти: медовий напівтемний, український світлий, світлий, український темний екстра, золотий пшеничний

ничний

2005 – створюється ТОВ «Добряк»

2009 – випускається яблучний і вишневий ель, квас хлібний «Український темний «Добряк».

ТОВ «Укр-кег» (вул. С. Бандери, 32)

Заснований: 2013

Директор ТОВ «Укр-кег»: Кривенчук Максим Володимирович

2012 – пивна дистриб'юторська компанія «Укр-кег» вирішила запустити власне виробництво пива, для чого було придбано угорське обладнання «Jäger» на 500 л. пива за варіння (раніше працювало в Чернівцях).

2013 – зварена перша партія пива Подільське.

Розлив здійснюється тільки в кеги, пиво можна придбати в мережі магазинів «Наше пиво» у багатьох містах Західної України.

Напередодні Різдва варитися лімітована партія темного пива «Подільські вечорі»

ПАТ «Проскурів»(вул. Проскурівська, 44)

Заснований: 2012

Голова ПАТ «Проскурів»: Іван Леонтійович Рудик

2012 – почала працювати пивоварня при ресторані «Жовтневий», на якій встановлено чеське обладнання фірми «ZVU Potez».

Варяться такі сорти пива – Прага Темне, Прага Преміум Світле, Прага Класік Світле, Прага Преміум карамельне, Прага Медове, Прага Святкове.

Проскуров (Хмельницький), Подольської губернії (прк-п)

ПРК-П-0567. Л.С.: ЗАХІДНО: ПОДІЛЬСЬКИЙ ХАРЧОТРЕСТ м. ПРОСКУРІВ. Дно: Г.К.Б.З. 0,6. Цвет тёмно-оливковый.

ПРК-П-1088. Л.С.: ЗАХІДНО: ПОДІЛЬСЬКИЙ ХАРЧОТРЕСТ м. ПРОСКУРІВ. Дно: Г.К.Б.З. 0,6. Цвет янтарно-оливковый.

ПРК-П-0568. Л.С.: ЗАХІДНО: ПОДІЛЬСЬКИЙ ХАРЧОТРЕСТ м. ПРОСКУРІВ. Дно: б/н. Цвет зелённий.

Проскуров (Хмельницкий), Подольской губернии, Кляве (прк-к)

ПРК-К-0560. Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака Л.Г. КЛЯВЕ ПРОСКУРОВЪ. О.С.: БАВАРСКОЕ. Цвет зелёный. Дно: Д.Б.З.1/20.

ПРК-К-0561. Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака Л.Г. КЛЯВЕ ПРОСКУРОВЪ. О.С.: б/н. Цвет зелёный. Дно: Д.Б.З.1/20.

ПРК-К-0562. Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака Л.Г. КЛЯВЕ ПРОСКУРОВЪ. О.С.: БАВАРСКОЕ. Цвет коричневый. Дно: А.О.М.З. 1/20. 30см

ПРК-К-0563. Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака Л.Г. КЛЯВЕ ПРОСКУРОВЪ. О.С.: БАВАРСКОЕ. Цвет коричневый. Дно: Д.Б.З. 1/20.

Справочно: на 1884 не указан[1]. Кляве Л. Г., Проскуровский п./з. На 1909г. мощность завода в год на сумму 123637 руб., 45 рабочих [9]. Известен в 1906-1914 гг.

Проскуров (Хмельницкий), Подольской губернии, Кляве (ПРК-К)

- ПРК-К-0564.** Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака Л.Г. КЛЯВЕ ПРОСКУРОВЪ. Дно: А.О.М.З. 1/20. Цвет прозрачно-голубоватый.
- ПРК-К-0566.** Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака ПИВОВАРЕННЫЕ ЗАВОДЫ Л.Г. КЛЯВЕ. Дно: А.О.М.З. 1/40. Цвет янтарный.
- ПРК-К-0565.** Л.С.: ЗНАКЪ ЗАЯВЛЕНЪ ОТД. ПРОМ. Изображение заводского знака Л.Г. КЛЯВЕ ПРОСКУРОВЪ. Дно: WYSZKOW 1/20. Цвет тёмно-оливковый.

**Проскуров (Хмельницкий), Подольской губернии, Шильман
(ПРК-Ш)**

**ПРК-Ш-1108. Л.С.: ПРОСКУРОВСКИЙ ПИВОВАР. ЗАВОДЪ вензель М ШИЛЬМАНА.
О.С.: Столовое. Дно: В.Б. 20. Цвет коричневый.**

Зиньков, Подольской губернии, Дивишек (знк-д)

ЗНК-Д-0146. Л.С.: УТВЕРЖД. ПРАВИТЕЛЬСТВ. ПИВОВАРЕННЫЕ ЗАВОДЫ В.И. ДИВИШЕКА ЗИНЬКОВЪ ПОД. ГУБ. Дно: Д.Б.З. 1/20. В центре звезда с 12 лучами. Цвет янтарный. 30 см.

ЗНК-Д-0147. Л.С.: УТВЕРЖД. ПРАВИТЕЛЬСТВ. ПИВОВАРЕННЫЕ ЗАВОДЫ В.И. ДИВИШЕКА ЗИНЬКОВЪ ПОД. ГУБ. Дно: Д.С.З. 1/20. В центре звезда с 12 лучами. Цвет коричневый. 30 см.

ЗНК-Д-0148. Л.С. В.И. ДИВИШЕКЪ ЗИНЬКОВЪ и ТУРБОВЪ. Дно: Д.Б.З. 1/40. В центре звезда с 12 лучами. Цвет коричневый.

Зиньков, Подольской губернии, Дивишек (знк-д)

- ЗНК-Д-0149.** Л.С.: ПИВОВ. ЗАВ. В. ДИВИШЕКА 1888г. ЗИНЬКОВЪ и ТУРБОВЪ. Изображение медалей, наград, заводского знака в лапах грифонов и орнамента. Цвет прозрачно-голубоватый. 1/20.
- ЗНК-Д-0150.** Л.С.: ПИВОВ. ЗАВ. В. ДИВИШЕКА 1888г. ЗИНЬКОВЪ и ТУРБОВЪ. Изображение медалей, наград, заводского знака в лапах грифонов и орнамента. Дно: Д.Б.З. 1/20. Цвет янтарный.
- ЗНК-Д-0151.** Л.С.: УТВЕРЖД. ПРАВИТЕЛЬСТВ. ПИВОВАРЕННЫЕ ЗАВОДЫ В.И. ДИВИШЕКА ЗИНЬКОВЪ ПОД. ГУБ. Дно: Д.Б.З. 1/40. В центре звезда с 12 лучами. Цвет янтарный.
- ЗНК-Д-1043.** Л.С.: ПИВОВАРЕННЫЕ ЗАВОДЫ В.И. ДИВИШЕКА В центре звезда с 12 лучами. Дно: Д.С.З. 1/20. Бутылка покрыта орнаментом из крупных редких точек. Цвет коричневый. Рейнской формы.

Каменец-Подольский, Подольской губернии, Юний (кпд-Ю)

- КПД-Ю-0195.** Л.С.: ПАР. №1 ПИВ. ЗАВ.П.Ф.ЭВЕЛЛИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ вензель ЭЮ ЮНИЙ КАМЕНЕЦЬ ПОД. О.С.: СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Дно: ВАА.ТЬ. Цвет коричневый. Рейнской формы. Венчик шампанского типа. 1/20.
- КПД-Ю-1100.** Л.С.: ПАР. №1 ПИВ. ЗАВ.П.Ф.ЭВЕЛЛИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ вензель ЭЮ ЮНИЙ КАМЕНЕЦЬ ПОД. О.С.: СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Цвет оливковый. Рейнской формы. Венчик типовой с кольцом. 1/20.
- КПД-Ю-0196.** Л.С.: ПАР. №1 ПИВ. ЗАВ.П.Ф.ЭВЕЛЛИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ вензель ЭЮ ЮНИЙ КАМЕНЕЦЬ ПОД. О.С.: СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Дно: Д.Б.З. 1/20. Цвет янтарный.
- КПД-Ю-0197.** Л.С.: КАМЕНЕЦКИЙ №1й ПАРОВОЙ ПИВОВАРЕННЫЙ ЗАВОДЬ вензель ЭЮ СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Цвет янтарный. 1/20.
- КПД-Ю-0198.** Л.С.: ПАР. №1 ПИВ. ЗАВ.П.Ф.ЭВЕЛЛИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ вензель ЭЮ ЮНИЙ КАМЕНЕЦЬ ПОД. О.С.: СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Цвет коричневый. 1/20.

Каменец-Подольский, Подольской губернии, Юний (кпд-ю)

**КПД-Ю-1377. Л.С.: КАМЕНЕЦКІЙ № 1 ПАРОВОЙ ПИВОВАРЕН ЗАВОДЪ Э.Ю.
СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Цвет янтарный. 1/20.**

Новое Поречье, Подольской губернии (НПР-Н)

НПР-Н-0475. Л.С.: НОВОПОРЪЧЕНСКІЙ ПАРОВОЙ ПИВОВАР. ЗАВОДЪ въ с. НОВОМЪ ПОРЪЧЬѢ. СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Цвет янтарный.

НПР-Н-0476. Л.С.: НОВОПОРЪЧЕНСКІЙ ПАРОВОЙ ПИВОВАР. ЗАВОДЪ въ с. НОВОМЪ ПОРЪЧЬѢ. СОБСТВЕННОСТЬ ЗАВОДА. Цвет янтарный. Гранёной формы.

Летичев, Подольской губернии, Аснис (ЛЕТ-А)

ЛЕТ-А-1103. Л.С.: Ш.Б. АСНИСЬ г. ЛЕТИЧЕВЪ изображение фирменного знака -медведя опирающегося на герб. О.С.: ЗНАК ЗАЯВЛ. ОТДЪЛ. ПРОМЫШЛ. Цвет янтарный.

Меджибіж, Штернгас

Нова Синявка, Рудського

Джерела та література

1. Коротка історія пива // <http://obarykada.com/chasopys/kоротка-istoriya-pyva/>
2. Історія пивоваріння і гуралень України на межі Поділля і Галичини // <https://www.facebook.com/andru.mayher/posts/1994018170693186>
3. Задорожнюк А. Стан фабрично-заводської промисловості в містах і містечках Поділля у XIX - на початку XX ст. // <http://vuzlib.com/content/view/1989/52/>
4. Стронський Т. Пивоварені заводи України. Каталог пивних етикеток 1960-2000 – Хмельницький, ФОП Стрихар, 2018
5. Єсюнін С. До історії хмельницького пивоваріння: промисловець Леон Кляве // Хмельницькі краєзнавчі студії, вип.6 – Хмельницький, ФОП Стрихар, 2015
6. Сайт О. Якубчука // <http://www.beer-labels.com.ua>
7. Про пиво російської імперії // <http://www.rupivo.ru/index.php>
8. Орлов П.А. Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским: Материалы для фабрично-заводской статистики. – СПб., 1881
9. Історія Новопорічанської броварні // http://ukr-pyvo.at.ua/load/istorija_povoporichanskoji_brovarni
10. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси. – Хмельницький, 2008
11. Список фабрик и заводов Европейской России / Министерство финансов. – СПб.; Типография В. Киршбаума, 1903
12. Роки, люди, традиції. 100 років ВАТ «Хмельпиво». – Хмельницький, 2001

*Куфльовський В. І.
м. Хмельницький*

ДОКТОРУ ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРУ КАБАЧИНСЬКОМУ МИКОЛІ ІЛЛІЧУ – 55

У статті розповідається про видатного Хмельничанина, офіцера, відомого науковця, історика кордонів і прикордонної варти України, патріота і громадського діяча, доктора історичних наук, професора М.І. Кабачинського.

Ключові слова: Кабачинський Микола Ілліч, Зіньків, студент, університет, викладач, наукові дослідження, дисертація, доктор наук, професор, офіцер, полковник, історична наука, кордон, прикордонна варта, громадська діяльність.

Микола Ілліч Кабачинський народився 10 січня 1964 року в с. Зіньків Віньковецького району Хмельницької області.

Його батьками були вчителі. Батько, Ілля Володимирович – директор Зіньківської середньої школи й учитель історії; мати, Олена Кирилівна – вчитель української мови і літератури. Сьогодні їх уже немає з нами, але пам'ять про цих працелюбних, мудрих і цілеспрямованих людей живе у тисяч їхніх земляків, яких вони вчили, виховували й дали гарні настанови для життя.

Варті уваги й попередні покоління цієї родини. Так, за архівними даними 1811 р. у Відомості чиншової шляхти с. Зінькова числився Іван Андрійович Кабачинський та його сини Василь, Осип, Венедикт і Трофим. Брат діда по материній лінії – Дем'ян Іванович Брик був активним більшовиком-революціонером й врешті став першим головою Зіньківського волревкому за що й був убитий у лютому 1921 р. У той же час брат бабусі – Онисим Никифорович Матух у 1921 р. очолив групу молоді, яка була незадоволена політикою Радянської влади й прагнула самостійної України. Однак здійснене ними у Зінькові повстан-

ня зазнало поразки. 21 березня 1922 року п'ятьох повстанців розстріляли, але Онисиму Матуху вдалось втекти з-під варті [1].

Історію попередніх поколінь Микола Ілліч узнав лише в дорослому віці, а в час його дитинства безпосереднім прикладом для наслідування, окрім батьків, були його старший брат Володимир і сестра Світлана, які з відзнаками – золота медаль, закінчили школу й поступили в один з кращих на той час в СРСР вузів – Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Радість і гордість за них, бажання бути таким-же супроводжувало Миколу все життя, адже вони завжди радували батьків і брата своїми здобутками.

Сьогодні Володимир Ілліч Відмінник народної освіти, вчитель-методист районного методичного кабінету відділу освіти Вишгородської районної райдержадміністрації, вчитель вищої категорії Вишгородської спеціалізованої школи “Сузір'я”. Відмінник народної освіти і його дружина – Галина Михайлівна.

Сестра, Світлана Іллівна – власний кореспондент у Хмельницькій області тижневика “Дзеркало тижня. Україна” (м. Київ). Заслужений журналіст України. Кавалер ордена княгині Ольги 3 ступеня. Лауреат конкурсів національної спілки журналістів України “Золоте перо” (1996 р.), “Журналіст року” (1998 р.). Удостоєна звання Зірка української журналістики (2009 р.). Її чоловік – Олійник Микола Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і туризму Хмельницького національного університету.

А ще Микола Ілліч (хоча вже майже сорок років, як покинув батьківську оселю) досьогодні закоханий у своє село – історичне містечко Зіньків. У дитинстві воно захоплювало своєю дивовижною природою – полями, лісами, садами, долинами, кручами, річкою, багатими звіриною, птахами, рибою, комахами. А в хліві були кури, гуси, качки, індички й поросятко. А поруч у колгоспі – бики, корови, телята, коні, вівці й ще багато всякої живності. Й усе це чи не щодня приносило нові й фантастичні відкриття, адже досліджувалось, вивчалось і знаходило практичне застосування. Так-так, вилікувати хворе каченя, зорати кіньми город, посадити й обійти картоплю та іншу городину, викосити траву – це не було обов'язком, а, швидше, цікавим пізнанням.

З часом була відкрита ще одна неординарна сторінка Зінькова – його давня і багата історія. Так, Микола ще з дитинства бачив чудернацькі артефакти в організованому батьком у школі музеї історії села, шукав з друзями скарби в напіврозваленому костелі, бавився у війну на руїнах фортеці. Але справжні відкриття почались коли дійшла справа до власних досліджень [2] і коли працював з провідним істориком Зінькова, земляком і колегою, кандидатом історичних наук, професором І. В. Рибакон (на

жаль уже покійним), як рецензент його наукового видання “Зіньків від найдавніших часів до сьогодення” [3].

Саме Іван Васильович науково обгрунтував, що перша писемна згадка про село датується 1404 роком, що в 1458 році Зіньків став містом, котре отримало Магдебурзьке право; був у центрі військових дій під час Хмельниччини; осередком гайдамацького руху на початку XVIII ст.; одним із опорних пунктів Барської конфедерації, тощо. Він дослідив, що одне з приміщень школи колись було палацом князя Вюртембергського, інше резиденцією хасидських цадиків, що руїни старовинних святинь це Свято-Михайлівська і Троїцька православні церкви та костел Святої Трійці, що замок, від якого залишився лише частково цокольний поверх, збудовано у 1450 році та розкрив ще безліч надзвичайно цікавих фактів з життя цього чарівного історичного поселення [3].

У шість з половиною років Микола пішов у перший клас. Тоді це було дивиною, адже школа була десятирічною й кожен з батьків старався відтягнути початок навчання, тому зазвичай діти починали вчитись у сім з половиною чи й вісім років. Але директору потрібно було сформулювати два перших класи, а дітей в селі не вистачало – жертвою стала власна дитина. Хоча М. Кабачинський згадує цей випадок з усмішкою й зізнається, що не така то й велика була жертва, адже відколи він навчився ходити найчастіше місцем його ігор була школа. Під партами в класах брата чи сестри, за партою під час продовженого дня у мами, а найцікавіше було ритись в шухлядах батькового столу. Та й адаптація до шкільного життя пройшла без проблем, адже вчителькою початкової школи була “найкраща вчителька у світі” (це з його слів) Галина Романівна Борусевич.

Школа промайнула швидко залишивши найкращі спогади про вчителів і уроки, роботу на колгоспних полях і в садах, ігри й розваги та кілька перших кохань. У 1980 році, також з золотою медаллю, Микола закінчив Зіньківську десятилітку й особливо не перебираючи визначився (як виявилось – назавжди) з подальшою життєвою дорогою – пішов навчатись в Київський державний університет імені Т. Шевченка на історичний факультет.

Цікавий був час, маса відкриттів, вражень і новин. Інтелектуали-викладачі й веселі однокурсники, прохолодні зали бібліотек й безсонні передекзаменаційні ночі – все це незабутні барви студентського життя. Особливою сторінкою були походи в Історичну бібліотеку, котра розташовувалась в Києво-Печерській лаврі. Тоді в цій бібліотеці від часу замовлення книг до їх видачі проходило 20-30 хвилин. Протягом п’яти років навчання за ці хвилини був досліджений мабуть кожен камінчик однієї з найдревніших і найдивовижніших пам’яток нашої історії.

А окрім навчання – студентський загін, виїзди з однокурсниками на сільськогосподарські роботи, подорожі по інших містах Радянського Со-

юзу – надзвичайно цікаво і пізнавально, а спілкування, а враження – світ здався безкраїм і безтурботним.

Однак студентська вольниця має звичку дуже раптово закінчуватись, а доросле життя вже з самого початку фонтанувати не дуже веселими сюрпризами. Так і сталось – одразу після закінчення навчання лейтенанта Кабачинського (навчання на військовій кафедрі проходили всі чоловіки призовного віку в обов'язковому порядку) призивають до лав Збройних сил [4, с. 70].

У Білоруському військовому окрузі лейтенант Кабачинський служив спочатку командиром мотострілецького, а потім командиром танкового взводу (після армії була в житті ще й партизанка (перепідготовка) де він став командиром групи спеціального призначення й здійснив два стрибки з парашутом), понад рік очолював комсомольську організацію свого батальйону. Хоча після київських проспектів білоруські ліси й не викликали особливого захоплення, але два роки військової служби загартували молодого чоловіка, навчили його бути витривалим і цілеспрямованим, долати перешкоди й досягати успіху.

Відслуживши М. Кабачинський повертається додому й з 1 вересня 1987 р. розпочинає свій професійний шлях в навчальних закладах Хмельницького:

Першим місцем роботи було Хмельницьке професійно-технічне училище № 7.

З 1987 по 1994 рік – Хмельницьке медичне училище, де й відбулось професійне становлення молодого викладача. Цьому сприяло надзвичайно вимогливе керівництво й високопрофесійний викладацький колектив, які створили атмосферу постійного пошуку й творчості, а допитливі й розумні студенти не давали розслаблятись й на хвилинку. В цей час Микола Ілліч опанував і різноманітні методики викладання навчальних дисциплін, і досконало розібрався в премудростях виховної роботи, адже був куратором груп фельдшерів та акушерок [5, с. 255]. Варто зазначити, що з своїми першими учнями (особливо з групою фельдшерів де був куратором протягом 1989-1992 років) він спілкується до цього часу, радіє їхнім успіхам і переймається турботами, а інколи й легенько щось старається підказати своїм маленьким 45-річним хлопчикам.

Разом з тим кінець 80-х – початок 90-х років був особливим періодом в житті нашої держави. Російська Радянська імперія розвалювалась й українці вкотре стали на шлях виборювання незалежності. Експресивний характер та професійна цікавість не дозволили пройти повз ці процеси молодому історичу. Розпочавши з розповсюдження національної символіки (яка була звичайно ж забороненою), він протягом революційного часу бере участь в майже усіх політичних та соціальних акціях містян: мітин-

гах і демонстраціях, зборах політичних організацій і роботі дискусійних клубів, голодуваннях тощо.

Яка ж була радість, коли цей довгоочікуваний день – 24 серпня 1991 року все ж настав! І хоча сьогодні дехто саркастично заявляє, що незалежність нам була подарована ослабленою метрополією, Микола Ілліч з цим категорично не згоден – тільки мужність і жертвність справжніх націоналістів-патріотів дозволили нації вистояти в смертельному протистоянні й врешті відродитись.

Воля радує, але й гартує! 90-ті роки виявились надто складними і важкими. До того ці проблеми довелося поборювати вже не лише задля себе (можна інколи й просто відмахнутись) – тепер поруч дефілювала чарівна Наталка, за руку тримався Денис, а на руках сидів Іллюшка. То ж довелося і городи садити й обробляти, і таксувати по-ночах, і базарувати по-вихідних, і сходити у відпустку по догляду за дитиною (сьогодні це не дивина, а тоді... колеги насміхались – пішов хлоп у “декрет”).

Однак професія не відпускала. У Політехнічному коледжі попросили підчитати філософію, в Інституті Прикордонних військ України (далі – ПВУ) – історію. Ці підробітки були мізерними й тому потрібно було серйозно визначатись з подальшою роботою і ось тут уже спрацювали професійні надбання.

В шойно створеному на базі Хмельницького вищого артилерійського командного училища імені маршала артилерії М. Д.Яковлева інституті ПВУ був потрібен фахівець з історії України з добрим знанням української мови (ЗС СРСР були повністю русифіковані). Тому М. Кабачинському, прискіпливо перевіривши його знання й уміння, запропонували поновитись на військовій службі та зайнятись викладацькою роботою в інституті.

Так у липні 1994 року М. І. Кабачинський переходить у вищий навчальний заклад – викладачем кафедри суспільних наук ПВУ та відновлює свою військову кар'єру – стає капітаном ПВУ.

Військова служба, нова обстановка та навчальний заклад вищого рівня не стали чимось надзвичайним для молодого офіцера. Більше того, хотілось зробити свою навчальну дисципліну досконалою та кращою у взз. Тому він підзбиравши всі можливі години збільшує (до 110 год) й удосконалює курс Історії України, багато займається методичною роботою, розробляє дидактичні матеріали та унаочнення (настінні навчальні історичні карти малювали самі, адже їх не було, а радянського часу називались, наприклад, так: “Освободительная война украинского народа 1648-1654 годов по друководством Богдана Хмельницкого *за воссоединение Украины с Россией*”), проводить навчальні конференції (на конференцію присвячену 400-літньому ювілею Богдана Хмельницького привіз з театру в академію тулумбаси), пише з курсантами повідомлення, реферати тощо.

Та врешті “калитчині” замашки підвели. Якраз у цей час Україна закриває весь периметр державного кордону (за Союзу 2/3 протяжності кордону були звичайною адміністративною межею), тож офіцерів усіх ланок катастрофічно не вистачало. Тому різко збільшується кількість курсантських груп, створюється екстернат, академічний факультет, низка курсів перепідготовки, – а історик один. У наряд (добове чергування) ходив тільки у вихідні: у суботу читав 3 пари, йшов додому мився-брився і о 17-й в інституті. У неділю десь о 20-й змінювався, йшов додому ... й у понеділок о 8-й вже перша пара.

Критична межа наступила коли горлове навантаження перевалило далеко за 1000 годин. Заняття майора Кабачинського просто перестали поміщатись у розклад і тоді йому на допомогу змушені були спочатку взяти викладача з погодинною оплатою праці, а потім взагалі ще одного в штат.

Успіхи викладача не проходять непомітно для командування. У 1996 р. Миколу Ілліча призначають старшим викладачем кафедри педагогіки та соціології, в 1998 – заступником начальника кафедри соціально-економічних дисциплін [5, с. 256].

Це призначення призвело до ще однієї епічної сторінки в роботі. Нова кафедра була створена буквально на пустому місці й ніяких технічних засобів, крім лахміття з назвою “друкарська машинка “Ятрань” для того, щоб швидко підготувати документацію й навчально-методичні розробки не було. Тепер уже й професійних надбань було замало і Кабачинський приніс з дому власного комп’ютера, десь вициганив старенького принтера та знову зранку й до смерканку... Зате за рік кафедра була повністю готова до чергової перевірки й здала її з позитивною оцінкою.

Таких сторінок в житті й професійній діяльності М. І. Кабачинського було ще не мало, але сумлінна праця й почуття обов’язку поборювали все. Наприклад, ще одним успішним спрямування значних зусиль у внз стала наукова робота.

Очолований професіоналом найвищого рівня генерал-лейтенантом Б. М. Олексійком [6, с. 32-48] прикордонний навчальний заклад в цей час надзвичайно активно розвивається. У 1995 р. інститут отримує статус академії, тож перед науково-педагогічним колективом ставиться конкретне завдання – в найкоротші терміни заклад повинен бути забезпечений власними науковими кадрами. Для виконання цього завдання відкривається спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських дисертацій.

Тож попри величезне навчальне навантаження Микола Ілліч уже в цьому ж році видає свій перший, підготовлений у співавторстві з колегами по кафедрі, навчальний посібник – “Історія України”, вперше бере участь у науковому заході “Пилявецька битва 1648 року: минуле і сучасне” [7, с. 32-37], розпочинає публікувати наукові статті [8] і, звичайно ж, працювати над кандидатською дисертацією.

Тепер уже бувало, що доводилось і ночувати в академії, адже наприклад, друк однієї сторінки на принтері в той час займав близько 5 хвилин, а принтер був один на кафедрі. Тому після роботи, коли всі розбігались по домівках, у Кабачинського розпочиналась нічна зміна. Переборів і те, – 16 грудня 1996 року спеціалізована вчена рада підтримала його роботу “Історичні традиції та традиції прикордонної варти в Україні, як засіб формування національної самосвідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників” [9] і присудила науковий ступінь кандидата педагогічних наук.

У 1998 році йому присвоюють вчене звання – доцент.

Наукова робота захопила, більше того Микола Ілліч досить швидко визначився з основним напрямком своїх наукових пошуків – історія кордонів і прикордонної варти України, проблемою, яка ще ніким не була комплексно опрацьована в українській історичній науці. Поступово публікується низка статей присвячених становленню кордонів та розвитку прикордонних структур України в різні періоди її історії, а в 2000 році видається й перша монографія – “Історія кордонів та прикордонних військ України” [10].

Для того, щоб ґрунтовно зайнятись науковими дослідженнями і підготувати до захисту докторську дисертацію, у 2003 році Кабачинський стає докторантом Національної академії Державної прикордонної служби України (далі – НАДПСУ).

Робота була здійснена грандіозна: опрацьовано більше десятка тисяч документів, законодавчих актів, наукових літературних джерел, публікацій у ЗМІ та Інтернеті тощо, з яких більше півтори тисячі увійшли до списку джерел та літератури; відвідано десятки бібліотек та архівів; написано біля 50-ти наукових статей, видано 2 монографії, матеріал апробовано на більше ніж двох десятках міжнародних та всеукраїнських наукових зібрань – симпозіумах, конференціях тощо.

Наукова праця була підготовлена вчасно і пройшла всі необхідні підготовчі процедури. Врешті, в січні 2007 року, в спеціалізованій ученій раді Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича М. Кабачинський захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук “Становлення та розбудова Прикордонних військ України в 1991-2003 роках: історичний аспект” [11]. Чотири години поспіль Микола Ілліч відповідав на запитання членів ради – докторів наук, професорів. Широка ерудиція дисертанта і глибокий всеохоплюючий аналіз подій та явищ досліджуваної проблеми проведений ним захопили присутніх, тому й результат виявився блискучим – всі проголосували “за”. Висловили позитивні відгуки на дисертаційну роботу, й опоненти, серед яких були такі корифеї української історичної науки, як В. М. Литвин – доктор історичних наук, академік НАНУ, В. С. Сідак – доктор історичних наук, профе-

сор, член-кореспондент Академії педагогічних наук, Л. В. Баженов – доктор історичних наук, професор [5, с. 257].

Сьогодні часто доводиться чути, що науковці пишуть свої роботи лише для того, щоб отримати доплату до зарплати, чи потішити своє самолюбство. Можливо, що буває й так, але приклад Миколи Ілліча засвідчує, що справжні науковці ще не перевелись. Його книги сьогодні є настільними для викладачів НАДПСУ, їх використовують у підрозділах Прикордонної служби для проведення занять з гуманітарної підготовки, вчені – для підготовки власних розробок, здобувачі наукових ступенів постійно звертаються за порадами й матеріалом тощо.

Це закономірно, адже наукові інтереси професора охоплюють всю історію прикордонної варті України, що засвідчують монографії “Історія охорони кордонів України” [12], “На варті рубежів Батьківщини: Прикордонні війська України в 1991-2003 роках” [13], а також більше ста наукових статей та навчально-методичних праць, які прямо чи опосередковано стосуються питань, пов’язаних з історією кордонів та прикордонної варті України. У цих працях автор досліджує процеси котрі відбувались в українському прикордонні та на самих кордонах з середини I тисячоліття до початку XXI століття.

Зокрема вчений з’ясував, що:

- всі народи котрі замешкували українські терени й у давніші часи, також дбали про охорону і оборону своїх територій використовуючи для цього природні перепони та створюючи укріплення;

- племена наших предків – слов’ян, удосконалили охорону й захист своїх земель фортифікацією городищ і зведенням прикордонних укріплень (Змієві й Траянові вали), організацією спеціальної сторожі [14, с. 37-39];

- в часи існування праукраїнської держави – імперії Київська Русь, Великий князь Володимир Святославович у 988 році створив державну прикордонну службу з прикордонних поселенців, які на “богатирських заставах” несли сторожову службу. Вони виставляли спостережні варти, “засічну сторожу”, “морську сторожу” висилали кінні дозори і роз’їзди, влаштовували таємні “притони”. Спостерігши ворога сторожа попереджала прикордонних воевод і князів, гарнізони фортець та місцеве населення про загрозу використовуючи різноманітні засоби оповіщення: гінців, голубину пошту, димні багаття. Також Володимир I почав розбудовувати прикордонну інфраструктуру – лінії деревоземляних валів з вбудованими в них фортецями-заставами [15, с. 222-229]. Такі форми й методи охорони порубіжжя були основними і в наступній українській державі – Галицько-Волинському королівстві [16];

- представники всіх станів українського козацтва виконували прикордонні функції у Литовській, Польській, Московсько-Російській державах, однак, передусім вони дбали про захист рідного краю [17].

Низку наукових досліджень присвятив Микола Ілліч і розвитку прикордонної справи в часи бездержавності, адже колонізатори також створювали свої прикордонні структури, а служили в них передусім місцеві мешканці, які були і вправніші, і спритніші, і, звичайно ж, більш завзяті, адже саме від них залежала доля родин і рідної землі. Тож М. Кабачинський описує й ці періоди служби: прикордонних ландміліційних полків [18, с. 159-163] на засічних лініях [19] у 1713-1775 роках; прикордонної митної сторожі протягом 1782-1893 років [20, с. 98-113]; підрозділів Окремого корпусу прикордонної стражі в 1893-1917 роках [21]; радянських прикордонників у 1918-1991 роках [22] на теренах України тощо.

Є в доробку доктора наук й дослідження проблем, які ніким і ніколи не розглядалися. Це, зокрема, сторінки вітчизняної історії, котрі стосуються: прикордонних формувань створених в Українській Народній Республіці протягом 1917-1921 років [10, с. 215-235]; Прикордонних військ сучасної України [13] та інші.

Наукові дослідження вплинули й на викладацьку роботу. Зважаючи на те, що Микола Ілліч працював у прикордонному ввз, то сутністю його професії була необхідність ще й дбати про освіченість та інтелектуальний розвиток майбутніх офіцерів-прикордонників. Тому, на основі напрацьованого матеріалу він написав навчальний посібник “Історія кордонів України” [23] та спеціально для прикордонного навчального закладу підготував п’ять авторських навчальних дисциплін і спецкурсів.

Вагомі результати служби й науково-педагогічної діяльності отримали достойну оцінку. В 2005 р. М. І. Кабачинський отримує вище військове звання полковник, а в липні 2008 р. Міністерство освіти і науки України присвоює йому вчене звання професора [5, с. 259].

На посаді заступника начальника кафедри, полковник Кабачинський допрацював до часу свого звільнення в запас у травні 2009 року. Однак він не порвав з академією і прикордонниками, а й досьгодні продовжує плідну співпрацю з ними: проводить навчальні заняття, бере участь у всіх наукових форумах, історичних дослідженнях, музейній роботі тощо.

Разом з тим Микола Ілліч певний час працював проректором з наукової роботи Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. Ввз, який у той час саме знаходився у стадії становлення (маючи більш ніж п’ятидесятирічну історію, він отримав статус інституту лише в 2008 році), потребував високопрофесійного керівника цього напрямку, адже наукова робота в обсязі потрібному для вузів вищих рівнів акредитації, в навчальному закладі робила лише перші кроки.

І знову напружена робота й недоспані ночі, але поставлені завдання швидко реалізуються:

- створено повномасштабний план наукової роботи;

- написані положення, які унормували наукову роботу по всіх напрямках;
- сформована Рада молодих вчених, активізована робота по підготовці аспірантів та здобувачів, публікації наукових праць в інших вчз тощо;
- почалось видання власного збірника наукових робіт;
- започатковано роботу трьох наукових всеукраїнських (які з часом отримали статус міжнародних) конференцій студентів і науковців;
- підписано низку договорів й зав'язується активна співпраця з навчальними і науковими закладами України й зарубіжних країн;
- відбувається захист перших дисертаційних робіт викладачів вчз тощо.

Натхненна робота принесла свої позитивні результати. З кожним роком науково-педагогічні працівники інституту все більше захищають дисертацій, у збірнику наукових праць залюбки друкуються кращі науковці країни та зарубіжжя, в Хмельницькому та за його межами захоплено переповідають про те на якому високому рівні у Хмельницькому кооперативному торговельно-економічному інституті проводяться наукові заходи [5, с. 260].

Хто знає, можливо при такій працелюбності й натхненні Микола Ілліч уже давно міг стати академіком і зручно вмотитись в кріслі якогось кабінету Академії наук, але його рідна ненька-України ніяк не вибереться з виру внутрішніх протистоянь, ніяк не здолає зовнішніх ворогів, котрі прагнуть її знищити. А цього допустити, як національно свідомий і відповідальний громадянин, він не може. Тому громадська діяльність стала ще однією, досить вартісною сторінкою його життєдіяльності.

Під час Помаранчової революції і Революції Гідності М. І. Кабачинський активіст хмельницького й київського майданів. 20 лютого 2014 року на палаючому Майдані Незалежності він з побратимами, не злякавшись куль і кийків, пішов в “останній штурм”, завдяки якому, вдалось відновити європейський шлях розвитку нашої держави.

Як згадує Микола Ілліч, наступний день був ясним і сонячним і він з побратимом Олександром Іваховим (на жаль уже покійним) повернулись у Хмельницький переконані в світлому майбутті звільненої від зажерливого авторитарного режиму України. Однак іншої думки було керівництво Російської Федерації (далі – РФ). Скориставшись скрутним становищем нашої держави воно розпочало агресію. Хоча РФ і прикривала свої наміри популістською фразеологією, але все стало зрозуміло досить швидко – 1 березня 2014 р. Рада Федерації РФ підтримала звернення президента В. Путіна про дозвіл на застосування збройних сил на території України [24].

Обстановка була вкрай тривожна й Микола Ілліч звернувся в Хмельницьку обласну раду з пропозицією створити громадську організацію, яка

б зайнялась питаннями підготовки до захисту Хмельниччини від агресора. Ідея була сприйнята позитивно: вже в середині березня в будівлі ради було виділено приміщення в якому й розпочалось її формування.

Напружена робота розпочалась одразу ж. Не очікуючи формального оформлення громадської організації її активісти підготували й розповсюдили відозви до населення, виступали на мітингах, набирали людей та формували структури [25]. Також вже протягом квітня-травня було підготовлено більше 100 чоловік за програмою: початкова військова підготовка; цивільна оборона; домедична підготовка [26].

Врешті, 23 травня 2014 р. ГО “Громадянська оборона Хмельниччини” була зареєстрована. Зважаючи на воєнний час, органом управління став штаб у складі Івахова О. Д., Климчука О.В. та Трасковецького О. І. Начальником штабу обрано Кабачинського М. І. Мета роботи: “сприяння самоорганізованому населенню Хмельницької області в задоволенні його соціальних, економічних, творчих, спортивних, патріотичних та інших інтересів...”. Так, і в Свідоцтві про реєстрацію, і в Статуті не було й згадки про військові чи збройні питання, але такі вимоги законів, так що працювати доводилось часто на межі [27].

Ближче до літа стало зрозумілим, що побратими-добровольці (а саме вони тоді були на перших ролях на фронті) та оживаючі Збройні сили, поступово гальмують наступальний порив ворога, але вражало те, що роблять це вони буквально босі й голими руками. І тоді ГО в співпраці з іншими об'єднаннями й громадянами почали піднімати загал на волонтерство.

Це була різноманітна робота: збір коштів, збір і закупівля одягу, взуття, засобів гігієни, ліків, спорядження військового призначення; передача і пересилання цього всього в зону Антитерористичної операції тощо.

Засоби теж були різноманітними, наприклад дуже успішною була благодійна акція “Ми з тобою солдате Батьківщини” [28] та інші.

Наскільки успішною була ця діяльність свідчать рядки Звіту ГО ГОХ:

Перший захід відбувся 6 червня. Купили з колегами тепловізор (52 тис. грн.) – для бійців 8 окремого полку спеціального призначення. Для них також: 31 липня – бронезилет, 6 серпня – бінокль. 12 серпня – акумулятор для автомобіля медроти, в/ч 2581. 6 вересня – медикаменти, 6 мішків картоплі, 3 кг сала, 2 кг часнику, 2 кг цибулі, цукор, крупи, закрутки, цигарки, ковдра – передача в Слов'янськ. 13 вересня – електростанція (2,8 квт), бензопила, обігрівач, лопати, сокири, мастило збройове, медпрепарати (заг. сума 6533 грн) – 95-й бригаді, 90 бат. 26 вересня – допомога в придбанні 23-х кевларових шоломів (77050 грн) в Бердянський прикордонний загін. 11 листопада – бензопила Shtill (3667 грн.) та електрообладнання (710 грн.) для в/ч 3808. 26 лютого 2015 р. – 60 пар валянок і калош,

куртка зимова, 200 пар теплих шкарпеток (7920 грн) – передано в АТО. 10 березня 2015 р. – бронежилет, 50 пачок цигарок “Президент”, 10 банок тушонки свиної, 10 банок тушонки курячої, 10 банок консерв “Кілька”, 14 банок консерв “Сардини”, 2 банки “Несткафе”, 3 банки згущеного молока, 6 плиток шоколаду, 150 стікерів “Несткафе”, 3 коробки печива, 2 пакети крекерів, 2 кг цукерок на суму 7000 грн.78 коп – бійцям 101 окремої бригади, 2 бат., 5 рота.

А 29 липня 2015 р. (придбаний за допомогою українців-волонтерів з Англії, Польщі, Волині, Києва та громадян Хмельниччини, а ГО “Громадянська оборона Хмельниччини” відремонтований і переобладнаний (вартість 38 тис. грн.), передано бійцям в/ч А0553 автомобіль NISSAN TERRANO II SPORT вартістю 288 тис. грн. [29]

Загалом таких заходів було багато більше 200, а якщо зважити, що ГО “Громадянська оборона Хмельниччини” була лише маленькою організацією серед тисяч, що діяли по всій Україні, то масштаб цього явища справді вражає, а українське військове волонтерство (особливо 2014-2015 років) можна однозначно назвати всенародною справою завдяки якій, у зв’язці з військовим добровольчим рухом, було зупинено ворога на Сході [30, с. 225].

Громадські справи відбирають надто багато часу і зусиль, але Микола Ілліч впевнений, коли Вітчизна в небезпеці – вся нація повинна піднятися на боротьбу і тоді перемога обов’язково буде за нами, а Україна матиме світле і щасливе майбуття.

Сьогодні М.І. Кабачинський продовжує натхненно йти своїми професійними стежками.

У Національній академії ДПСУ він працює з курсантами й студентами, які цінують його знання і на останній День студента подякували йому й нагородили грамотою. А керівництво, вважаючи, що фаховий рівень роботи професора найвищий, засвідчує це сертифікатами кращого методиста всі останні роки.

Не припиняються наукові дослідження. Загалом у доктора наук вже більше 200 наукових та навчально методичних праць в галузі історії, права, педагогіки але зупинитися на досягнутому він не збирається. З’являються нові матеріали для розвитку циклів наукових досліджень [31], та публікації комплексних робіт котрі стосуються окремих напрямків історії службово-бойової й оперативно-службової діяльності прикордонників України та зарубіжжя, біографічних праць про видатних прикордонників [32].

Збагатившись життєвим і професійним досвідом, М.Кабачинський вже й сам багато уваги приділяє вихованню молодих кадрів для української освіти й науки. З 2008 року він працює в спеціалізованих вчених радах: по підготовці кандидатів і докторів педагогічних та юридичних наук

– в Національній академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького; по підготовці кандидатів і докторів історичних наук – у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки та в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, де з його легкої руки та вдумливої роботи захистилось уже більше сотні молодих науковців.

Але в академії він уже не ночує, а швиденько увечері прямує додому, тому, що там його чекає відеозв'язок з онуками Михайликом та Артемкою. І хоч молодший ще не вміє говорити, але коли його гукає Михась: “Артем! Іди бо дзвонить твій любименький дідусь”, він біжить з усіх ніг і міцно обіймає комп'ютерного діда.

Тож, Микола Іллч Кабачинський продовжує цілеспрямовано і впевнено крокувати своїм життєвим, громадським, професійним і науковим раз і назавжди обраним шляхом. Його поважають у сім'ї, громаді, шанують у наукових та педагогічних колективах, як людину, що досконало виконує свою роботу і є натхненною, креативною особистістю; яка ставить перед собою високі завдання і вміє їх досягати; котра до нестями любить свою землю і націю й завжди готова стати на захист її незалежності, демократичного та прогресивного розвитку.

Члени громадської організації “Громадянська оборона Хмельниччини” передають автомобіль воякам в зону АТО

З онуками Михайлом і Артемом

Джерела та література

1. Зіньків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Зіньків_\(село\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Зіньків_(село))
2. Зіньків і Зіньківський район в документах 1923 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відповід. редактор) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 2. С. 298-302.
3. Рибак І. В. Зіньків від найдавніших часів до сьогодення. Наукове видання / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2010. – 160 с.
4. Григоренко Л.О., Григоренко О.П. Життєпис наукової діяльності дослідника кордонів і прикордонної варті України професора М.І. Кабачинського // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.]. Хмельницький, 2015. Вип. 5. С. 67-77.

5. Григоренко О.П. Зінківчанин Микола Кабачинський – відомий історик і громадський діяч // Вінковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції / [Баженов Л.В. (відп. ред.), Войтович В.В. (відп. секретар) та ін.]. Вінківці, 2015. С. 252-262.
6. Кабачинський М. І. Борис Миколайович Олексієнко – командуючий Прикордонними військами України // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої наук.-практ. конференції “Місто Хмельницький в контексті історії України”). Кам’янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2007. С. 32-48.
7. Кабачинський М. І. Богдан Хмельницький та розвиток традицій військового мистецтва в Україні // Матеріали всеукр. науково-практичної конференції. Стара Синява. 1995. С. 32–37.
8. Кабачинський М. І. Формування національної самосвідомості як основи національного виховання // Збірник науково-методичних робіт № 2, Ч. 2. Хмельницький. Вид-во АПВУ, 1996. С. 93-95.
9. Кабачинський М. І. Історичні традиції та традиції прикордонної варті в Україні, як засіб формування національної самосвідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.01.06 – бойова та оперативна підготовка / М. І. Кабачинський; Академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 1996. 18 с.
10. Кабачинський М. І. Історія кордонів та прикордонних військ України. Монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницької міської друкарні, 2000. 216 с.
11. Кабачинський М. І. Становлення та розбудова Прикордонних військ України в 1991-2003 роках: історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України / М. І. Кабачинський; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2007. 36 с.
12. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України. Монографія. Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2005. 355 с.
13. Кабачинський М. І. На варті рубежів Батьківщини: Прикордонні війська України в 1991-2003 роках. Монографія. Хмельницький: Вид-во Національної академії ДПС України ім. Б. Хмельницького, 2006. 564 с.
14. Кабачинський М. І. Перші прикордонники // Наук.-практ. альманах “Науковий вісник Прикордонних військ”. 2002. № 1. С. 37-39.
15. Кабачинський М. І. Охорона українських кордонів в епоху Київської Русі: історіографічний огляд // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 7 (9). С. 222-229.
16. Кабачинський М. І. Кордони та прикордонні споруди і системи середньовічних українських держав Київської Русі та Галицько-Волинського князівства // Наук.-практ. альманах “Науковий вісник Прикордонних військ”. 2002. № 2. С. 47-50; Його ж. Прикордонники Київської Русі та

- Галицько-Волинського князівства // Наук.-практ. альманах "Науковий вісник Прикордонних військ". 2003. № 1. С. 47-49.
17. Кабачинський М. І. Охорона кордонів запорозьким та слобідським козацтвом // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наук. статей. Вип. 12. Київ : ХІК, Часи козацькі, 2003. С. 167-172; Його ж. Українське козацтво на охороні кордонів російської держави // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наук. статей. Вип. 13, Київ : ХІК, Часи козацькі, 2004. С. 247-252.
 18. Кабачинський М. І. Українська ландміліція // Вісник Черкаського університету. Історичні науки. Вип. 66. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. С. 159-163.
 19. Кабачинський М. І. Засічна лінія: від "почину" до "замка" // Кордон. 2013. № 3. С. 36–39; "Новая черта". В зашити от приходу воинских людей... // Кордон. 2013. № 4. С. 35-39.
 20. Кабачинський М. І. Особливості організації прикордонної варти на землях України у кінці XVIII – на початку ХХ ст. // Збірник праць молодих вчених. Т. 8. Ч. 1. Київ – Хмельницький, 2002. С. 98-113.
 21. Кабачинський М. І. Окремий корпус прикордонної стражі на українських кордонах // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Вип. 229-230. Чернівці: Рута, 2004. С. 67–72; Його ж. Окремий корпус прикордонної стражі напередодні Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2004. Вип. 2. С. 52-57.
 22. Кабачинський М. І. Прикордонники Поділля на охороні кордонів України (1920-1924 рр.) // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С. 314-325; Його ж. Зміни кордонів України та особливості їх охорони у 1939-1941 роках // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. К., 2003. Вип. 7. Ч. I. С. 157-165; Його ж. Прикордонники України в Другій світовій війні // Вісник Черкаського університету. Історичні науки. Вип. 77. Черкаси: Черкаський нац. університет ім. Б. Хмельницького, 2005. С. 62-73.
 23. Кабачинський М.І. Історія кордонів України. Навчальний посібник // М. І. Кабачинський. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 344 с.
 24. Початок Російсько-української війни. [Ел. ресурс]. Режим доступу: jnsn.com.ua
 25. В Хмельницькому запрацював Штаб громадянської оборони [Ел. ресурс]. Режим доступу: ue.ua
 26. Хмельницький: Громадянська оборона [Ел. ресурс]. Режим доступу: youtube.com
 27. Громадська організація "Громадянська оборона Хмельниччини" [Ел. ресурс]. Режим доступу: clarity-project.nfo
 28. ХОДТРК"Поділля-центр.Мизтобою солдате Батьківщини"[Електронний ресурс]. Режим доступу: youtube.com
 29. Звіт про роботу ГО "Громадянська оборона Хмельниччини".

30. Кабачинський М. І. Початки волонтерського руху в Хмельницькому: громадська організація “Громадянська оборона Хмельниччини” // Реабілітація учасників бойових дій в Україні: досвід та перспективи: Тези доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (23 листопада 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 222-225.
31. Кабачинський М. І., Виноград О. В. Зародження кінологічної служби у прикордонній сторожі Російської імперії // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-тету ім. В. Гнатюка. Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2007. Вип. 2. С. 117-121; Йоґо ж. Кінологічна служба в Прикордонних військах України (1991-2003 роки) // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 6. Рівне, 2005. С. 56-64.
32. Генерал-полковник Олексієнко Борис Миколайович “Я не бачив свого покликання в інших професіях”: монографія. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2017. 124 с.

***Праці професора М. Кабачинського,
в яких розглядаються краєзнавчі питання і проблеми***

1. Прикордонники Поділля на охороні кордонів України (1920-1924 рр.) // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М., Баженов, Л.В., Винокур І.С. та ін. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 314-325.
2. Борис Миколайович Олексієнко – командуючий Прикордонними військами України // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції “Місто Хмельницький в контексті історії України”). – Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – С. 32-48.
3. Зіньків і Зіньківський район в документах 1923 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відп. редактор) та ін. Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 2. С. 298-302.
4. Вінничина – стратегічний регіон в системі охорони української державності // Вінничина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXII наукової історико-краєзнавч. конф. Вінниця: О. Власюк, 2009. С. 561-567. (співавт. Каленська А.В.)
5. Фортифікаційна підготовка Поділля та Буковини в 1930-1941 роках // Воєнна історія Поділля та Буковини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26.11.2009 р. м. Кам’янець-Подільський. С. 281-287.
6. Меджибіж – прикордонна твердиня // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України» / Під. ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009, Ч. 1. С. 28-33. (співавт. Каленська А.В.)

7. Славута – мальовниче місто на березі двох річок // Науковий вісник “Межибіж”: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції “Стародавній Меджибіж в історико-куль-турній спадщині України» / Під. ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010, Ч. 1. С. 356-362. (співавт. Каленська А.В.)

8. Шорох Семен Фадейович – начальник 21 Ямпільського і 20 Славутського прикордонних загонів // Науковий вісник “Межибіж”: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під. ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011, Ч. 1. – С. 361-365. (співавт. Каленська А.В.)

9. Крицька Ганна Семенівна: життя як спалах. // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції “Місто Хмельницький в контексті історії України” / Ред. кол. Баженов Л.В., Блажевич Ю.І., Єсюнін С.М. та ін. Хмельницький, 2011 р. – С. 630-634. (співавт. Кабачинський І.М.) *Це про хмельничанку, яка пройшла гітлерівські концтабори.*

10. 20 років НАДПСУ ім. Богдана Хмельницького // Мат-ли Всеукраїнської науково-краєзнавчої конф. «Хмельниччина в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова) та ін. Хмельницький, 2012. – С. 296-300.

11. VIVAT ACADEMIA! [до 20-річчя Національної академії ДПСУ ім. Б.Хмельницького] // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України. Серія: психолого-педагогічні та філологічні науки : V Всеукраїнська науково-практична конференція (Хмельницький, 7 грудня 2012 р.) / ДПСУ, НАДПСУ ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – С. 75-78.

12. Національна академія ДПСУ ім. Б.Хмельницького. Історія та сьогодення. 1992-2012 // *Документально-художній нарис* / За загальною редакцією генерал-лейтенанта Райка В.В. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – 256 с. (колективна праця)

13. Подільський край у творчості самотнього педагога-поета Рудик Лариси Василівни // Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 березня 2012 р.). – Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2012. С. 267-270. (співавт. Дика Л.Л., Кошелєв О.В.)

14. Використання пам'яток військової історії Хмельниччини в навчально-виховному процесі // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М.Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Вип. 14. – С. 195-201.

15. Філософські мотиви у творчості молоді подільської поетеси Оксани Почапської // Духовні витоки Поділля: митці в історії краю: матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 13 березня 2014 р.). Хмельницький: ХГПА, 2014. С. 75-79.

16. Спорудження об'єктів довготривалої фортифікації на теренах Хмельниччини у 1931-1941 роках // Мат. всеукр. наук.-практич. конф. "Хмельниччина в роки Другої Світової війни" / Ред. кол. Баженов Л.В. (гол.), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. ред.) та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. – С. 7-14. (співавт. Коваль М.В.)

17. Перспективні напрямки досліджень молодого подільського науковця Оксани Почапської // Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: матер V всеукр. наук.-практ. конф. (Хм-кий, 23 квітня 2015 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2015. – С. 265-269.

18. Як зіньківчани історичну пам'ятку врятували // Духовні витоки Поділля: історичні пам'ятки краю: матер V всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький: ХГПА, 2017. С. 265-269.

19. Генерал-полковник Олексієнко Борис Миколайович "Я не бачив свого покликання в інших професіях": *монографія* / Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2017. 124 с.

20. НАДПСУ ім. Б.Хмельницького: Від витоків до сьогодення. 1992-2017 рр. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. 216 с. (колектив авторів)

21. Діяльність Ямпільського прикордонного загону на території Ляховеччини у 1924-1939 рр. // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. Вип. 11. С. 176-185 (співавт. Стельмашук Л.О., Стельмашук Д.О.)

22. Чверть століття в строю // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 1.12.2017. К.: НУОУ, 2017. С. 122. (співавт. Ратинська І.О.). До 25 річчя НАДПСУ

23. Національній академії Державної прикордонної служби України ім. Б.Хмельницького – 25 років // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. секр.) та ін.]. – Кам-Под.: ФОП Син О.В., 2017. – С. 341-346.

24. 21-й Ямпільський прикордонний загін (1924-1940 рр.): історія в особах // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2018. Вип. 18. С. 101-116. (співавт. Стельмашук Л.О., Стельмашук Д.О.)

25. Початки волонтерського руху в Хмельницькому: громадська організація "Громадянська оборона Хмельниччини" // Реабілітація учасників бойових дій в Україні: досвід та перспективи: Тези доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (23 листопада 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 222-225.

**ПРОЛОНГОВАНІ НАСЛІДКИ І ЛАТЕНТНІ СКЛАДОВІ
ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ
(навчально-методичні матеріали для учителів історії;
фрагмент)**

Сучасна Україна переживає складний процес суспільної трансформації, формування демократичної держави і громадянського суспільства. Високий рівень соціально-політичної самоорганізації українського суспільства знайшов свій вияв у Революції Гідності та Євромайдані. Відбуваються істотні зміни в суспільних відносинах, спрямовані на творення української політичної (громадянської) нації. Саме формування інститутів громадянського суспільства унеможливить відтворення диктаторських репресивних практик управління державою. Той факт, що проблеми сучасного державотворення в Україні сягають своїм корінням у тоталітарне минуле, надає актуальності всебічному вивченню феномену становлення комуністичної системи. Нові історичні реконструкції радянської доби в контексті загальноєвропейського досвіду осмислення “тоталітарного минулого” дозволять краще зрозуміти пролонговані наслідки комуністичного режиму, що призвів до відриву України від європейської моделі політичного й економічного розвитку.

Характеризуючи українське село, виникає потреба у введенні нового терміна – *парагромадянське селянське суспільство*, що активно формувалося від початку ХХ ст. до 1920 р., існувало у роки непу та було знищене у роки колективізації і Голодомору. Парагромадянське селянське суспільство можна ідентифікувати як систему соціально-територіальних зв'язків і відносин між селянами, що склалася в процесі історичного розвитку, підтримувалася за допомогою звичаїв, традицій, норм звичаєвого права, законів, спільних інтересів, була інституціоналізована перш за все через громаду, сход, віче-сход, толоку, “сімейну спілку” і характеризувалася громадським самоврядуванням, громадською взаємодопомогою, діяльністю громадських добровільних організацій (кооперативи, селянські спілки, земельні товариства та ін.), виступала дієвим засобом соціалізації молоді (дівочі та парубочі громади). Парагромадянське селянське суспільство виявилось спроможним чинити супротив комуністичному режимові у роки тотального одержавлення села, було знищене лише у роки колективізації та Голодомору.

Напередодні революційних подій 1917 р. частка сільського населення України коливалася в межах 90 %; значна частина земель знаходилася

у володінні селян; напередодні Першої світової війни активізували свою діяльність громадські сільськогосподарські товариства (у сфері сільськогосподарського виробництва вони ініціювали зміни не лише в міжособистісних стосунках селян, які переважно базувалися на інтересах “сімейних спілок”, але й сприяли поширенню діяльності місцевого самоврядування, зокрема громад та сходів). В 1919 р. Українська Селянська спілка мала осередки в більшості сіл та певні повноваження, які б стабілізували ситуацію з перерозподілу та захоплення земель селянами. Директорія, яка здійснювала свою політику лише на обмежених територіях, основою державності проголошувала громади (громаду ідентифікували як одиницю самоврядування, а віче-сход – як її розпорядчий орган).

Селян на початку ХХ ст. марксистки розглядали через призму меншовартості. В. Ленін також неодноразово заявляв, що селяни є “безсоромними індивідуалістами”, “архаїчними, забитими”. Л. Троцький ідентифікував селян як “ворожу селянщину”, “найменш свідомі елементи”. У роки воєнного комунізму (словосполучення “воєнний комунізм” В. Ленін уперше використав у 1921 р.) більшовицька влада “покладала надії” на українських селян, насамперед, як на основних виробників сільськогосподарської продукції, зокрема, з метою “забезпечення необхідними матеріальними засобами Червону армію та воєнну промисловість”. У 1919 р. у бюлетені секретаріату ЦК КП(б)У було зазначено, що “терор є нормою у відсталій аграрній країні, з аморфними селянськими масами”. У липні 1920 р. голова Шаргородського волосного ревкому попереджав селян, що у разі відмови, здачі ними затребуваних продуктів “у села будуть надсилати терористичні загони та збирати подвійна кількість харчів”. Окремі селяни, які жили на кордоні з Польщею, почали висловлювати пропозиції “прокласти кордон між Польщею та Росією не по річці Буг, а по річці Збруч, щоб опинитися за кордоном”. Селянам забороняли приватні перевезення солі, сірників, свічок, мила, цукру, повідла, взуття, мануфактури; продаж та купівлю худоби, обмін худобою та ін. З’явилися специфічні соціальні інститути (більшовицького контролю та впливу) – п’ятихатників і десятихатників, у 1923 р. трансформовані у інститут сотських і десятських. С. Лях ґрунтовно описує функціонування ще одного інституту тотального залякування на селі – “відповідачі”.

Перехід до непу викликав змішані відчуття не лише серед очільників, але й інших прошарків населення. Суди за зловживання новою економічною політикою мали почати карати нещадно, аж до розстрілів. Лідер більшовиків наголошував на помилковості думок про те, що “неп поклав кінець терору”, та попередив про “терор економічний”.

Земельний кодекс УСРР 1922 р. ввів до офіційного обігу термін “земельна громада”. Протягом 1920-х рр. в українських селах нараховували

понад 40 тис. земельних громад, кожна земгорада приблизно охоплювала 1–2 села. Селяни ідентифікували земельні громади як основні структурні одиниці на селі, які давали дозвіл на повернення і поселення селян.

На 1 січня 1922 р. в Україні було зареєстровано 1 339 колгоспів, із них найбільше артілей – 1 275. Після 1924 р. – почали функціонувати тсози, а також фахові колективи-гуртки (їх ще називали “бурякові колективи”). *Робітників у колективах поділяли на три групи: “повні робітники” (100 % оплата), “півробітники” (75–80 %), “дити” (15–20 %).* Підлітки у колективах мали пасти худобу, виконувати садові та городні роботи, поганяти коней під час оранки та сівби тощо. У 1925 р. частими були випадки, коли селяни виходили із колективів та вступали до земельних громад. Більш детальний аналіз створення колективних господарств у 1926/27 г. р. дозволяє виявити специфічні тенденції означеного процесу для УСРР. Протягом 1925–1927 рр. динаміка збільшення кількості посівних площ у колективних господарствах приблизно коливалася в межах +0,3 %. На частку індивідуальних селянських господарств станом на 1927 р. припадало 95,8 %, колективних – 1,2 %, радгоспів – 3,0 %.

Рішеннями XIV з’їзду ВКП(б) (18–31 грудня 1925 р.) було намічено “генеральну лінію господарської політики – індустріалізацію народного господарства” та проголошено перехід до соціалістичної індустріалізації як до вирішальної ланки у боротьбі за перебудову радянської економіки. У країні починався “індустріальний бум”, який потребував значних обсягів продуктів харчування та зерна на експорт. Селяни на довгі роки стали заручниками процесу перетворення СРСР “у країну металічну” та її значним ресурсним джерелом. Створення важкої індустрії й електрифікації країни було оголошено “кровною справою селян”, а сільське господарство – базою для індустріалізації країни. Встановлювалася “диктатура промисловості” (одним із перших про таку диктатуру заговорив Л. Троцький ще у 1923 р.).

31 серпня 1924 р. за підписом генерального секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга до місцевих партійних організацій було розіслано закритий лист з поясненням стану стагнації сільського господарства УСРР в 1924 р. Зокрема, в ньому йшлося, що “посуха 1924 р. була найбільшою в Донецькій, Харківській, Одеській губерніях. Кількість охоплених голодом становила 1,5 млн. осіб. Ціни на м’ясо зрівнялися з цінами на хліб, що загрожувало катастрофічним винищенням худоби”. У вересні 1925 р. в одному з найбільших землеробських районів Поділля, Ганнопільському, окрім нестачі хліба, високих цін, було зафіксовано випадки опухання селян від голоду.

Наприкінці 1920-х рр. представники урядових структур користувалися розширенням селян на три або чотири прошарки: бідняки, серед-

няки, куркулі; батраки, бідняки, середняки, кустарі. Бідноту ще називали “безкінними або безінвентарними селянами”, саме вони і мали становити фундамент більшовизму на селі. У ранжуванні селян використовували також п’ятипрошарковий поділ: бідняки, нижчі середняки, середняки, вищі середняки, куркулі. Середняків і заможних середняків часто об’єднували у прошарок заможників, яким і оголошували війну, переважно через кооперування заможних господарств (інколи для цього власнику потрібно було мати у господарстві лише два коня). Проте і становище незаможника не слугувало гарантією безпеки, адже їх могли оголосити “підкуркульниками” та репресувати. Наразі, складно об’єктивно поррахувати частку “куркулів”. На офіційному рівні категорію “куркуль” використовували партійні структури переважно з метою необ’єктивного зростання їх чисельності корельовано до потреб державних кампаній (колективізації, розкуркулення, хлібозаготівелиних та інших). В УСРР частка заможних селян доби непу коливалася в межах – 5,4 %, заможних господарств – 7,1 %.

XV з’їзд ВКП(б) 1927 р. одні науковці класифікують як з’їзд колективізації, а інші – як з’їзд кооперації у широкому розумінні цього слова. Проте усі погоджуються із тим, що на ньому остаточно було вирішено долю заможних селян через політику обмеження розвитку капіталізму в селі. На офіційному рівні було підтримано рішення, що “сільське господарство є базою для індустріалізації країни і воно має забезпечити величезні потреби промисловості”, а також, що “потрібно розпочати боротьбу з агроперенаселенням”. У 1925 р. було розпочато масштабне “переміщення” трудових ресурсів. С. Любарський (керівник планової комісії республіканського Наркомзему та голова “Агро-Джойнта” в Україні) вважав, що саме схід СРСР потребує енергії українця-піонера. Рішення IX з’їзду КП(б)У (6–12 грудня 1925 р.) мали пролонговані соціально-демографічні наслідки для України. Йдеться про переселення селян із густонаселених територій України в інші райони СРСР. Відповідно до постанови ЦВК СРСР від 30 липня 1925 р. у республіках були складені перспективні плани переселення на десять років (з УСРР протягом 1926–1935 рр. передбачалося переселити 2 млн. осіб із 77 тис. селянських господарств). “Зайвого населення” НКЗС УСРР нарахував у 1926 р. 5 260 000 осіб (у 1931/1932 рр. його кількість мала зрости без урахування спеціальних заходів до 7 717 000). Переселенський комітет СРСР оприлюднив дещо іншу кількість “зайвого населення”, а саме понад 4 млн. осіб у 1926 р. Українські громадяни мали освоїти 3,5 млн. дес. за межами УСРР за п’ять років, а в районах виходу – звільнити 350 тис. дес. землі. Після проведених заходів НКЗС УСРР спрогнозував на 1931–1932 рр. кількість “зайвого населення” у 4,3 млн. осіб. *Негатив такого прогнозу полягав у тому, що Наркомзем формував*

думку московської партійної верхівки щодо існування значної кількості “зайвого” населення в УСРР, не інтегрованого в радянську економіку.

Однією з характерних ознак *радянської виборчої системи* стало запровадження виборів на принципах нерівного непрямого права під час відкритого голосування та незагалність виборів. Виявлення та облік осіб, позбавлених виборчих прав, було названо “однією із форм класової боротьби проти намагань куркульсько-непманських елементів потрапити до рад”. Проте були зафіксовані випадки, коли після виборів кількість комуністів у *сільрадах* зменшувалась, виставляли кандидатури колишніх поміщиків, селяни подавали альтернативні списки, що не пройшли попередніх узгоджень із представниками влади, до рад потрапляли молоді люди, яким не було 18 років. Масовий характер мали випадки анулювань результатів виборів після скарг батраків, що писалися з приводу потрапляння до рад “куркулів” або “позбавленців”. Проте частка батраків, як і батраків членів партії в УСРР, була незначною, їх статус на селі був низьким, це не дозволяло більшовикам в повній мірі розраховувати на них. Окремо велася робота з середняками, намагаючись об’єднати їх з батраками та бідняками, проте часто вплив середняків (господарів-хліборобів) вивлявся вирішальним в остаточному ухваленні рішень. Частими були випадки, коли середняків взагалі не включали в списки до складу нових рад. У 1929 р. більшовикам вдалось остаточно взяти під свій контроль хід виборчої кампанії.

Слабкість сільрад до 1927 р. полягала у низькій матеріальній базі, відсутності самостійних бюджетів (самостійні бюджети мали приблизно 3 % сільрад). Пасивність сільрад і частково райвиконкомів пояснювалася наявністю земельних громад, які користувалися авторитетом на селі. На найвищому рівні навіть пропонувалося зробити сільради органами управління земельних товариств. Частина селян вважала, що в сільрадах можуть тільки “лазити по скринях” і “пустодзвонити”.

Діяльність *комітетів незможних селян* варто аналізувати відповідно до періодів функціонування. Основними завданнями КНС на початку 1920-х рр. були: колективний обробіток землі, створення прокатних пунктів, вилучення землі у “куркулів” збирання надлишків хліба, контроль над млинами, розповсюдження агітаційних листівок на зразок: “Селяни, дайте нам, голодним червоноармійцям хліба!”, “Віддайте лишки свого хліба, чим допоможете нам задушити польських панів!”, “Заберіть у заможних селян лишки, 25 % залишіть собі, решту віддайте армії!” та ін. Переважна кількість членів комнезамів складалася з декласованої бідноти, що здебільшого не мала інтересів, пов’язаних із сільським господарством. Побиття, цькування “комнезамів” ставало звичайною практикою на селі. Серед членів КНС станом на 1923 р. було: батраків – 8,7 %; бід-

няків – 75,7 %; середняків – 11,9 %; куркулів – 0,9 %; інтелігенції – 2,8 %. Щоправда, чітких об’єктивних критеріїв такого поділу не існувало. Інколи селяни навмисно зменшували свої статки, щоб потрапити до КНС та отримати пільги (податкові пільги, відрядження на навчання у ВНЗ, насіннєві позики, випас худоби). Основна маса середняків пропонувала розпустити КНС, мотивуючи це тим, що часто їх члени користувалися усіма пільгами, а працювати не хотіли. *Селяни-господарі навіть почали виокремлювали на селі два класи: середняки та комнезами.* У свою чергу ті члени комнезамів, які стали середняками, намагалися позбутися контролю районного керівництва, налагодити співпрацю з селянами-господарями. Липневий пленум ЦК КП(б)У 1925 р. у резолюції постановив реорганізувати КНС із організації державної ваги в організацію добровільну, громадську. У 1927 р. відбувся V Всеукраїнський з’їзд незаможних селян України, який засвідчив втрату цілої низки повноважень КНС, зокрема: право проводити збори та користуватися апаратом сільради. У 1929 р. комнезами позбавили прав заарештовувати, обшукувати та конфісковувати майно громадян. З 1 січня 1930 р. було оголошено про перевибори КНС з метою позбутися “випадкових, ворожих і розкладницьких елементів та обрати класово-витриманих, працездатних і авторитетних”. Останнє піднесення активності комнезамів припало на осінь 1932 р. Остаточо КНС були ліквідовані в 1933 р.

В українських селах з частково подібними функціями до КНС з 1921 р. почали діяти *комітети взаємодопомоги* (КВД), реорганізовані на початку 1925 р. в *селянські товариства взаємодопомоги* (СТВ). Членами СТВ вважалися всі громадяни села, не позбавлені виборчих прав. СТВ утворювалися за постановою загальних зборів (сходу) громадян певного села, не позбавлених виборчих прав. Товариства користувалися правами юридичних осіб (мали право набувати та продавати майно, складати угоди, позиватися до суду). Органами управління селянських товариств взаємодопомоги були загальні збори товариства. Товариства мали свої грошові та натуральні фонди. Кошти складалися переважно із членських внесків, добровільних надходжень і доходів від майна, що їм належало, закріпленої за ними землі та ін. У 1925–1926 рр. 24 % членів КВД стали членами сільрад. Сільські товариства взаємодопомоги проводили роботу з кооперування бідноти, батраків, середняків у тимчасових артілях та колективізації. Інколи вони, навпаки, здавали землю та техніку в оренду, роздавали бідноті насіннєві фонди або продавали весь врожай. На виконання Постанови № 6 НКСЗ УСРР від 27 квітня 1927 р. було ліквідовано районні селянські товариства взаємодопомоги. У 1929 р. на СТВ поклалися завдання “посилити колективізацію, усунути засіви, розширити посівні площі”. СТВ було заборонено надавати допомогу одноосібникам

і “глитаям”; навколо кожного трактора, а їх у СТВ було 322, вони мали організувати колективне об’єднання наймицько-бідняцьких та середняцьких господарств. Відповідно до плану 1929–1930 рр. кожне СТВ мало утворити не просто колектив, а колгосп. У 1930 р. відповідно до постанови ВЦВК та РНК УСРР від 13 серпня 1930 р. товариства взаємодопомоги були реорганізовані у каси взаємодопомоги.

У 1928 р. після невдало проведених хлібозаготівельних кампаній партфункціонери втратили ціновий контроль над “усіма категоріями торгівлі”, розбалансувавши хиткі економічні взаємовідносини між містом і селом доби непу. Остаточно економічна ситуація в СРСР, УСРР загострилася наприкінці 1920-х рр., зокрема із введенням карткової системи на хліб (14 лютого 1929 р. карткова система на хліб стала всесоюзнаю).

У 1929 р. під керівництвом Й. Сталіна було завершено організаційний розгром та ідейну дискредитацію “правої опозиції”. На пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р. у промові Й. Сталіна “Про правий ухил у ВКП(б)” було окреслено методи проведення хлібозаготівельних кампаній у СРСР за принципом самообкладання. На згаданому пленумі Й. Сталін задекларував, що, “крім звичайних податків, прямих і посередніх, які сплачує селянство державі, воно дає ще деякий надподаток у вигляді переплат на промтовари й у вигляді недодержання по лінії цін на сільськогосподарські продукти. Так от, цей надподаток, отриманий у результаті “ножиць”, становить “щось подібне до данини”. Цей вислів очільника держави спровокував наприкінці 1920-х рр. порівняння колективізації із новим покріпаченням селян. Насправді ніхто точно не знав, які були “ножиці” між ціною і вартістю продуктів землеробства. С. Струмлілін вважав, що ціни на хліб до 1928 р. не гарантували навіть мінімально необхідної рентабельності.

21 червня 1929 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову “Про заходи зміцнення колгоспної системи”. На листопадовому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) висловлювалися за проведення суцільної колективізації упродовж року. Колгоспцентр (Центральний орган управління колективними господарствами) мав сприяти пошквалюванню вступу населення у колгоспи. Колективізацію намагалися здійснювати за графіком.

У 1929 р. партфункціонери СРСР вважали, що в країні існує “практично невичерпне джерело живої робочої сили” (щорічно населення СРСР збільшувалося мінімум на 3,5 млн. осіб, перенаселення села обраховували у 8–9 млн.). Було розпочато виселення сотень тисяч селян у райони Крайньої Півночі та Північного Уралу. Тоді ж було прийнято постанови ВУЦВК і Раднаркому УРСР “Про заходи щодо розкуркулення селян” від 3 липня 1929 р.

У грудні 1929 р. Й. Сталіна вперше було названо єдиним вождем ВКП(б) під час пропагандистської кампанії на честь його п’ятдесятиріччя. У 1930 р. про Й. Сталіна як радянського диктатора заговорили на Заході.

У 1930 р. було розпочато перебудову окремих сільських парторганізацій за виробничим принципом, проте їх кількість коливалася в межах 3 тисяч територіальних партосередків. У лютому 1931 р. після прийняття ЦК ВКП(б) “Положення про осередок ВКП(б) в колгоспах” така “перебудова” стала обов’язковою, але кількість зростала повільно. Частка партосередків у колгоспах не перевищувала 1,5 %. Щоб здійснювати хоча б якийсь вплив почали створюватися міжколгоспні осередки.

У 1930 р. в УСРР почали активно насаджувати агроіндустріальні комбінати (“колгоспи-гіганти” площею від 5 до 10 тис. га) на зразок великих індустріальних підприємств, вони мали переробляти тони сировини, мати залізничний та водний зв’язок і переважно розташовуватися на селянських землях. Так, Дніпроселькомбінат мав об’єднати сім районів, забезпечувати продуктами харчування Запоріжжя, Дніпропетровськ, Криворіжжя, Донбас, виробляти сільгоспсировину для промисловості СРСР. Мали утворитися агроіндустріальний комбінат на Херсонщині площею в 160 тис. га.

Радянський нововитвір “*надекономіки*” потребував значних обсягів товарного виробництва зерна. Під час хлібзаготівель 1926–1927 рр. з УСРР було вивезено 65,7 % усього заготовленого хліба. Хлібні потяги, що відправлялись за межі УСРР, викликали гнів у селян. По лінії ДПУ фіксували тенденції, спрямовані на “відокремлення України від Росії”.

Протягом 1924–1927 рр., за далеко не повними даними, було задокументовано до 4 тис. фактів агітації за організацію *селянських спілок*. Наприкінці 1927 р. від імені Спілки селян України до харківської центральної газети “Вісті” з вигаданої адреси було відправлено листа, в якому зазначалося: “Секретаріат союзу просить помістити у “Вістях” нашу ноту протесту, щоб Компартія знала, що селянство України оголошує війну партії, бо вже немає можливості терпіти далі командування товаришів комуністів”. 13 травня 1927 р. політбюро ЦК КП(б)У запропонувало В. Балицькому “розробити” декілька гучних справ, які б мали суспільно-політичний резонанс. Від нього зажадали проект судового рішення з приводу “мужицької партії”. Радянська влада боялася, що масове поширення селянських спілок загострить питання легітимності влади.

7 червня 1929 р. секретаріат ЦК ВКП(б) прийняв рішення про мобілізацію 100 тис. комуністів для зміцнення колгоспів (“*тисячники*”). У листопаді в сільському господарстві УСРР приблизно працювало 25 тис. комуністів, об’єднаних в 3 тис. первинних партійних осередків та майже 17 тис. осіб, котрі входили до складу робітничих бригад (“*двадцятип’ятитисячники*”). Основну масу двадцятип’ятитисячників направляли на керівну роботу членами або головами правлінь колгоспів. При цьому варто зауважити, що не завжди вони опинялися на місцях у

ролі керівників. Місцева влада часто сприймала приїжджих вороже, вважаючи, що вони підривають її авторитет. На місцях їм не завжди регулярно виплачували обов'язкову зарплату, видавали платню "натурою", залучали односельців до цькування чужаків, не забезпечували роботою, поселяли у підсобних приміщеннях. Приїжджі комуністи в українських селах працювали конюхами, поштарями, доглядали худобу, розвозили гас, протягом місяця їх могли переводити з місця на місце до 10 разів. Частина з них була готовою йти під суд, аби їх забрали із сіл. За знайденими в архіві даними, були зафіксовані випадки самогубств, самовільних від'їздів, знищення партквитків. В УСРР з 2 548 осіб – 316 покинули роботу та поїхали назад у міста, 146 – не отримували зарплату взагалі, 980 – отримували менше 32 крб., 695 – менше 42 крб., "натурою" – 170 осіб, 4 – покінчили життя самогубством, тільки 811 осіб мали куди привезти свої родини, 552 особи вибули через крадіжки та інші злочини.

Початок 1930-х рр. характеризувався насамперед збільшенням повноважень каральних органів СРСР. Колективізація корелювалася із новою законодавчою основою "судочинства". Закриті суди, позасудові розправи над селянами ставали буденною справою. *Потік засуджених був настільки великим, що довелося реорганізувати систему виправно-трудових закладів.* 1 лютого 1930 р. було прийнято постанову ЦВК і РНК СРСР "Про ліквідацію оренди землі і боротьбу з куркульством". Розпочато виселення сотень тисяч селян у райони Крайньої Півночі та Північного Уралу. 29 травня 1931 р. П. Постишев розіслав у республіки нові планові завдання з виселення.

Початок 1930-х рр. також характеризувався *активними формами опору* селян. Активний характер форм селянського протесту проявлявся у демонстраціях, виголошенні антирадянських промов на зборах тощо. Усього в 1930 р. було зафіксовано 4 098 масових і групових виступів на селі за участю близько 1 млн. осіб. Потужний селянський рух у 1930 р. охопив Дніпропетровський округ (Павлоградське повстання 1930 р.). Повсталі взяли за зброю, намагаючись змінити режим. Гаслами повстання були "Давайте завойовувати іншу свободу! Геть комуну!". Кількість повсталих, за даними ДПУ, сягала понад 600 осіб. Найбільш тривалим (в ньому брало участь понад 1 000 осіб) на Харківщині було стихійне повстання селян у кількох селах Сеньківського району Куп'янської округи. Наприкінці 1920-х рр. – на початку 1930-х рр. підпали, пожежі, побиття членів податкових комісій набули масового характеру. Також, поширювався пасивний опір селян, зокрема відмова виходити на роботу або вступати до колгоспу. На початку 1930 р. селянський опір, особливо у прикордонних районах УСРР, на короткий час зупинив колективізацію. Так, станом на 16 березня 1930 р. на Вінниччині з 50 сіл було повністю вигнано радянську владу, розпущено сільради, обрано старост.

У 1931 р. країна вступила “у смугу прискороеного соціалістичного будівництва (період соціалізму)”. При цьому *зовнішня заборгованість СРСР* у серпні 1931 р. вже становила 1 233 млн. карб., а більшість кредитів були короткотерміновими. Політичним гаслом 1931 р. стало “Жодного центнера хліба приватникові!”. Станом на грудень 1931 р. хлібозаготівельний план було виконано на 54,7 %. Колгоспників зі сторінок газет і журналів застерігали, що перший обмолот хліба потрібно віддавати державі, прибутки розподіляти відповідно до трудоднів та якості праці, а не за кількістю їдоків, заборонялось наперед видавати аванси, колгоспи закликали не ставати на шлях собезицтва і не допомагати всім, не робити великих відрахувань із валових прибутків до всіляких громадських і культурно-побутових фондів. Селян частково від виходів з колгоспів зупиняло розкуркулення, у 1931 р. було розкуркулено 32 127 господарств.

Й. Сталін 11 серпня 1932 р. направив лист Л. Кагановичу, в якому гостро відреагував на відмову приблизно 50 райкомів виконувати нерéalний план хлібозаготівель. У 1932 р. з голодуючої України внаслідок прямих конфіскацій ледве зібрали близько 4 млн. т. Станом на 5 жовтня 1932 р. з 23 270 колгоспів тільки 1 403 виконали хлібозаготівельний план. 25 жовтня було зафіксовано виконання річного плану хлібозаготівель на 39 %. На початку листопада 1932 р. Л. Каганович під час поїздки на Північний Кавказ запропонував використати режим “чорної дошки”. Постанова РНК УСРР “Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах” від 20 листопада 1932 р. надавала право заносити на “чорні дошки” цілі райони. Державою було санкціоновано проведення масових обшуків у селян та накладання натуральних штрафів (у розмірі 15-місячної норми м’ясазаготівель).

Наприкінці літа 1932 р. в УСРР розпочався масовий голод. Колгоспам і радгоспам УСРР у вересні 1932 р. було відмовлено у наданні насінневої позики, а також заборонено приватну торгівлю хлібом до повного виконання хлібозаготівельних планів (вона дозволялась після 15 січня та виконання усіх планів). 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності”. У народі цю постанову назвали “законом про п’ять колосків”. По суті, вона дозволяла карати селян як кримінальних злочинців: за “півкишені недозрілих колосків” можна було отримати 10 років концтаборів, а то й бути страченим. Постанову ЦК КП(б)У “Про заходи до посилення хлібозаготівель” від 18 листопада та постанову РНК УСРР з аналогічною назвою від 20 листопада 1932 р. було підготовлено під безпосереднім керівництвом Й. Сталіна, долучився до процесу написання й В. Молотов (який працював в Україні до 23 листопада 1932 р.). 24 грудня 1932 р. всім секретарям райкомів,

головам райвиконкомів, уповноваженим обкомів надійшов лист ЦК КП(б) У, яким дозволялося вивезення колгоспних насінневих фондів у рахунок хлібозаготівель. Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор продублював цей лист 25 грудня 1932 р. На зиму 1932–1933 рр. одноосібники та колгоспники залишилися без харчових запасів. При цьому їм заборонили утворювати будь-які фонди допомоги, допоки вони не здадуть хліб державі.

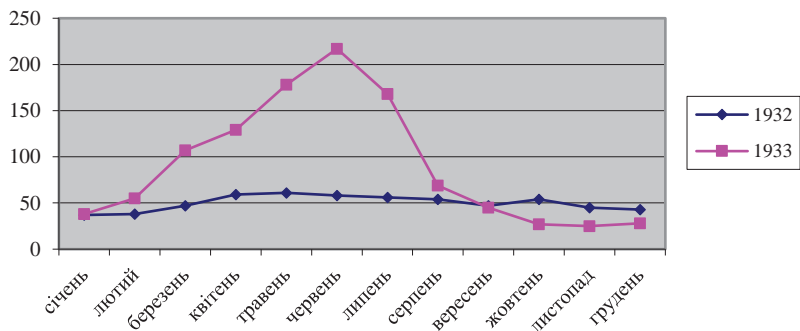
Виїзди селян із сіл у 1932–1933 р. набули масового характеру. Серед переселенців домінували чоловіки, а це означало тимчасову або постійну руйнацію сім'ї та зниження народжуваності. У 1929–1931 рр. народжуваність знизилась у сільській місцевості на 13 %. Запровадження паспортного режиму в 1932 р. мало обмежити пересування селян. Через масові виїзди селян із Дніпропетровської та Вінницької областей було ліквідовано майже 3,5 тис. господарств, зареєстровано села, із яких виїхали усі голови сімей. Громадянка Луценко писала у листі, що “всі потяги завантажені настільки, що на кожній станції я сиділа дві доби, людей на залізницях просто дуже багато, ціле море”. Мешканці прикордонної смуги намагалися потрапити за кордон. Так, лише у квітні – травні 1933 р. 18 середнякам-одноосібникам Славутського району вдалося втекти з УСРР, 45 сімей було затримано. Органи ДПУ УСРР затриманих селян після “фільтрування” або повертали на місця проживання, або арештовували як організаторів втеч, найчастіше це означало концтабір.

Судові органи (використовуючи статтю 58 Кримінального кодексу) поза чергою розглядали справи з невиконання хлібозаготівельних планів, часто безпосередньо в селах з метою залякування колгоспників, середняків, бідняків. Унаслідок застосування репресій у 1933 р. в УСРР було організовано 25 тис. колективів (200 тис. колгоспів і 5 тис. радгоспів), які охопили 80 % всієї посівної площі. 9 квітня 1933 р. РНК УСРР та ЦК КП(б) У прийняла постанову, якою схвалила “Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах”, підготовлені Укрколгоспцентром, відтепер колгоспники не могли використовувати свій робочий час поза колгоспом без дозволу на те правління колгоспу і бригадира його бригади в кожному окремому випадку та інші напівкріпосні положення. В. Марочко деталізує показники, зокрема науковець пише про 25,3 тис. колгоспів у 1932 р., 24,2 тис. – в 1933 р., переважно це були дрібні господарства, що пересічно об'єднували 141 двір, 500 дворів і більше було в 0,8 % колгоспів. На початок липня 1934 р. було об'єднано в колгоспи 3295,4 тис. селянських дворів, створено понад 26 тис. колгоспів. *Встановлення комуністичного ладу вимагало ліквідації приватної власності на землю в усіх трьох її різновидах: володіння, користування і розпорядження.*

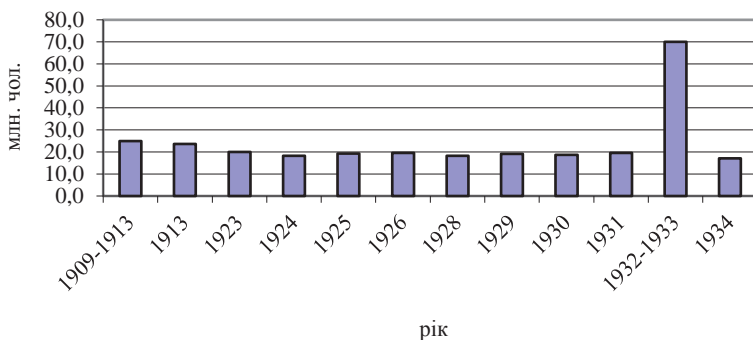
У Російському державному архіві економіки зберігаються документи, які становлять інтерес для нашого дослідження: “Кон’юктурний огляд

руху населення СРСР 1930–1934 рр.” (надрукований лише у трьох примірниках). У ньому, зокрема, розглядається локалізація смертності в окремих регіонах СРСР. Першою республікою зазначена УСРР із кількістю померлих 2,9 млн. осіб, що становило більше половини померлих в СРСР. Аналіз помісячних даних смертності населення УСРР у 1932–1933 рр. засвідчує, що протягом 1932 р. найбільша смертність у сільській місцевості була в квітні – жовтні. У 1933 р. найбільші втрати населення були зареєстровані в березні і склали 107 тис. померлих, у квітні – 129 тис., в травні – 178 тис., у червні – 217 тис., в липні – 168 тис., серпні – 69 тис.

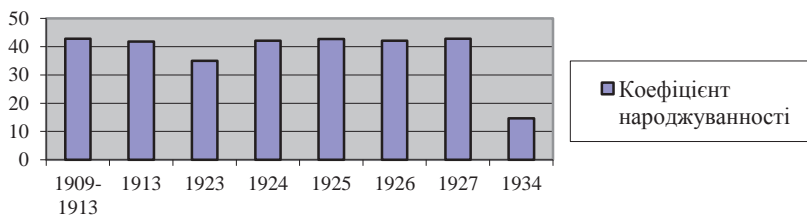
*Помісячна смертність у сільській місцевості в 1932–1933 рр.
(за матеріалами перепису населення 1937 року)*

Динаміка коефіцієнта смертності в Україні

Динаміка коефіцієнта народжуваності в Україні

(Джерело: розрахунки за даними офіційних статистичних видань та архівних матеріалів; РГАЭ, ф. 1562, оп. 329, д. 131, л. 2; 15; ЦДАВО України, ф. 27, оп. 3, спр. 863, арк. 4; Природний рух населення України в 1924 році з оглядом природного руху населення – С. ЛІІІ - LVІІ; Лібанова Е. Оцінка демографічних втрат України в наслідок голодомору 1932–1933 рр. / Е. Лібанова // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали міжнародної наук. конф. Київ, 25–26 вересня 2008 р. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 268–275).

Очікувана тривалість життя у 1932 р. впала до 33,2 років для чоловіків та 38 – для жінок. Очікувана тривалість життя при народженні у 1933 р. знизилася до небачено низького рівня. Західні журналісти вже в 1930-х рр. дали перші кількісні оцінки померлих від голоду в УСРР: від 2 до 6 млн. осіб; сучасні Т. Снайдер – понад 3,3 млн. осіб; Р. Осборн – близько 5 млн.; Р. Конквест – приблизно 7 млн. мешканців. За підрахунками українського вченого С. Кульчицького, діапазон втрат, який обумовлювався реальним станом доступних для аналізу статистичних джерел, становив від 3 до 6,5 млн. Дослідник Голодомору В. Марочко пише про понад 7 млн. померлих. Ю. Шаповал зауважує, що 3–4 млн. осіб можна вважати “обережними оцінками”. Демограф Е. Лібанова визначила втрати внаслідок Голодомору в 4,5 млн. осіб (3,4 млн. втрачено через підвищену смертність, а 1,1 – через знижену народжуваність). Аналізуючи динаміку змін чисельності населення, варто враховувати недооблік смертей у 1930–1933 рр. Недооблік смертності рагсами в окремих випадках перевищував зареєстровану кількість у два рази. 1933 р. став роком соціально-демографічної катастрофи України.

Серед селян зріло усвідомлення, що “в самій державі є якась помилка, бо держава обманює селян, забирає хліб, а селянам нічого не дає”; частина селян ідентифікували “походження” більшовицької влади від “нечистої сили”. Дехто вірив, що Сталін зійшов на землю в подібні партійного акти-

віста, а книга обліку трудоднів – це книга пекла, яка обіцяє страждання і прокляття. Частина селян оцінювала владу як антиукраїнську, російську, московську, часто покладаючи надії на нову війну або нову владу. Селяни, котрі вже не мали сил чинити відкритий опір, своє ставлення до влади передавали через усну народну творчість. Вони склали співомовки, частівки, пісні про реалії злиденного життя, в текстах відчуваються відчай, безвихідь, туга, страх за своє майбутнє (Не шукайте домовину – батько з’їв свою дитину, з бичем ходить бригадир – заганяє на Сибір; Колективом зерно сієм, колективом жнемо, коли треба буде вмерти – колективом помремо). На початку 1930-х рр. влада спровокувала у частини селян постійний стан фрустрації, що супроводжувався гнівом, відчаєм, почуттям провини, втратою контролю над собою. Випадки людоїдства, труподства у лімінальних станах були найвищою фазою у негативній трансформації свідомості українського селянина. Органи ДПУ, починаючи з весни 1933 р., майже щоденно реєстрували випадки опухання населення та смертність від голоду, фіксували випадки людоїдства. Людоїдство (канібалізм) під час Голодомору 1932–1933 рр. в радянській Україні є, на жаль, фактом, підтвердженим архівними матеріалами багатьох областей України, зокрема і Хмельницькою.

На кінець 1930-х рр. більшість громадян УРСР безпосередньо відчули негативні наслідки “червоного терору”, суцільної колективізації, хлібозаготівельних кампаній, розкуркулення, Голодомору-геноциду, масових репресій. Понад 20 років значна частина людей перебували у стані соціальної напруженості, ламінальному, стані фрустрації, конфлікту, “патології повсякденності” (сучасні соціологи оперують поняттям “патологія повсякденності”, коли нормальний перебіг буденного життя порушується певною подією або явищем). Більшовицька, а згодом і радянська влада, формували новий комплекс міжособистісних відносин (і за складом суб’єктів, і за предметом та змістом). “Нову людину” створювали як заперечення традицій українського селянського суспільства. “Нову людину” формували як нову “громадянську ідентичність”, яка мала прислужувати державі. Частина людей вчилася пристосовуватися до нових реалій, інші повірили в “історичне завдання”, мільйони загинули, намагаючись відстоювати власне право жити, як вони вважали за потрібне. На кінець 1930-х рр. нова радянська спільнота продовжувала перебувати по різні сторони політичних “барикад”, особливо це стосувалося сільського населення, серед жінок та чоловіків були не лише активісти, які пропагували нові цінності, але й ті, які намагалися захищати свої релігійні переконання, особисте майно, родину, громаду і були готові до боротьби проти комуністичного режиму. Становлення комуністичної системи призвело до відриву України від європейської моделі політичного й економічного розвитку, за-

консервувало процес появи громадянського суспільства в Україні на довгі роки. Докладніше про це див: Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі: Монографія. К.: МАУП, 2003. 114 с.; Маркова С. В. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917–1933 рр.): Монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г. 2015. 544 с.; Калінкіна С. А., Корновенко С. В., Маркова С. В., Романець Н. Р. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929–1933 рр.): Монографія. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2017. 300 с.

*прот. Сергій Причишин-Кліновський,
м. Хмельницький*

УСНЕ СВЯЩЕННЕ ПЕРЕДАННЯ – ЯК ДЖЕРЕЛО БОЖЕСТВЕННОГО ОДКРОВЕННЯ ДРЕВНЬОЇ ЦЕРКВИ: ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КАНОНУ СВЯТОГО ПИСЬМА І ХРИСТИЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ ВЗАГАЛІ

*Отже, браття, стійте й
тримайтеся передань, яких ви
навчилися чи то словом, чи
нашим посланням (2 Сол. 2:15).*

З прадавніх часів людині, як образу і подобі Божій, згідно біблійного вчення (Бут. 1:26-31), притаманно було прагнення до істини, що виражалося у здатності до Богопізнання. Власне, пошук Бога праотцями роду людського Адамом і Євою, розмова з Ним праотцями віч на віч через молитву, почалися ще в Едемському саду до гріхопадіння перших людей та їх вигнання з Раю. Безпосередньо райське спілкування між Богом і людиною, про яке говорить Біблія, є найдосконалішим виразом того, що називається релігією [8, С. 12, 13]. Наслідки гріхопадіння ще в більшій мірі відкрилися в їх нащадках, проте основи Богопізнання, як повчання від старших з основами монотеїзму, передавалися з роду в рід. Саме тому довголіття перших біблійних патріархів мало на меті, згідно Божественного Промислу, переказ неспотвореного політеїзмом Закону Божого все новим і новим поколінням роду людського, що поступово заселяли Землю. Даний спосіб проповідання вчення Божого був особливо важливим ще до появи людства алфавітних систем і писемності, як засобу передачі інформації.

Отже, через усний переказ біблійних патріархів, родоначальників людства про те, що «сім'я Жони зітре главу змія...» (Бут. 3:16). Це біблійне вчення, що називається Першоєвангелією – як ідея Іскупління роду людського. Вона знайшла через усну проповідь давніх в більшій або меншій мірі свій відголосок в усіх світових релігіях до наших часів.

Як відомо, з часів Старого Завіту в єврейському народі на самих початкових етапах його формування найкращими його представниками – пророками, старійшинами, священиками, царями, левітами більше тисячоліття велася досить ретельна, відповідальна робота зі збору усних переказів з історії минулого богообраного народу. З глибокої давнини ці перекази були найдавнішим відголоском історії предків, яким надавався сакральний, монотеїстичний характер і специфічне національне забарвлення, яке відрізняло їх від переказів інших язичницьких народів, що мешкали поруч. Ці священні перекази відображали історію взаємовідносин предків євреїв із Єдиним Богом і непрості взаємовідносини з сусідніми народами, які мали подібне передання, але з яскраво вираженим політеїстичним змістом. Ще до появи писемності у євреїв, яка пізніше була створена на базі фінікійського алфавіту, формувався інститут пророків. Саме пророки (з євр. *navi*) ще до появи стану священства були віщателями волі Божої в усній формі через особливу містичну дію – надихання Святим Духом. Таким пророком, за найдавнішим переказом, першим провозвісником Страшного суду й пришествия Месії був ще в допотопний період пророк Енох, який згідно свідоцтва Св. Письма був взятий живим на небо (Бут. 5:18-24; Сир. 44:15; 49:16; Євр. 11:5; Юд. 1:14). Вочевидь, з найдавніших часів пророка діяльність була одним із головних чинників, які безпосередньо впливали на духовне формування невеликих племен семітів-номадів і їх об'єднання в єдиний народ, що стояв на сторожі збереження монотеїзму та виголошених пророцтв про пришествя Месії (євр. *Mashiah*), як перлин Старозавітного Одкровення. Поява писемності у євреїв ще за часів патріархів набула потужного розвитку з отриманням надприродного Божественного Одкровення – Тори, тобто Закону, через пророка Мойсея на горі Синай. Власне, пророк Мойсей, під надприродною дією Святого Духа, записав найдавніші єврейські перекази в особливі шкіряні манускрипти – перші священні п'ять книг [9, С. 23-25].

Таким чином, прослідковується прямий зв'язок між давнім Старозавітним Переданням із первісною священною писемністю єврейського народу. Подібно до того, як всі народи античної давнини **зберігали свої священні писання в храмах, такий самий звичай існував у євреїв**. Так, Мойсей вручив написану ним «книгу Закону» священикам із коліна Левіна та звелів їм покласти її «Праворуч Ковчегу Завіту Господнього» й зобов'язав читати її через кожні сім років, у суботній рік, в дня свята Ку-

щів (Повт. 31, 9:26-27). Отже, стає зрозумілим, що саме Мойсей поклав початок формуванню канону священних книг. Виділивши написану ним книгу та помістивши її для зберігання поруч із Ковчегом Завіту, найвеличнішою святинею Ізраїлю, він тим самим надав приклад особливо благоговійного відношення до старозавітних священних книг навечно.

З часом цей приклад і заповідь Мойсея відносно його книги закону впливали й на майбутніх священних старозавітних письменників. Тому про спадкоємця Мойсея – Ісуса Навіна, який керував єврейським народом після смерті законодавця Старого Завіту, написано, що він чинив наступним ж чином: *«І написав Ісус ті слова в книзі Божого Закону, і взяв великого каменя, та й поставив його там під тим дубом, що в Господній святині... І буде він для вас за свідка, щоб ви не зреклися вашого Бога»* (Іс. Нав. 24:26, 27).

Так, згідно з вищезазначеною цитатою, заповітні слова промови Ісуса Навіна були вписані в книгу закону Мойсея і покладені разом з нею праворуч Ковчегу Господнього. З наведеної цитати стає очевидним, що Ісус Навін в своєму писанні вбачав те, що й Мойсей і саме такого ж значення бажав надати йому в житті єврейського народу.

Пізніше за прикладом Мойсея й Ісуса Навіна надалі вчинив пророк Самуїл. Після того, як він помазав Сула царем над Ізраїлем, Самуїл написав вказівки для першого царя і майбутніх єврейських царів, про що написано в першій книзі Царств: *«А Самуїл промовляв народу про права царства, і записав те до книги, та й поклав перед Господнім лицем»* (1 Ц. 10, 25). Згадана тут книга (євр. sefer), вочевидь, була книгою Закону, яку ввів Мойсей і продовжив Ісус Навін. Отже, Самуїл покладає цю книгу перед «лицем Господнім», тобто, перед святилищем, де раніше були покладені писання Мойсея й Ісуса Навіна [9, С. 57-59].

З вищезгаданих ясних свідоцтв напрошується висновок, що як до часів Самуїла, так і за його пророчої діяльності писання Мойсея й Ісуса Навіна, а потім і Самуїла зберігалися перед Господом, власне у святилищі, й вважалися богоодкровенними та авторитетними в очах всього єврейського народу. Отже, такими є древні зрозумілі й позитивні біблейські свідоцтва про початок зібрання старозавітного канону та зберігання його.

Згодом, з початком формування старозавітного канону священних книг значущість священного передання не втрачається, а навпаки, допомагає у збереженні священної писемності. Так із книги Приповістей (25:1) і єврейського переказу стає зрозумілим, що серед євреїв у всі часи їх самостійного існування, впродовж аж до вавилонського полону (586 до Р.Х.), безперервно діяв ряд товариств благочестивих й освічених людей, які займалися зібранням, зберіганням і вивченням священної старозавітної писемності. Особливо важливе та цінне свідоцтво про це збереглося у

книзі Приповістей (25:1), де написано наступне: *«І оце Соломонові приповідсти, що зібрали люди Єзекії, Юдейського царя»*. З таких сучасників Єзекії із Св. Письма відомі пророки Ісая та Михей – обидва близькі до царя Єзекії (Іс. гл. 36–39, Єр. 26, 18–20). Даних пророків, що перевершували своїх сучасників за духовними якостями, слід розглядати як головних членів цього суспільства. Про імена та особистості інших його членів свідоцтв не збереглося.

Дане скорочене свідоцтво кн. Приповістей (25:1) доповнюється юдейським переданням (що записано у Талмуді та в ін. давньоєврейських творах), згідно якого впродовж юдейської історії до вавилонського полону та після полону існувало декілька подібних товариств, подібних до друзів Єзекії: в Талмуді вони називаються «судовий дім Давида», «судовий дім Соломона», «судовий дім Єзекії» і т. п., коли йдеться про товариства до вавилонського полону [9, С. 59, 60].

Отже, достовірність цього передання підтверджується непрямыми свідоцтвами книг Старого Завіту, особливо кн. Царств і Паралімпомеон, в яких йдеться про те, що за пророка Самуїла існували спільноти т. з. «сонми пророчих синів» (1 Ц. 10:5, 10; 18:19-21). Безпосередньо в їх середовище входили учні тих пророків, які складали поміж себе осередки благочестивих осіб, що інколи сподоблялися божественних об'яв, одкровень. Вони були сповнені ревнощів про спасіння та релігійне відродження єврейського народу. В число їх членів, вірогідно, входили за часи Самуїла і Давида також пророки Ахія, Аддо, Нафан, багато благочестивих священиків, старійшин і морально авторитетних осіб. Саме за царя Давида формується старозавітне богослужіння, його радниками були такі пророки як Гад, Нафан (1 Цар. 22:3; 2 Цар. 7:12), навколо царя Давида були особи, які «співали слова Божі», як у домі Божому, тобто у скинії, так і безпосередньо перед царем, в музичному супроводі давніх інструментів, серед яких були «кимвали, псалтирі та гусла». Їх було 280 чоловік. Проте серед них особливо виділялися Асаф, Еман, Ідіфун зі своїми нащадками (1 Пар. 25:1-7). У надписах псалмів багато з них приписуються цим людям як псалмоспівцям (Пс. 48, 54, 61, 72) [9, С. 61].

Слід зазначити, що їх священна творчість була насправді безсмертною. З перших віків християнства богослужіння Древньої Церкви на 60-70 % складалося зі співу псалмів. Саме приблизно таке ж співвідношення псалмоспівства до священної гімнографії сучасного богослужіння Східної Православної Церкви збереглося до наших днів.

Діяльність нащадків «синів пророчих» продовжувалася й за царя Соломона. В першу половину його правління збиралися благочестиві й освічені особи: пророк Нафан, Ефан, Еман, Халкол, Дарда (3 Цар. 4:31), пророк Ахайя, автор життєпису царя Соломона, пророк Йоїль (2 Пар. 9:29).

Також Завуф, син Нафана, друг царя (3 Цар. 4:5), та ін. В числі особливо близьких до царя Соломона осіб, за змістом біблійного тексту, можна вважати усіх «старійшин» та ін. посадових осіб, що згадуються у Другій книзі Царств (2 Цар. 4:1-6). Саме члени сучасного Соломону благочестивого та освіченого товариства зібрали та видали Приповісті Соломона, що містяться з 1 по 24 глави книги Приповістей [9, С. 61-63].

Автор цих рядків свідомо не торкається ролі пророків часів єврейського полону і післяполонного періоду, тому як він добре висвітлений у біблійній історії. Слід лише зазначити, що збереження автентичності давнього тексту Св. Письма було першочерговим завданням єврейського народу. Тому, за єдиноголосним свідченням юдейського предання та неканонічних книг, в післяполонний період не було богодухновенних мужів і пророків, що слідкували за недоторканістю священних книг в попередній період, проте в цей час ніколи не закінчувалося серед євреїв ретельне вивчення та збереження священного тексту. В свою чергу, свідоцтвом про таке ставлення євреїв до старозавітного тексту міститься в неканонічних старозавітних книгах, у творах Й. Флавія і Філона, в творах новозавітних священних письменників і в юдейському талмудичному преданні. В історії формування старозавітного канону є ряд свідоцтв про те, що духовно-моральне керівництво єврейського народу в той час знаходилося в руках т. з. Великої Синагоги (444 до Р.Х.), Синедріону, спільноти Асмонеїв. Водночас, талмудичне предання всім вченим членам Синагоги, що тлумачили священний закон, і керівникам єврейського народу засвоює назву «соферім» або лічильники, «тому як вони рахували літери священного тексту». Загальна ж назва софер (в однині) або соферім (у множині) означає книжників, вчених людей, та засвоюється священними письменниками за Ездрую (1 Езд. 6:1) і різними вченими мужами (Прем. Сир. 39:1-14; Мт. 23:1-29). Таких вчених мужів, що займалися Законом Господнім, навіть до «переліку його слів і літер», було немало і їх ряд був безперервним у вказаний час. Завдяки такому ретельному вивченню та збереженню святого письма соферімами, а згодом і масоретами священний текст старозавітного письма дійшов до наших часів непошкодженим. У їх діяльності, присвяченій справі збереження Св. Письма, важливу роль також відігравало усне передання «свідчення древніх» [9, С. 78-81, 96].

До святих переказів, що виявляють нам історію перекладу (Септуагінти, пер. сімдесяти) на грецьку мову єврейського Святого Письма за часів царювання Птолемея Філадельфа (близько 285-260 рр. III ст. до Р.Х.). Цю розповідь у скороченні згодом записав Йосип Флавій у «Юдейських старожитностях». Слід зазначити, що Східна Православна Церква до наших часів використовує переклад Септуагінти. Саме цей давній переклад ще за кілька століть до Різдва Христового надав світу першу богословську термінологію старогрецькою мовою. Про його значущість свідчить і той

факт, що святі рівноапостольні брати Кирило та Мефодій з Септуагінти (Лук'янівської рецензії перекладу LXX) склали старослов'янський переклад біблійних книг в сер. IX ст. [10, С. 250-254; 11, С. 349-352].

Не заглиблюючись у подальшу історію старозавітного канону Св. Письма, зазначимо, що на підставі усної проповіді Ісуса Христа, його учні-Апостоли, що отримали надприродний дар Св. Духа під час П'ятидесятниці, надавали велике значення усному переказу змісту вчення Христового. Власне, саме Святе Письмо Нового Завіту яскраво ілюструє правдивість вищесказаних слів. Відомо, що найдавніша канонічна Євангелія від Матвія була написана не пізніше 50-60 рр. по Р. Х. Тому, неможливо не визнати той факт, що до того часу євангельська проповідь лунала в усній формі юдеям і язичникам. Про це свідчить саме Св. Письмо Нового Завіту. Наприклад, Св. Ап. Павло під час своєї прощальної промови в Міліті сказав наступні слова: «Я вам усе показав, що, працюючи так, треба поміч давати слабим, та пам'ятати слова Господа Ісуса, бо Він Сам проказав: Блаженніше давати, ніж брати!» (Діян. 20:35). Проте, Четвероєвангелія не містить таких слів Ісуса Христа: «Блаженніше давати, ніж брати!» Щоб зрозуміти, в чому полягає співвідношення Новозавітного Письма зі Св. Переданням, звернемось до останніх віршів Євангелії від Св. Ап. Івана: «Багато є й іншого, що Ісус учинив. Але думаю, що коли б написати про все те зокрема про кожне, то й сам світ не вмів би написаних книг! Амінь». Звідси стає вочевидь, що Апостол язичників Павло використовував цитування з раніше сказаної усної проповіді Ісуса Христа. Таким чином, до появи письмових текстів чотирьох євангелістів мала широке розповсюдження усна євангельська проповідь найближчих свідків земного життя, його учнів Святих Апостолів. З цього приводу митр. Макарій (Булгаков) писав про це наступне: «Вірогідним є те, що було багато подій у земному житті Ісуса Христа, про які, за їх чисельністю, неможливо було Апостолом написати в подробицях, але про які, вочевидь, вони розповідали й проповідували своїм послідовникам. Теж саме повинно сказати про вчення Ісуса Христа. Сорок днів після Свого воскресіння Він вчив Апостолів про предмети Віри й Царства Божого: проте це вчення ніде не написано в священних книгах, але вірно воно передано Апостолами своїм учням» [6, С. 345, 346].

Отже, очевидним є той факт, що усне передання, як священний переказ є давнішим за часом, ніж Святе Письмо. З цього приводу митр. Антоній (Храповицький) задається питанням: «Хто ж для нас, православних християн, засвідчив склад книг, що містять у собі Божественне Одкровення»? І водночас сам відповідає на нього: «Священне Передання Православної Церкви» [5, С. 13]. Тому яке визначення можна надати терміну Священного Передання, як способу розповсюдження Одкровення Божого? На це питання митр. Філарет (Дроздов) давав наступне визначення: «Під іменем

Священного Передання розуміється те, коли віруючі, хто правдиво вірує й шанує Бога, словом або прикладом передають один одному, й предки нащадкам, вчення віри, закон Божий, таїнства та священні обряди» [7, С.7].

Отже, стає очевидним, що найдавнішим і початковим способом розповсюдження Одкровення Божого є Священне Передання. Так, від Адама до Мойсея не було священних книг. Сам Господь Ісус Христос Своє Божественне вчення та постанови надавав своїм учням словом і прикладом, а не книгою. В такий самий спосіб спочатку й Апостоли розповсюджували віру і затверджували Церкву Христову. Необхідність передання є очевидна з того, що книгами могла користуватися менша частина людей, а переданням всі [7, С.8].

Для чого ж ще потрібне християнству Св. Передання? Так, потрібно воно для вірного розуміння Священного Письма, для вірної відправи та інших священнодій в чистоті їх початкового встановлення. Про це свідчить святитель Василь Великий: *«зі збережених в Церкві догматів і проповідувань, деякі ми маємо від письмової настанови, а деякі прийняли від Апостольського Передання, за спадкоємністю в тайні. Ті та інші мають одну ж і ту силу для благочестя, і цьому ніхто не буде заперечувати, хоч був би й мало обізнаний в установах церковних. Тому якщо відважимося відкидати неписані звичаї, як начебто, такі, що не мають великої важливості: то непримітно пошкодимо Євангелії у самому головному, або більше, від проповіді Апостольської залишимо пусте ім'я... Чи не з цього не оприлюдненого та нерозголошеного вчення, яке Отці наші зберегли у недоступному для цікавості та дізнання мовчання, будучи ретельно навченими, мовчанням зберігати святиню таїнств?...»* (Прав. 97, про Св. Дух, гл. 27) [5, С. 17-18].

Отже, через посередництво Св. Передання, Церква Христова виступає в певній мірі критерієм Св. Письма (Книга правил: Ап. прав. 85, Лаодик. Соб. Прав. 60, Карф. Соб. прав. 33).

Звідси виникає наступне питання: «Чи має Священне Передання, подібно до Св. Письма, ознаки своєї істинності та божественності?» Безсумнівно має, свідчить митр. Антоній (Храповицький): По-перше, це висота цього вчення, викладена Св. отцями, заслужила деяким з них, наприклад Св. І. Златоусту, відповідні назви – «Уста Христові».

По-друге, чистота цього вчення, що перемогла чисельні спроби еретиків спотворити вчення Христове й Апостольське, виразилося в Постановках Вселенських Соборів з такою надзвичайною силою, в повному узгодженні з вченням Нового Завіту, так, що вся спільнота Св. Отців виголошувала, слухаючи на IV Вселенському Соборі богословське послання Св. Льва Римського: «Це Святий Апостол Петро говорить устами Лева».

По-третє, пророцтва і в четвертих, чудеса Св. Апостолів продовжувалися й після написання книги «Дій Св. Апостолів» (як свідчать їх життє-

писи), рівно з цим і чудеса св. мучеників, святителів і преподобних отців навіть до нашого часу» [3, С. 233; 5, С. 19].

Таку ж спасительну дію має Передання через містичний вплив на душу людини, особливо через церковні молитви, піснеспіви та богослужбові читання. З цього приводу доречно привести слова Лосського В.Н.: «Східне передання ніколи не проводило різкої відміни між містикією і богослов'ям, між власним досвідом пізнання Божественних таїн і догматами, що затверджені Церквою» [4, С. 9].

Таким чином, в основних рисах у даній статті розкрито визначення Св. Передання, його значення в історії Св. Письма та нерозривний зв'язок з ним, історії становлення догматичного тринітарного богослов'я та роль Передання в період Вселенських Соборів. В свою чергу, особливо слід виділити практичну сферу, де на сучасному етапі церковної історії роль Св. Передання може в повній мірі відчувати сучасна, ще не воцерковлена людина, включаючи молодь – це є сфера богослужбова. Тому як саме через літургічну діяльність церкви реально відкривається весь зміст догматичного вчення Східної Православної Церкви. Власне, в цьому аспекті ретельне вивчення світською наукою Св. Передання Східної Православної Церкви, а саме: богослужбових звичаїв, життєписів святих давнього та нового часу – може і повинно відігравати свою роль у педагогіці та відігравати одну з ключових ролей у вихованні підростаючого покоління.

Так, наприклад, в символічних діях священнослужителя під час Божественної Літургії розкривається вся повнота Домобудівництва у Христі. В цих символічних діях згадується народження і з'явлення Ісуса Христа світові, Його Нагорна Проповідь вчення, добровільний вхід у Єрусалим заради Хресних страждань, Самі Хресні страждання, Смерть і Воскресіння, на небеса Вознесіння та праворуч Бога Отця сидіння Господа Слави Ісуса Христа. Власне, сам хід богослужіння, спів священних гімнів, устрій храму, одяг священнослужителя й т. п. – є продуктом, що виробила та зберегла Церква через посередництво Св. Передання. Ми відчуваємо зв'язок двох Завітів Старого і Нового під час богослужіння, а сам вигляд архієрейської мантиї показує нам зв'язок двох завітів через токи, джерела Св. Духу. Спів священних гімнів (антифонів) укріплює нашу віру в Ісуса Христа, як Боголюдини, поступово підводячи нас до кульмінації Божественної Літургії – принесення Св. Євхаристії (з укр. Подяки, Причастя). В ній реально кожна людина, що приймає участь у богослужінні, має змогу чути, бачити, сприймати через органи сприйняття дотик до святинь, запах фіміаму, смак Св. Причастя, святої води (Агіасми). Через це укріплятися у вірі в Христа Спасителя світу, познати його у читаннях і співах, через власний досвід. Отже, через таке посередництво Св. Письма і Св. Передання, як історичний досвід Церкви та її святих людина, як послідовник Христового

вчення, має змогу прилучитися до синергії назустріч Господу – Царю Віків у просторі та часі, досягаючи вічності, стаючи через святість і чистоту життя, власний досвід у Христі Ісусі, власне, частиною Св. Передання.

Джерела та література:

1. Біблія / укр. мовою. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні 988–1988. – К.: Видання Місійного товариства «Нове життя Україна», “Cempus Crusade for Christ International”, 1992.
2. Книга правил Святых Апостол, Святых Соборов Вселенских и Поместных, и Святых Оец. – М.: Синоид. Тип., 1893.
3. Глинский, В. прот. Основы Христианской Православной Веры; Дополнения 1-й отдел. Книги Божественного Откровения. § 56. Свойства и признаки свящ. Писания и Предания. – Ч. III. – Джорданвилл: Св.-Троицкий м-рь, 1990.
4. Лосский В.Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви; Гл. I. Введение. Богословие и мистика в Предании Восточной Церкви Догматическое богословие. – М.: Центр «СЭИ», 1991.
5. Митр. Антоний (Храповицкий). Опыт христианского катехизиса; I. Опыт христианского катехизиса. О Священном Писании и Священном Предании. – Victoria. Australia: Издание Австралийско-Новозеландской Епархии РПЦЗ, 1989.
6. Митр. Макарий (Булгаков). Введение в православное богословие / Репринтное издание; Отдел II. О Священном Предании. § 129. Священное Предание должно быть признаваемо за источник Христианской Веры. – СПб.: Тутаев. Православное Братство св. князей Бориса и Глеба, 1999.
7. Митр. Филарет (Дроздов). Пространный христианский катехизис; Введение в православный катехизис. Предварительные понятия. О Священном Предании и Священном Писании. – Варшава: Синодальная Тип., 1930.
8. Соколов И.Г., свящ. Богословие. Опыт выяснения жизненного значения истин христианской православной веры; III. О Сверхъестественном Откровении / Репринтное воспроизведение. – Вильнюс: Св.-Духов м-рь, 1991.
9. Юнгеров П.А. Введение в Ветхий Завет. Общее историко-критическое введение в Священные Ветхозаветные книги; Второй отдел. История канона священных книг. I Гл. Понятие о каноне и история его происхождения и заключения. – Кн. I. – М.: ПСТБИ, 2003.
10. Там само; Четвертый отдел. История переводов ветхозаветных книг. 1. Перевод LXX толковников; а) Происхождение перевода LXX. – Кн. I. – М.: ПСТБИ, 2003.
11. Там само; Четвертый отдел. История переводов ветхозаветных книг. Разные переводы: 7. Славянский перевод. Его происхождение. – Кн. I. – М.: ПСТБИ, 2003.

УКРАЇНІЗАЦІЯ НИЖЧОЇ ЛАНКИ ОСВІТИ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ О. ПАЩЕНКО

У статті аналізується процес українізації нижчої ланки освіти у Кам'янецькому повіті в період Української Центральної Ради крізь призму ініціатив та діяльності відомої у краї громадської діячки О. Пащенко. Вперше оприлюднюється лист голови шкільної ради Кам'янецького повіту до Департаменту нижчої освіти Міністерства народної освіти Української держави.

Ключові слова: *Кам'янецький повіт, освіта, українізація, шкільна рада, громадський діяч, український рух.*

Українізаційним процесам на Поділлі нижчої ланки освіти в добу Української Центральної Ради в історико-педагогічній науці новітнього періоду присвячено чимало уваги [1; 2; 3; 4; 5]. Проте тема, з огляду на її багатовимірність та значимість для розвитку української справи знакового в національній історії історичного періоду, залишається досить актуальною.

У даній статті автор ставить за мету проаналізувати реалізацію узаasadнення української мови в навчально-виховний процес на рівні початкової ланки освіти на Кам'янеччині у початковий період революційних зрушень початку ХХ ст.

Вперше кам'янецькі просвітяни висунули ідею щодо націоналізації школи у березні 1917 р. На надзвичайне Подільське губернське зібрання, що розпочалося 14 березня у Вінниці, з губернського центру Поділля виїхало три уповноважених представники: Подільське українське товариство «Просвіта» представляв В. Приходько, Кам'янецьку повітову народну управу О. Пащенко та учительство Кам'янецького повіту М. Пащенко [6].

Їм вдалося переконати гласних, що перехід до навчання рідною мовою є вельми нагальною справою. Відповідне рішення спочатку ухвалила освітня комісія, а потому і народне зібрання. Це сталося 16 березня 1917 р. Ухвала включала десять пунктів, які деталізували різні аспекти освітньої проблематики. З огляду на важливість цього документа ми подаємо його повністю: «1. В школах Подільської губернії навчання повинно викладатися рідною мовою учнів, при чому береться на увагу принцип народнього самовизначення батьків.

2. У вищих групах початкових народніх шкіл російській мові повинно бути одведено місце як обов'язкового предмета.

3. Націоналізація початкового навчання на Поділлі, цебто навчання українською та іншими рідними мовами, починається з осені 1918 року – найближчому шкільному році, по школах усякого типу: міністерських, земських та церковно-парахвіяльних.

З метою планомірної націоналізації школи постановити, щоб міністерські, земські та церковно-парахвіяльні школи були об'єднані в одному відомстві – міністерстві народньої освіти.

4. Для підготовки вчителів організувати влітку по містах Кам'янці, Вінниці та Балті для вчителів Подільської губернії курси вкраїнської мови, педагогіки та інших наук, з таким розрахунком, щоб курси могли пройти по можливості всі вчителі початкових шкіл Подільської губернії. На організацію таких курсів асигнувати 16800 рублів і прохати повітові земства зробити асигновки з свого боку.

Незалежно від цього, прохати губернське земство асигнувати з запасної суми 10000 карбованців.

Прохати губернське земське зібрання доручити губернській земській управі клопотатись перед Міністерством Народньої Освіти, аби воно для тієї же мети асигнувало 26800 карбованців і щоб таку ж саму суму асигнував Найсвятіший Синод.

5. З осені біжучого року 1917 року завести в учительських семінаріях Подільської губернії викладання вкраїнської мови, письменства та історії України, а також практичні заняття в зразкових школах при семінаріях вести рідною мовою.

З осені 1918 року по всіх учительських семінаріях Подільської губернії завести викладання всіх наук українською мовою, при обов'язковому навчанні російської мови та російського письменства.

6. Зараз же приступити до видання підручників українською мовою писаних, на яке й асигнувати на перший час із запасної суми губернського земства 5000 карб.

7. Для здійснення націоналізації школи Подільській губернії вибрати як члена губернської земської управи українця, до цієї справи підготовленого.

8. Подільському вкраїнському товариству «Просвіта», яка працювала й працює на ниві національної освіти асигнувати з запасних сум губернського земства 1000 рублів.

9. В Кам'янець-Подільській ремісничій школі бувшої імені цесаревича Олексія Миколаєвича і яка тепер у розпорядженні губернського земства, з нового шкільного року завести виклади українською мовою, при чому російська мова – теж обов'язкова.

10. Про всі постанови губернського земського зібрання, що доторкаються питання націоналізації школи, негайно повідомити повітові земства Подільської губернії» [7].

Зрозуміло, що практично реалізувати це рішення було справою непросту. Проте завдяки зусиллям громадських діячів, передусім представників Подільського товариства «Просвіта», за досить короткий час вдалося досягти певних успіхів.

Про стан українізації можемо судити із листа, адресованого головою шкільної ради Кам'янецького повіту О. Пащенко 12 червня 1918 р. Департаменту нижчої освіти Міністерства народної освіти Української держави. З огляду на інформаційну важливість цього документа, наведемо його без скорочень, зберігаючи відповідну лексику та орфографію: «Згідно відношенню Департаменту нижчої освіти від 27 квітня 1918 року № 154 Кам'янецька Повітова Шкільна Рада честь має повідомити відділ нижчої освіти, що цього шкільного року, не дивлячись на воєнні обставини, ужито всіх заходів щодо українізації початкових шкіл Кам'янецького повіту. З початку шкільного року учителям видалось розпорядження провадити навчання з I групою українською мовою, а в II і III групах запропоновано давати кілька уроків в неділю української мови.

Останнє розпорядження виконувалось не в кожній школі через брак підручників, позаяк такі одержувались Повітовою Управою несвоєчасно. Пануюча в той час розруха на залізниці і в повіті не давала можливості доставити книжки до Управи і до школи, як їх було потрібно.

До сього Рада мусить додати і те, що 25 шкіл були зруйновані ще торішнього літа, що постійні війська перешкоджав праці в цьому шкільному році: в школах стояли війська, улаштовані були шпитали і перебували переходячі військові частини.

Завдяки цьому з 205 шкіл Кам'янецького повіту в 50-ти навчання зовсім не було. З функціонувавших 155 шкіл 147 – одержали українські підручники і зараз маєм повідомлення з 97 шкіл, з котрих в 72 школах були випуски і іспити; з них в 21 школі були випускні іспити української мови, себто була проведена українізація всіх груп.

Зо всіх шкіл повідомлення ще не маєм через те, що не скрізь на місцях єсть пошти. Але з одержаних відомостей можна виявить, що функціонувало 75% шкіл; з функціонувавших шкіл тільки 85% дали випуски, з яких 17% мали випускні іспити по українській мові. Провадилось же навчання української мови майже во всіх функціонувавших школах. Голова Шкільної Ради О. Пащенко. Писар Д. Зуцін» [8].

Таким чином, кам'янецькі просвітяни безпосередньо стояли біля витоків українізаційних процесів на Поділлі в освітній сфері за нових історичних реалій. Їм вдалося схилити гласних Подільського губернського зем-

ського зібрання до ухвалення комплексного рішення. Із листа О. Пащенко до Департаменту нижчої освіти Міністерства народної освіти Української держави ми можемо дізнатися про зрушення на цій ділянці освітньої праці, так само як і про наявну проблематику.

Джерела та література:

1. Завальнюк О. М., Телячий Ю. В. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. 212 с.
2. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). Чернігів: Чернігівські обереги, 2008. 368 с.
3. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект: монографія. Полтава: Вид-во Полт. НТУ, 2009. 160 с.
4. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. К.: Аквілон-Плюс, 2011. 544 с.
5. Завальнюк О. М. Подільська інтелігенція у реформуванні загальноосвітньої школи в добу Української революції (1917–1920 рр.). Історичний нарис. Кам'янець-Подільський: ПП. «Медобори–2006», 2017. 62 с.
6. Пащенко О. До 50-ти річчя «Відродження української школи» (Фрагменти із спогадів сучасниці боротьби за рідне слово в школі). *Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 262.*
7. Націоналізація народної просвіти на Поділлі. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 квітня.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 976. Арк. 8–8 зв.

Стеньгач Н.О.

м. Хмельницький

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «РУССКОГО МИРА» У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОРІЧЧЯ

Польсько-Литовська держава (Річ Посполита) в XVI ст. теоретично була «республікою шляхти», без будь-якого розрізнення її етнічного походження чи релігійної приналежності — римсько-католицької, протестантської чи православної. Шляхта, як повноправний політичний народ Речі Посполитої, користувалася своїми винятковими правами політичного

представництва на території всієї держави. А тому ідентифікація української знаті за формулою *gente Ruthenus, natione Polonus* (руського племені, польської нації) була цілком природною і містила в собі перспективи для розвитку. Втім, утворення Польсько-Литовської держави перетворювало українські землі в прикордонну периферію Корони Польської, позбавляючи значну частину напівпривілейованих соціальних верств і прошарків українського (в тогочасній лексиці — руського) суспільства певних, здавна закріплених за ними де-факто прав і вільностей, що несло в собі потенційні передумови серйозної системної кризи нового державного утворення.

Не менш серйозними були й наслідки проголошення в Бересті в 1596 р. церковної унії. Їй передувало невпинне наростання впродовж другої половини XVI ст., за визначенням Зенона Когута, інтелектуальної загрози православному суспільству українських земель як з боку католицької контрреформації, так і з боку протестантизму. Адже, за пануючим у середовищі польської правлячої еліти переконанням, озвученим єзуїтським ідеологом Петром Скаргою, конфесійна єдність була необхідною умовою політичної єдності, а східне православ'я було не лише хибним, а й таким, що підривало державу. Зростаючий політичний тиск, що супроводжувався піднесенням польської культури, призводив до відмови частини православної шляхти з українських земель від віри батьків, переймання ними польської культури та мови, навернення до католицизму. Саме як спробу гальмування цих негативних, з точки зору українського суспільства, процесів варто й розцінювати церковну унію, яка мала виробити таке визначення руської ідентичності, що було б цілком прийнятним для політичної, соціальної та культурної структури Речі Посполитої [1, с.13].

Однак об'єднання східної та західної церков, покликане, за задумом ідеологів вищого православного кліру, повністю ліквідувати міжконфесійні суперечності в Україні та Речі Посполитій, лише суттєво поглибило їх, загострило конфронтацію та серйозно послабило позиції православ'я. В умовах же розгортання в суспільстві конфронтаційних настроїв Річ Посполита з початку XVII ст. все більше перетворювалася на спільність римсько-католицької шляхти польської культурної приналежності. Політична шляхетська нація мала бути католицькою за віросповіданням і польською за культурою.

За таких умов саме представники вищих церковних кіл України першими звернули свої погляди на Москву, сподіваючись отримати від православного царя моральну та політичну підтримку в стосунках з польською елітою. Погляд на Московську землю як країну, де збережено чистоту православної віри та благочестя, символом якого виступає особа христоробивого московського князя, зароджується в Україні приблизно наприкінці XVI ст. У 1593 р. у листі до Іпатія Потія князь Константин Острозький

пропонує йому попросити московського володаря, щоб той зважив на те, яке «поруганіє і уничиженіє ... народ тутешній Руський в порядках і канонах і церемоніях церковних терпить і поносить». У полемічному трактаті «Вопроси і отвѣти православному з папірником» (1603) цар звеличується як «просвітитель Цитійских орд», а православ'я Московії та Русі розглядається як фактор їхньої спільної ідентичності у протистоянні з латинським світом: «Аза не широкіє суть мешканія Руских краев? Аза мала держава і царство Московских земель? Азали мало там Цитійских орд оний православний царь з ласки найвишного крещенієм просвітил?» — риторично запитує православний полеміст у свого опонента [2, с.37].

Свідченням посилення конфесійного чинника в суспільно-політичному житті є визнання війни між одновірними народами великим гріхом. Єрусалимський патріарх Феофан в 1621 р. заборонив козакам воювати проти Москви, мотивуючи це гріховністю війни з одновірцями. Важко сказати, наскільки глибоким було каяття козаків, однак в 1625 р. вони відмовилися йти в похід на Москву, попри наполегливі намовляння польського короля та кримського хана. В уявленні відомого полеміста, афонського подвижника Івана Вишенського (на зламі XVI–XVII ст.), Велика Росія була краєм, що випромінює святість і благодать. У полеміці з П. Скаргою, який закидав православним брак чистої віри, і відтак – святості, афонський монах використовує такий аргумент: «Пойди, Скарго, в великую Россію и прочитай исторіи житій оних святых мужей чудотворцов великих...; а навет еслі не хочеш плодоносія спасительного языка словенского от великой Россіи довідоватися, доступи в Киев в монастырь печерській..., а ту же у тебе дома в державі корони польской, не лінися и виспрашивай о святых оних чудотворством мало неравно великороссійским от Бога почтенних» [2, с.67].

У літературі стійка тенденція ідеалізації Москви починається власне з творів киево-печерського архімандрита Захарії Копистенського. В епізоді про місію митрополита Ісидора вже чітко фігурує Москва як позитивний герой, якого ігнорували православні автори раніше, наприклад, вже згаданий автор «Перестороги». Копистенський із втіхою пише, що московське духовенство та влада засудили Ісидора до спалення. Важливою складовою концепції «Палінодії», на якій, зі зрозумілих причин, любили акцентувати радянські історики, є думка про етнічну та церковну єдність Русі з Московією. Автор «Палінодії» згадує часи, коли «Москва з Россією нашою на Москву приезджающею, як і послове московскіє в Литві і короні биваючій, сполечность церковную з собою мівали» [3, с.37].

Однак, якщо концепція церковної єдності з Московією була досить поширеною в Україні першої половини XVII ст., то ідея етно-національної єдності озвучена так виразно чи не вперше в українській літературі. Ця

концепція не належала до усталених ні в Україні, ні, тим більше, в Росії. «Припомяну еще вкоротце отдільности россов Великой Россіи. Як народ той яфеторосский и доселі квітнет и прославляет его Бог ... А другая часть іафеторосского поколенья з Малой Россіи виходячи, а на запорогах живучіі ... Мужний і славний і благословенний народ іафеторуский, от своего крещенія през літ шесть сот в вірі своєї статечне триваючи, і митрополити от патріархи вселенского ... приймучи...» [3, с.38].

На рідкісність сформульованої Копистенським «кровної» концепції у тогочасній ідеології вказує той факт, що росіяни у зносинах з Україною не апелювали до неї навіть тоді, коли це було стратегічно вигідно. «И от вас никакова дурна не чаем и опасенья не имеем», — писав до Хмельницького хотмижський воєвода С. Болховський, спростовуючи чутки про неприязні задуми Москви щодо України. В такому ж дусі писав і сам цар: «И мы ... от вас, единовѣрных православных христіан, никакой неприязни не чаем и сумнительства не держим» В свою чергу, український гетьман, обгрунтовуючи вибір російської протекції, жодним словом не згадує «кровну спорідненість» двох народів. Головним принципом єдності він вважав єднання у «Тілі Христовому»: «А православний великий государь, царь восточный, есть с нами единого благочестія греческого закона, единого ісповіданія, едино єсми тіло Церкви православієм Великия Россіи, главу імуще Ісуса Христа» [5, с.123-124].

Найвідомішим, безперечно, є лист київського митрополита Іова Борецького до царя Михайла Федоровича від 3 вересня (н.с.) 1624 р., який містив прохання про допомогу в боротьбі з унією та католицизмом [2, с.160]. Вихідці з чернецтва київські митрополити Й. Борецький, І. Копинський, архимандрити козацьких терехтемирівського Хрестовоздвиженського, межигірського Спаського, самарського Пустинно-Миколаївського монастирів, ченці-однодумці київських та «задніпровських» монастирів, які, з огляду на релігійну, політичну та військову ситуацію в Україні з 20-х років XVII ст., вбачали в Московській державі реального гаранта захисту православної церкви на українських землях, через чернецтво перебували у постійному спілкуванні з Москвою, запевняючи російського царя в готовності чернецтва, українських козаків у разі подальших репресій з боку Польщі перейти в Московську державу чи служити йому зі «своими городами».

Для цієї групи характерні було безкомпромісно негативна позиція щодо Речі Посполитої з її католицькими пріоритетами, рішуча протидія унізації та латинізації українського православного простору, апеляція до козацької сили. Не можна допустити, писав Й. Борецький, «аби нас, як німе бидло, не різано, а щоб і свої, і народи землі відали, які люди і нащо та яким претекстом і способом за віру нас переслідують, в'язнять і мучать» [8, с.241].

З переконаннями названих ієрархів, обраних на посади за військової підтримки «черкаських молодців», пов'язана концептуально обґрунтована думка щодо орієнтації козацтва на одновірну, кровно споріднену Москву, а також перебільшені запевнення північного сусіда в промосковській позиції українського козацтва у дилемі «Москва — Річ Посполита», плани міграції православного населення, чернецтва з України до Московії у разі зростання загрози з боку католицької Польщі, акцентація на духовно-релігійній єдності України та Московської Русі («родом плоти и родом духа единою») тощо [2, с.185].

Участь козаків у переможній для Речі Посполитої Смоленській кампанії (1633 р.) на боці польських військ, козацьке «добичництво», здобуття козацького «хліба» у московському прикордонні, готовність козаків служити «за жалування» господарям на теренах від Москви до Ватикану і Порту, участь у військових акціях антимосковського спрямування (чого вартий рейд 1619 р. на Москву гетьмана П. Сагайдачного) породили в північній столиці недовіру не лише до прагматично налаштованих, свавільних козаків, а й до щирості переконань та обізнаності названих ієрархів з реальними настроями козацтва [8, с.250].

Шукаючи зовнішньої опори в справі захисту своєї віри, київський митрополит І. Борецький обґрунтував ідею релігійної та кровної (спорідненої) єдності обох частин Русі. За спостереженням С. Плохія, саме І. Борецький вперше назвав українців-малоросіян молодшими братами, а московитів-великоросів — старшими, котрі, втім, створюють одну сім'ю. Водночас на ряді етапів Борецький балансував між російською і польською орієнтаціями, тоді як Петро Могила і Сильвестр Косів були лояльнішими щодо Речі Посполитої. Сильною промосковською орієнтацією вирізнявся Ісайя Копинський, якого Петро Могила усунув з митрополичої кафедри [5, с.87].

Як і східні православні ієрархи, що мешкали на підвладних турецькому султанові землях, українське духовенство з підвладних польському королеві земель звертається до російського царя за допомогою в справі поліпшення свого матеріального становища, підірваного в протистоянні з греко-католиками (унітатами), і за коштами, необхідними для побудови й утримання шкіл і колегій.

Розвиток освіти на українських землях, наукові контакти освіченого українського духовенства з провідними європейськими науковими центрами, добре знання київськими монахами грецької і латинської грамоти започатковують ще один вид українсько-російських контактів — поїздки в Москву українських учених-монахів для виправлення тамтешніх богослужбових книг, заснування при російських монастирях шкіл і училищ. Одним із перших переїхав до Москви на запрошення Михайла Федоро-

вича та патріарха Філарета ще в 1624 р. ієромонах Памво Беринда. В наступні десятиліття подібна практика стає звичною і сприяє культурній інтеграції двох народів [5, с.101-102].

Як слушно зазначають дослідники, процес нав'язування українським духовенством контактів з російською правлячою елітою (а саме так і сприймається згадана культурна інтеграція) був жорстко детермінований політико-культурними передумовами, а саме — потребою українського духовенства відповісти на виклик католицької контрреформації в Речі Посполитій. Адже на початку XVII ст. православне відродження могло опертися лише на московську династію, котра правила хоч і доволі відсталою в культурному, проте найпотужнішою з-поміж православних країн у військово-політичному відношенні державою. Плекаючи ідею відродження православного слов'янського світу (*Slavia Orthodoxa*), православні церковні діячі України, як, наприклад, Мелетій Смотрицький, хотіли принести в Російську державу виплекану в протидії з католицизмом та протестантизмом православну вченість, аби створити тим самим базу для відродження православ'я у всьому слов'янському світі та православній Молдавії [4, с.112].

Таким чином, за досить короткий час в Україні виникає інтелектуальний прошарок — репрезентант промосковських настроїв. Піком їхнього поширення стала середина XVII ст., що стимулювалося близькими контактами повсталі України з Московським царством. Сумні реалії життя в Україні XVII ст. вкотре робили актуальними як біблійні, так і святоотецькі пророцтва про «останні часи», «апостазію», наближення трьох з половиною років панування Антихриста. Актуалізація цих пророцтв була далеко не безпідставною з огляду на перехід більшої частини православної ієрархії в унію, переслідування православних, намагання уніатських ієрархів та польських властей поширювати ідею про тотожність унії та православ'я. Можливо, до цього додалося посилене очікування Месії-Спасителя серед юдейського населення Русі, яке в період Хмельниччини зазнало масових переслідувань з боку розлючених селян та козаків. Надії на прихід юдейського Месії, якого православне передання ідентифікує як Антихриста, стали предметом уваги спеціальних полемічних трактатів.

Відомий проповідник та богослов Йоаникій Галятовський присвятив цьому питанню працю «Месія Правдивий», в якій писав, що під впливом юдейських месіанських сподівань деякі слабкодухі християни почали сумніватися в своїй вірі. Активізація есхатологічних настроїв в середині XVII ст., поширених особливо в середовищі чернецтва та рядового духовенства, мала досить специфічний «промосковський» характер. Повсякчас висловлювалося сподівання на те, що владарювання Антихриста не торкнеться Русі, яку Господь помилує за її вірність істині православ'я.

Історія «народу руського» на тлі постійних політичних, збройних, міжконфесійних конфліктів трагічного XVII ст. осмислюється в термінах біблійної історії священного народу Ізраїльського. Київські братчики, зокрема у листах до московського царя, змальовують становище Русі словами пророка Єзекиїля: «Горе нам, уви нам ... Господи. Сіє отчаяніє ти твориши останков ізраїлевих» [8, с.126]. У промові ніжинського протоієрея Максима перед посольством Василя Бутурліна перебування руського народу у складі Речі Посполитої постає як «єгипетська неволя». Цар Олексій Михайлович проголошується Мойсеєм, який «нас, православних синов російських, днесь вірним рабом своїм ... от сопостат наших освобождаєт». «Россіяни» проголошуються «синами Сіону», Русь — «новим Ізраїлем», а Київ — «другим Єрусалимом» [2, с.240].

З другої половини 1620-30-х рр., відколи козацтво починає усвідомлювати себе окремою соціальною верствою, покликаною захищати релігійні та національні інтереси українського населення, принципів змін зазнає і його ставлення до Москви та правлячої московської династії. Суттєвого пожвавлення українсько-російські контакти набувають у часи збройного протистояння козацтва та Речі Посполитої, прикладів яких було чимало впродовж 20-30-х рр. XVII ст. Рятуючись від переслідувань та репресій з боку польських каральних військ після поразок козацьких повстань в Україні, а також підчас істотних скорочень козацького реєстрового війська, певна частина так званих виписчиків (служилих людей, яким було відмовлено в праві перебування на військовій службі в короля) шукає лицарського хліба в сусідніх правителів, а насамперед у православного московського государя. Як правило, в таких випадках шляхи втікачів пролягали або на Дон, на землі Вільностей Війська Донського, або на прикордонні з Диким полем малозаселені провінції Російської держави, що потребували козацької допомоги в захисті від нападів татарських орд.

В подальшому, як показав розвиток подій, в Україні під впливом постійних міжконфесійних конфронтацій відбувається послаблення етнічної самосвідомості, протиставлення релігійного «ми» національному. Значною мірою до цього призвело колоніальне поневолення України Росією, а також включення Київської митрополії до Московського патріархату, після чого православна церква в Україні, з одного боку, вже слугувала засобом денаціоналізації українців, а з іншого — боротьбою проти греко-католиків, протестантських течій і залишків язичництва сприяла дезінтеграції української народності. Акцентуючи на православності як ідентифікованому йменуванні українців, російська православна церква цим самим знімала питання національної приналежності як неістотне, що призвело до підміни почуття національної самосвідомості почуттям абстрактної конфесійної належності: «Ми — православні» [8, с.256-257].

Джерела та література

1. Євсєєва Т.М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // УІЖ, 1999. — С. 13-19.
2. Історія православної церкви в Україні (за ред. П. Яроцького, С. Головащенко, В. Климова). — К.: Знання, 1997. — 420 с.
3. Кметь В. Православна історіософія архимандрита Захарії (Копистенського) // Православний вісник. 2003. № 3-4. С. 36-39. П.
4. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної і модерної історії України. Київ : Критика. — 2004. — 252 с.
5. Колодний А. Петро Могила і сучасні релігійні процеси в Україні // Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція. Колективна монографія. — К., 1996. — С. 212-240.
6. Кралюк. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. Київ, 1997. 108 с.
7. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. — К.: 1997. — 328 с.
8. Плохій С. Наливайкова віра: козаки та релігія в ранньомодерній Україні. (пер. Софія Грачова). — Київ: Критика, 2005. — 495 с.
9. Українське суспільство на зламі Середньовіччя і Нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості. — К.: Знання, 2001. — 317 с.
10. Яковенко. Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. Київ, 2002. С. 329-330. Наукова думка, 2003, С. 43-66.

*Трембіцький А. М.
м. Хмельницький*

**ІВАН ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ
ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917-1921 РР.**

У статті на підставі маловідомих та досить цінних споминів безпосереднього учасника бою під Крутами, вояка 1-ої сотні Помічного куреня Січових Стрільців, Івана Васильківського розкрито перебіг подій Української революції 1917-1921 рр.

Ключові слова: Іван Васильківський, Українська революція 1917-1921 рр., спомини

«Українська революція 1917-1921 років розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917 р. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності. Революція була явищем загальноукра-

їнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура». Важливо зауважити, що «термін «Українська революція» був уведений в обіг самими учасниками подій» й досить часто зустрічається в «працях Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Дмитра Дорошенка та інших діячів доби», в працях українських істориків із діаспори. В той же час, українські радянські історики дотримуючись «генеральної лінії партії» вживали лише такі поняття, як «Велика Жовтнева соціалістична революція» та «Громадянська війна». Вітчизняні історики досліджуючи феномен Української революції 1917-1921 років поділяють її перебіг на три періоди:

- березень 1917 – квітень 1918 – доба Української Центральної Ради;
- квітень-грудень 1918 – доба Гетьманату;
- грудень 1918 – листопад 1921 – доба Директорії, розгортання та придушення масштабного повстанського руху [30].

Характеризуючи події Української революції 1917-1921 років, як «найгарячіші часи», її безпосередній учасник, відомий український громадсько-політичний діяч, завідувач земських шкіл і комісар освіти Проскурівського повіту в 1918 р., Василь Мудрий (*1893 – †1966), писав: «Революційні часи – це часи великих несподіванок як під політичним, так і під соціально-економічним оглядом. Українська революція, що вийшла із загальної революції в Росії, мала свої найгарячіші місяці між большевицьким переворотом у Петербурзі (7 листопада 1917 р.) і проголошенням Українською Центральною Радою Четвертого Універсалу про повну незалежність Української Народної Республіки дня 22-го січня 1918 року» [13, с.2].

На думку багатьох дослідників, проголошення Українською Центральною Радою Четвертого Універсалу в січні місяці було не випадковим, а стало немовби важливим продовженням історичного буття Української держави. Адже в календарі історії України місяць січень, – це «не просто дата, не просто день, а ціла епоха – початок нового періоду в її житті» [10, с.55]. П. Олійник (*Берлін*, 1941) писав, що з «посеред великих днів наших, державницьких змагань і нашої державности вдаряють нас своєю вимовністю вагітні в далекосяглі події дні 22 і 29 січня 1918 р. та 22 січня 1919 р. Це неначе три вогняні стовпи в осередку нашої державности недавніх літ» [15]. Почесний голова Українського Товариства «Просвіта» в Аргентині, визначний український громадсько-церковний діяч Михайло Данилишин (*1903 – †1986), зауважував, що в історії Визвольних змагань волелюбного й нескореного українського народу «місяць січень – займає почесне місце в противагу до травня, який є місяцем всеукраїнської жалоби, бо в ньому ми втратили кілька історичних постатей, що очолювали наші ви-

звольні змагання; січень є місяцем слави, місяцем великих історичних подій, які не тільки, що започатковують нову добу нашої історії, але вони, ці січневі події, повернули історію України на новий шлях, на шлях нашої державности – самостійности та соборности!» [7, с.2].

В цілому, період важливих січневих подій в житті українського народу був започаткований датою 14 січня 1649 р., коли Золотоверхий Київ вітав тріумфальний в'їзд славного українського гетьмана Богдана Хмельницького, який при цьому заявив такі історичні слова: «Від сьогодні я воюватиму за увесь український нарід, за його повні права та за його державність!» [7, с.2]. Знаний український поет, педагог і земський діяч Микола Чернявський (*1868 – †1938) звеличуючи мотив національної волі як найвищого сенсу устремлєнь українського народу в своїй історичній фресці «Богданова слава» (1902) [10, с.56] на піднесеній емоційній ноті пише про ці події:

І дзвіниці гудуть, аж хитаються...

А Богдан у Софії вклоняється.

І співають попи...

В вікна сонце снопи

Золотого проміння вкидає.

Гетьман сльози втирає:

«Недарма морем кров розливалася,

Білим трупом земля укривалася.

Дорога та ціна,

Та минулась війна,

І немає ніде в цій хвилині

Більш рабів на Вкраїні!..

Після цієї важливої та світлої події волелюбний український народ пройшов дуже довгий і тернистий шлях суворої дійсності, поки дочекався нової історичної доби, яка наступила 22 січня 1918 р., коли після закінчення Першої світової війни і на згрищах двох імперій український народ «збудився з довголітнього сну неволі, скинув зі себе кайдани, які віками гнітили його тіло й душу та проголосив свою державну самостійність! Подія ця відбулася у Золотоверхому Києві, на площі Святої Софії, при наявній участі українського війська і численних мас народу» [7, с.2], коли то Українська Центральна Рада, як «законна репрезентація українського народу й України» [16], проголосила свій Маніфест – Четвертий Універсал, який сповіщав: «Народе України! Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народив Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!.. Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною і суверенною Державною Українського Народу!» [27].

Василь Мудрий в статті «Найгарячіші часи (Українська революція 1917-1918)» (*Джерзі Смі*, 1958) писав, що саме «уступ про створення самостійної ні від кого незалежної, суверенної» Української Держави було найважливішим в Четвертому Універсалі, який був проголошений, «коли большевицька червона гвардія наближалася до Києва» [14, с.4]. «Цим одним реченням український нарід проголосив своє державницьке самовизначення і воно актуальне по всі часи – як змагання до волі, рясно скроплене кров'ю українських воїнів Визвольної війни-революції та всіх пізніших українських військових формацій» [8]. Так, 22 січня 1918 р. у день «на який ждали довго цілі покоління», на українській землі «народилась молода держава в морі крові, серед завзятих боїв», здійснилась давня мрія «борців за волю і право робочого люду». Проте ворог «наступав з усіх боків» і в «час, коли проходило читання IV Універсалу, вибухи гранат і крісова пальба вже лунали коло будинку Центральної Ради». Справді «в трудну годину народилась воля України!» [15]. Водночас, як зауважують деякі дослідники, текст Четвертого Універсалу все ж був «сильно засмічений намулом тогочасного пацифізму і пропагандивними фразами із словника утопійного соціалізму», адже в ньому говориться, що «після підписання миру з осередніми державами треба буде «розпустити армію зовсім. Потім замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороною робочого народу, а не бажанням пануючих верств». Проте в ньому є ще одне головне «речення, яке відсуває в тінь усі ті наївні заяви й обітниці та створює з Четвертого Універсалу незнищимий історичний документ, що став по всі часи завершенням української політичної думки, яка протягом сторіч крокувала крутими стежками поміж хащами несвідомости – «хто ми і чиї ми діти» [8]. Проголошення Четвертого Універсалу було, – як пише знаний літературознавець, освітній діяч Анна Власенко-Бойцун (*1917 – †1997), – виявом «зрілої політичної думки наших тодішніх провідників», «виявом свідомої і зрілої волі, чи радше вікового бажання духової енергії українського народу» [4, с.2]:

*Засяло сонце золоте!
Народ збудивсь зі сну
І все повстало, що живе
Країну боронить своєю!...*

Друга знаменна історична подія наступила через один рік – 22 січня 1919 р., коли не зважаючи на всі труднощі уряд Української Народної Республіки, «вибравши доцільно ту саму дату» [4, с.2], урочисто проголосив на історичній площі біля Святої Софії, «при участі війська, великих мас народу та офіційних делегацій усіх частин України, «Акт Злуки і Соборности»: «Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західноукраїнська Народна Республіка (Гали-

чина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка» [8; 15]. Цей історичний Акт був логічним завершенням віковічних стремлінь українського народу, який цим важливим Актом «проголосив себе правдивим і суверенним господарем на своїй власній потом і кров'ю скропленій землі!» [7, с.2]. І знову, цей історичний документ, як і Четвертий Універсал, було проголошено «вже в атмосфері наїзду сформованих на корінно-московській території загарбницьких військ. Розвиток дальших подій доказав, що ці обидва величні акти зродилися із правильної політичної логіки» [8].

Відома українська письменниця Уляна Кравченко (*1860 – †1947) у своїх творах «вповні символізує великі роковини 22-го січня – цих великих історичних подій, які записують найсвітлішу сторінку історії наших визвольних змагань» [7, с.2]. Зокрема, вона писала:

*То не сон... Не сон... То ява!
То воскресла наша слава!
День відродження Держави!
То не мрія і не казка.
Ані воріженьків ласка,
Це грімке, могутнє: «Хочу»
Голос генія Народу, –
Що веде... що рве в свободу!*

Таким чином, головні події січня, а їх було декілька, «діялися в різних роках, – але всі вони зводилися до однієї цілі!» [7, с.2].

До цих епохально-історичних подій місяця січня варто зарахувати й легендарний бій під Крутами [10, с.58], коли 29 січня 1918 р. «прийшло до збройної боротьби з ворогом». Першою необхідною умовою, а вірніше «пекучою потребою, що не терпіла проволоки», державного існування молодій Українській державі «була організація своєї власної армії» [15]. Так, відомий історик українського війська і журналіст Зенон Стефанів (*1902 – †1976) характеризуючи військові сили на Україні напередодні проголошення Четвертого Універсалу (*Джерзі Сумі*, 1958), писав, що «революція на Україні розвивалася спочатку в тісному зв'язку із загальною російською революцією. Під поглядом національним українські маси почали активізуватися поволі під впливом Центральної Ради». При цьому він зауважує, що ще йшла Перша світова війна і «південно-західний і румунський фронти проходили територією України, а решта України знаходиться в прифронтовій полосі, де розміщені були численні військові гарнізони. В той час це вже не було здисципліноване військо, – була це тільки здеморалізована різнонаціональна озброєна маса, яку треба було як найскорше демобілізувати. Новопризначений петроградським совет-

ським урядом головнокомандувач Криленко, по встановленні перемир'я на фронті зарядив демобілізацію і вся ця маса без порядку, але зі зброєю в руках, рухнула додому, створюючи нечувану анархію на українській території». Крім того, в грудні 1917 – січні 1918 рр. «найдобірніші частини червоної гвардії, новосформовані з добровольців в Росії, під командуванням Антонова-Овсєєнка, після завзятих боїв з українськими нечисленними відділами, при збройній підтримці збільшевізованого робітництва – зайняли всі міста на Лівобережжі». Незаперечним історичним фактом є те, що «Центральна Рада не могла керувати військом, що входило в склад російських збройних сил і було під російським головним командуванням», а всі «українізовані частини російської армії, яких кількість налічувано на сотні тисяч, за дуже малими винятками, підпали під загальний розклад тодішньої російської армії. А українські військові з'їзди, «були тільки політичним, а не мілітарним чинником, що був належно використаний Центральною Радою» [23]. І, «коли прийшлося збройно боронити власну ні від кого незалежну Українську Народну Республіку, то мільйони здорових сильних мужчин у військових уніформах і без них – проголошували «нейтральність» [8; 23]. На жаль, «старе досвідчене воєцтво розходилося домів і розформовувало готові військові частини» [15]. Воно, із-за «браку національної свідомости, бо існував тільки пробуджений національний інстинкт; загальне перевтомлення довголітньою війною; большевицька агітація проти Центральної Ради і дальшого ведення війни та за негайним впровадженням соціальних реформ», не готове було «постояти зі зброєю в обороні державної самостійности» [23].

У січні 1918 р., коли наступаючі більшовицькі війська вже загрожували столиці, український уряд був майже безборонний, і в «цей важкий критичний час не було кому держати фронтів перед ворожою навалюю» [15]. На думку сучасних дослідників, – це було «явище без прецеденту в історії поярмлених народів, які дістали шанс визволитись з неволі» [8]. В цей критичний для молоді незалежної держави час, «творються перші нашвидку формовані добровольчі відділи українського національного війська, що в боях з московськими агресорами, своєю ідейністю і жертвенністю – закріпили реальним ділом – слово проголошене Четвертим Універсалом. Була це невелика числом – всього трьохтисячна когорта бійців. Що в дальшому ході подій стала основою і стрижнем регулярних українських збройних сил» [23]. Саме тому «прийшлося на фронт висилати неозброєну як слід молодь, щоб тільки рятувати державу, щоб боронити столицю Київ перед ворожим наїздом». «Події наглили» й примушували всіх до боротьби. 27 січня «на північний відтинок фронту» на залізничну станцію Крути було кинуте «нашвидку зорганізований Студентський курінь», що не завершив навіть військового вишколу [9; 15; 29].

Бій під Крутами був «переломовим у визвольних змаганнях» і «своєю вимовністю розворушив широкі народні маси» та «поставив нове покоління на службу Україні». Із самого початку битви з переважаючим ворогом «можна було предвидіти її трагічний кінець», але молоді українські герої не здались, вони вибрали «побіду або смерть». Московський наїзник «висилав на фронт свої найкращі сили, регулярну армію, Україна ж протиставила йому свою героїчну запальну молодь найдорожчий скарб свій» [15]. Юнаки «затримавши ворога на чотири дні», все таки «дали змогу укласти Брест-Литовський мир, що *de-facto* означав міжнародне визнання української незалежності» [21], І, не зважаючи на те, що багато «українських юнаків-студентів і гімназистів впали в нерівному бої, захищаючи Золотоверхий Київ від навали Муравйова, – тим своїм героїчним чином, тим безсмертним подвигом записали вони одну з найбільш героїчних сторінок історії наших визвольних змагань». За долю і волю України, за її державність і самостійність «склали свої буйні голови» юнаки під Крутами. За ці зроджені січневими подіями ідеї, на жаль, й дотепер змагається увесь український народ, який твердо вірить у свою національну правду, у світлу перемогу українського «самостійницького духа» [7, с.2].

В 2016 р. українською владою з метою популяризації історії українського державотворення та привернення уваги до національно-визвольної боротьби українців, а відтак до патріотичного виховання громадян та формування національної ідентичності, було прийнято рішення щодо вшанування на загальнодержавному рівні впродовж 2017-2021 рр.: 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років – першого досвіду українського державотворення у ХХ ст.; 100-річчя проголошення незалежності Української Народної Республіки – проголошеної Четвертим Універсалом; 100-річчя бою під Крутами; 100-річчя проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки та вшанування пам'яті учасників цих знаменних подій [20].

Однак варто зауважити, що не зважаючи на дії української влади, в сучасній українській історичній науці давно проявився інтерес до вивчення подій доби Української революції 1917-1921 років, коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. Досить цінним джерелом дослідження маловідомих сторінок вітчизняної історії є мемуарна література, адже для історії «будь-якої країни, народу чи спільноти, – зауважує відомий есперантист і бібліотекар Роман Верес (*1907 – †1980), – дуже важливим джерелом, попри документи, є спогади осіб, які ту історію творили або були її свідками» [3].

До таких надзвичайно цінних нарративних джерел відносяться «спогади відомих діячів про себе і сучасників, із детальними характеристиками їхніх особистих якостей та словесними портретами». Спогади, – це той «дуже

важливий вид джерел, що висвітлюють життя і діяльність даної особи», адже автор писав їх для публікації і «вивчення громадськістю та нащадками». Але сучасним дослідникам все ж необхідно вважати, що вони, – це все таки «тенденційніше джерело порівняно зі щоденником» [12, с.204]. Однак варто враховувати, що автор спогадів й безпосередній учасник подій «часто намагається прикрасити описувані у спогадах події» і тому на «правдивість спогадів впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях». Хоча в цілому не виключається право автора на художній вимисел, чим значно ускладнюється процес дослідження мемуарів як історичних джерел [12, с.205].

Для зображення історичної епохи з суб'єктивної точки зору спогади безпосередніх учасників українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху 1917-1921 років мають свою значну актуальність і займають сьогодні «одне з найповажніших місць», адже «справжнє життя завжди цікавіше, ніж вигадане». Український етнограф, письменник і фольклорист Олекса Воропай (*1913 – †1989) пише, що мемуарист у спогадах «передає новому поколінню свій власний життєвий досвід в ділянці літературній, політичній, чи громадській» й при цьому він щирий «своїм прагненням до точного зображення дійсності» [5, с.374]. Мемуарні джерела (автобіографії, записки, листи, спогади, щоденники тощо) завжди допомагають науковцям краще відтворити досліджувані ними історичні події, глибше відчувати мрії, настрої та сподівання багатьох тогочасних історичних осіб та персоналій. Спомини дають дослідникам можливість «дивитись на описані події з певної перспективи, охопити більший відрізок часу та аналізувати події з точки зору його ідейної концепції», що «значно підвищує якість і актуальність кожного твору». Праці відомих військово-громадських діячів, це «цінні скарби», що розповідають «новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [5, с.375].

Відомий український громадсько-політичний і державний діяч, подолянин Віктор Приходько (*1886 – †1982) пише, що спомини, – це «наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання» [19], адже вони «зображують події особистого життя на полі сучасної дійсності», в них є «можливості для відбору, відсіву подій» [5, с.375]. Мемуарист, подаючи «реальну правдивість» подій, розкриває національну свідомість і соціальну приналежність, які «визначають тематику спогадів», обумовлюють його відношення «до описаних подій, та й вибір самих фактів» [5, с.376].

Важливо враховувати, що спомини, – як пише Віктор Поліщук (*Нью-Йорк*, 1986), – «є одним із джерел історії», адже автори мемуарів «розповідають про своє життя, громадські і політичні події, про зустрічі з видатни-

ми людьми тощо. Спогади є одним з джерел історії». І, на його думку, саме «на підставі спогадів, в результаті порівняння описаних різними авторами подій, майбутні історики встановлятимуть правду про життя, діяльність і розвиток народів, про їхні досягнення, часом поразки. Того, що пережили учасники згаданих подій, не опише офіційна історіографія». На жаль, українці в продовж майже усього ХХ ст. проживали «у невідрадних обставинах» тоталітарного державного і політичного устрою, який не створював умови до писання правдивих спогадів, адже це означало б наразитися на переслідування. Тому тогочасна офіційна радянська історіографія або промовчувала, або фальшувала історичні події українського народу, зокрема події ХХ ст. Саме «це століття в житті українського народу переповнене подіями, які не можна пустити у непам'ять». Зокрема, це «постання під час Першої світової війни українських військових формацій», «постання Української Народної Республіки, Західньо-Української Народної Республіки з їх військовими формаціями, боротьба за існування незалежної України», це «насильницька колективізація, голод, депортація мільйонів людей», концтабори в Україні, це постання Карпатської України, пожвавлення національної діяльності українців Бойківщини, Буковини, Гуцульщини, Закарпаття, це Друга світова війна, «зміна окупації, участь українців в рядах Червоної Армії, полон, боротьба проти окупантів, велика політична еміграція, боротьба за існування поза межами України». Все те, що пережили учасники усіх цих подій, не лише не описувала, але й замовчувала офіційна історіографія України. Щоб не допустити фальшування історії українського народу, українська діаспора писала спогади, трактуючи це як патріотичний обов'язок, заповнюючи «прогалину офіційної совєтської історіографії», даючи майбутнім історикам матеріал, який ставав джерелом «встановлення правди» про український народ. Українські емігранти писали спомини для майбутніх істориків українського народу, не зважаючи на те, чи вони розійдуться серед читачів [18].

У той же час, серед деяких сучасних дослідників побутує думка про мемуаристику, що не варто споглядати минуле, «краще глядіти в майбутнє і всі сили спрямувати на його формування і здійснення». Але вони чомусь забувають, що «завтрішній день часто зумовлений нинішнім» і «людська майбутність спирається і залежить від того, що було, перешуміло і водночас залишило якісь сліди на нашій долі. Погляд назад, у минуле, в особисто-індивідуальне життя, тобто мемуари, спомини чи спогади, чи систематичний виклад минулого міста, громади, народу, тобто історія, не такі то маловажні, коли старі римляни вчили нас довгі роки, що *historia est magistra vitae* (історія є вчителькою життя)». Варто пам'ятати, що «погляд на минуле – не є втраченим часом», особливо, «коли те минуле було: як та вовчиця голодна, неймовірна, страшна, жорстока, немилосердна, нелюдя-

не» [28, с.5]. Розуміння минулих столітніх подій, бачення світлих і чорних моментів минулої історії українського народу, дає можливість «розуміти, чому нас доля била і б'є». [28, с.6].

Із-поміж великої кількості спогадів, присвячених подіям Української революції 1917-1921 років, які, на жаль, головним чином вийшли за межами України, особливу цінність складають спомини безпосередніх учасників та очевидців багатьох тогочасних подій, які на основі великого фактичного матеріалу доволі детально простежують історію Української революції 1917-1921 років. Зокрема, серед досить значної кількості історичних публікацій надзвичайно цінними матеріалами для сучасних науковців і краєзнавців, що цікавляться перебігом історичних подій Української революції 1917-1921 років, є маловідомі й дуже цінні для сучасних науковців і краєзнавців спомини вояка 288-ої пішої саперної Пермської бригади Південно-Західного фронту та 1-ої сотні Помічного куреня Січових стрільців, безпосереднього учасника бою під Крутами, Івана Васильківського «У невпинній борні», що публікувалися автором лише частково, як уривки з трьох його спогадів, в україномовному часопису української діаспори США «Свобода» (*Нью-Йорк*, 1964; *Хмельницький*, 2018) [31].

Важливим у спогадах Івана Васильківського є те, що автор подає певні біографічні відомості про себе як про вояка 1-ої сотні новоствореного добровольчого Помічного студентського куреня Січових Стрільців (116 осіб) [11; 22], який до речі, не значиться в списку встановлених учасників бою під Крутами переданих музею Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» Головою Ради громадської організації «Історико-культурологічне товариство „Герої Крут“», українським актором театру і кіно, Народним артистом України Ярославом Гаврилюком [22], а також про відомих йому учасників Української революції 1917-1921 років, у т. ч. й представників дипломатичного корпусу УНР, що боролись за визволення нашої батьківщини – України, за «врятування української державности, через яку Україна повернулася б знову до західноєвропейського культурного кола; стала б знову демократичною державою». Зокрема, про званого українського дипломата, «визначного архітекта європейської політики», найкращого репрезентанта українського державного маєстату за кордоном», міністра УНР у Ватикані, президента Дипломатичних Місій на Мирових конференціях у Генуї, Парижі, Сан Жермені, Спа, графа, публіциста і мистця Михайла Тишкевича (*1857 – †1930) [25, с.3], з яким родина І. Васильківського підтримувала «особистий чи листовний контакт аж до його смерти» [2]. Автор споминів характеризує М. Тишкевича, писав, що граф, який полонив його «своєю інтелігенцією та товариським поведженням», «був надзвичайно скромною, культурною людиною, демократичною в своїх поглядах, що найкраще підкреслювало його інтелігенцію. Акурат-

ний, невисокого зросту старший пан, бо у ті часи мав уже шістдесят років, був стильовою постантю, яка ширила навколо себе специфічний клімат, а чинниками, які цей клімат утворювали, була його товариськість, свіжість думки та вміння говорити, що полягало в значній його ерудиції» [1].

Один із яскравих представників української діаспори, відомий український письменник, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик, сотник Армії УНР, Євген Маланюк (*1897 – †1968), наголошував, що: «...народ, творячи з якоїсь події легенду – а Крути без сумніву, є й будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації, – знає, що він робить. Народна мудрість і національний геній – це найвища земна справедливість – творячи свої легенди і міти, цебто підносячи дану історичну подію до височини надісториччя, ніколи – щодо вибору тієї події – не помиляються. Не помилилися вони й у випадку Крут» [26].

«Багато років поспіль, – зауважує сучасний український історик і журналіст Ярослав Тинченко (*1976), – через дивну та незрозумілу політичну кон’юнктуру стверджується, начебто всі, хто побував під Крутами, загинули». Але це неправда, на полі бою загинули 10-12 юнаків та 27, із 36 студентів та гімназистів, що потрапили 30 січня в радянський полон [24], наступного дня були розстріляні або замордовані. За підрахунками сучасних дослідників, загальні «втрати українських військ під Крутами оцінюють у 70-100 загиблих. Серед них – 37-39 вбитих у бою та розстріляних студентів і гімназистів. Втрати більшовицьких військ були значними й сягали тільки вбитими 300 вояків [21]. Останні з учасників бою під Крутами померли не так давно – у 1970-1980 рр. і їхні «могили розкидані від Києва до Нью-Йорка» [24]. І, на превеликий жаль, нам не вдалося встановити дату смерті й місце поховання автора споминів – Івана Васильківського, лише встановлено, що помер він після 1980 р. Ці хвилюючі події легендарного бою «не лише увіковічують пам’ять про героїв Крут, але й утверджують силу духу українського народу, додають снаги і завзяття в боротьбі за незалежність України проти все того ж ворога – московського загарбника» [6]. І, як пише Роман Завадович у вірші «У свято героїв» (Нью-Йорк, 1979) [17], ми маємо завжди згадувати тих, що

...За Батьківщини краю долю

Поклали голову свою...,

та завжди повинні пам’ятати, що лише той, хто

...За волю хто готов умерти,

Той має право на життя,

Той не вмирає і по смерті,

Його не вкриє забуття.

Могилам честь, поляглим слава –

Живих до праці кличе Справа!

На початку 2012 р. на «місці дерев'яного хреста на Аскольдовій могилі було встановлено справжній пам'ятник крутянцям: виготовлений із дорогого каменя «козацький хрест», у центрі якого висічений тризуб, під яким промовиста і символічна цитата із святого Євангелія – «Найбільша любов – життя покласти за друзів». «Показово, – зауважує кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України Ярослав Файзулін, – що пам'ятник встановили не президенти, урядовці, депутати та інші високопосадовці, які впродовж багатьох років клялися це зробити, а звичайні громадяни» [26].

Джерела та література:

1. Васильківський І. У невпинній борні (уривки зі спогадів) / Іван Васильківський // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – Ч. 221. – 27 листопада. – С. 2.
2. Васильківський І. У невпинній борні (уривки зі спогадів) / Іван Васильківський // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – Ч. 222. – 28 листопада. – С. 2.
3. Верес Р. Спогади – важливе історичне джерело / Роман Верес // Свобода (Нью-Йорк). – 1966. – Ч. 228. – 9 грудня. – С. 2.
4. Власенко-Бойцун А. У 65-річчя Четвертого Універсалу / Анна Власенко-Бойцун // Свобода (Нью-Йорк). – 1983. – Ч. 13. – 21 січня. – С. 2, 8.
5. Воропай О. Мемуарна література / Олекса Воропай // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374-377.
6. Горбатюк В. «І підноситься Триста мечів». Герої Крут у творчості поета Герася Соколенка / Василь Горбатюк // Подільські вісті. – 2015. – 13 березня
7. Данилишин М. Роковини світлих січневих подій / Михайло Данилишин // Свобода (Нью-Йорк). – 1983. – Ч. 13. – 21 січня. – С. 2, 7.
8. Державність і соборність – ідеал і дійсність // Свобода (Нью-Йорк). – 1983. – Ч. 13. – 21 січня. – С. 2.
9. Дудка Г. З спогадів про Крути / Г. Дудка // Вісник ООЧСУ (Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 1 (99). – С. 25-26
10. Іваневич Л. А. Січень – місяць слави, місяць – великих історичних подій / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький // День Соборності України: історико-політологічні дискусії (до 100-річчя бою під Крутами (29.01.1918 року) : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2018. – Вип. 5. – С. 55-69.
11. Ковальчук М. Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки / Михайло Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>
12. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень / О. О. Колобов // Українська біографістика. Зб. наук. пр. Вип. 2. – К. : «РИО», 1999. – С. 201-212.
13. Мартос Б. Полковник інженер Спиридон Довгаль / Борис Мартос // Свобода (Нью-Йорк). – 1975. – Ч. 239. – 23 грудня. – С. 2-3.

14. Мудрий В. Найгарячіші часи (Українська революція 1917-1918) / Василь Мудрий // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч.14. – 22 січня. – С.2, 4.
15. Олійник П. 22.1.1918., 29.1.1918. і 22.1.1919 / Петро Олійник // Український вісник : орган Українського Національного Об'єднання (Берлін). – 1941. – Ч. 2. – 15 січня. – С. 2.
16. «О. Р». «Воля народу» чи збройна інтервенція. До історії «встановлення» совєтської влади в Україні / О. Р. // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч. 14. – 22 січня. – С. 2.
17. Переяславець В. У свято героїв / Володимир Переяславець // Веселка : журнал для дітей (Нью-Йорк). – 1979. – Ч. 5-6 (296-297). – травень-червень. – С. 4.
18. Поліщук В. Потребна писати спогади / Віктор Поліщук // Свобода (Нью-Йорк). – 1986. – Ч. 80. – 29 квітня. – С. 2.
19. Приходько В. «Пабіско» (спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Сіті). – 1952. – Ч. 321. – 2 грудня. – С. 2.
20. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років. Указ Президента України № 17/2016 від 22.01.2016 р. [Ел. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/172016-19736>
21. Розкрито таємницю крутянина Олександра Борозенко-Конончука [Ел. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/news/rozkrito-taemniysyu-krutyaniina-oleksandra-borozenko-kononchuka>
22. Список учасників бою під Крутами // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_учасників_бою_під_Крутами
23. Стефанів З. Військові сили на Україні напередодні проголошення незалежності / Зенон Стефанів // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч. 14. – 22 січня. – С. 3.
24. Тинченко Я. Життя після Крут. Як склалася доля учасників січневого бою / Ярослав Тинченко [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/28/19369/>
25. Трембіцький В. За велич держави на дипломатичному форумі (1919-1924) (в 65-ліття суверенітету України) / В. Трембіцький // Свобода (Нью-Йорк). – 1983. – Ч.13. – 21 січня. – С.3, 6.
26. Файзулін Я. Бій під Крутами: як відрізнити історичну правду від міфу / Ярослав Файзулін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/40792>
27. Четвертий Універсал У.Ц.Ради //Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч.14. – 22 січня. – С.3.
28. Чумак Я. Чи варт поглянути на минуле? Або: значіння мемуаристики / Ярослав Чумак // Кузьмович-Головінська М. Чужиною : спомини / Марія Кузьмович-Головінська. – Торонто : Українське видавництво «Добра книжка», 1977. – С. 5-6.
29. Шлях до Крутів // Дзвін : округовий Криворізький часопис (Кривий Ріг). – 1941. – Ч. 35. – 23 грудня. – С. 2.

30. Що таке Українська революція? Сторіччя Української Революції: як вшановуватимуть УНР? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/storichchya-ukrainskoi->
31. Васильківський І. У невпинній борні (уривки зі спогадів) / Іван Васильківський ; Упорядник і передмова А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2018. – 102 с.

Шкробот П.М.
м. Хмельницький

СИЛА ДУХУ І ГОРДІСТЬ ЛЕОНІДА СКРИНЧУКА

Подільський край багатий на героїчну трудову славу. На Хмельниччині виплекано 83 Героїв Радянського союзу і одного Героя України за проявлений героїзм в роки Другої Світової війни, 117 Героїв Соціалістичної Праці. Серед тих, хто прославився на трудовому фронті – Леонід Скринчук.

Він присвятив своє життя хліборобській справі. А життєвий шлях започаткував у 1938 році в с. Подоляни, що розкинулось повз річки Збруч на Кам'янецьчині.

Мудрий чоловік сказав: хочеш глибше пізнати людину – пізнай батьків. Отож, його батько Юрій Никифорович працював колгоспним їздовим. Мати Дар'я

Тихонівна була колгоспною ланковою, учасницею I Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року в Москві її преміювали швейною машинкою.

1946 року Леонід Скринчук розпочав навчання в початковій школі в рідному селі, 1956 року закінчив десятирічку в сусідньому Підпилип'ї. Працював у тракторній бригаді, здобув фах механізатора широкого профілю у с. Говори Віньковецького району. Далі проходив службу в армії, закінчив Подільський державний аграрно-технічний університет, здобув фах вченого зоотехніка.

Батько Юрій Никифорович і мати Дар'я Тихонівна на долю не нарікали. Ціле життя не дбали ні за пошесті, ні за визнання. Хіба що на склоні літ самі до себе говорили: нам за життя багато чого не додали. І вірили, що Леонід Юрійович, їх син, це компенсує. І це здійснилось.

Леонід Юрійович батьківську науку взяв на озброєння. Вийшовши з хати хліборобської родини Скринчуків він твердо оволодів курс життєвої науки. Адже вчителі були завжди поруч: батько і мати. Вони і дали ключі до засвоєння уроків: першого – працелюбство і людяність. Другого – справедливість і пам'ятливість, без яких не буває повного людського щастя.

А ці життєві уроки Леонід Юрійович гартував в Чемеровецькому районі.

Претендентів очолити у 70-ті роки тут колгосп було більше ніж достатньо. Проте такої довіри удостоїли 30-річного Леоніда Скринчука і господарство, що згодом об'єднало села Юрківці, Теремківці, Ямпільчик здобуло статус мільонера та заявило про себе чи не на весь Союз. Тваринницький комплекс колгоспу «Україна» налічував сім тисяч голів худоби. Нині колишні тваринники згадують, що ходили по формі у легкому змінному взутті цілий рік – порядок був ідеальним: безкоштовно користувались їдальнею, профілакторієм, сауною, басейном.

- Люди отримували пристойну зарплату – згадує односельчанка Майя Сватунок – Могли колгоспники і хати будувати, і відпочивати на курортах. Жили дружно і весело з піснею. Проходиш поблизу ферми і чути, як дітчата співають.

- У ті часи за кошти колгоспу збудували стільки об'єктів, що навряд чи тепер комусь вдасться перевершити той рекорд, - розповів В'ячеслав Бульба, колишній начальник міжгосподарського відділу капітального будівництва району. Скринчук за характером творець і мав особливе задоволення, коли розпочиналося нове будівництво. Добротні гаражі для техніки, зерносушильний комплекс, житлові будинки, Чемеровецька школа № 2, Будинок культури, спортивний зал, водолікарня – ці та інші об'єкти являлись, як гриби після дощу.

В ще всі вулиці у с.Юрківці були асфальтовані, до кожного житлового будинку безкоштовно підведено водопровід.

Держава помітила та щедро вшанувала енергійного, заповзятого голу колгоспу. Його працю було відзначено чотирма орденами: двома –

Леніна, по одному – «Трудового Червоного Прапора» та «Знак Пошани», низкою медалей.

1978 р. 40-річний Юрій Скринчук став заслуженим працівником сільськогосподарства України. В 1988 р. Скринчуку присвоєно звання Героя Соціалістичної праці. Нагороди – це гідна оцінка його видатних результатів у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції на основі освоєння інтенсивних технологій і передових методів організації праці у землеробстві й тваринництві, виявлену трудову доблесть.

У 1985-1990 рр. Юрій Леонідович був депутатом Верховної Ради України.

Безперечно, Леонід Юрійович Скринчук, котрий, на превеликий жаль, відійшов у Вічність, став гордістю і легендою, яка немає завершення. У кожного, хто знав його, мав можливість спілкуватися, дружити, творити з Леонідом Юрійовичем, своя історія про цю неординарну людину.

У самого Леоніда Юрійовича можна було багато чого навчитися. Не лише професійним, організаторським здібностям, а й – людяності – ділиться колишній голова райради Чемеровецького району, голова держадміністрації Городоцького району Володимир Свіжий.

В свій час теплі слова про Скринчука висловив і Михайло Шаповал, Герой України, голова кооперативу «Летава», що на Чемеровеччині: «Він завжди притягував людей і друзів з всієї України. З ним було добре і легко. Я вражений був його силою духу».

Для Леоніда Юрійовича Скринчука характерна ще одна риса – він добрий наставник, вчитель. Пам'ятаю в бригадному селі Ямпільчик, працював завклубом сільський хлопець Микола Яворов, син загиблого солдата. Власне, по-справжньому «відкрив» Яворова Леонід Юрійович. Помітив тямковитого, енергійного завідувача сільського клубу, став приглядатися пильніше. Сприяв, щоб він закінчив сільськогосподарський вуз. А потім запропонував очолити бригаду. Підтримував, вів за собою. Став Микола Яворов секретарем парткому колгоспу «Україна», прийшло визнання, авторитет. За пропозицією Леоніда Скринчука Яворова послали до Вишнівчика на прорив до сусіднього колгоспу. Там його обрали головою колгоспу. Прийшов і залишився надовго, дванадцятий рік на одному місці з доброго благословення Леоніда Скринчука.

І пізніше Яворов про свого наставника говорив: «Він для мене залишився непорушним авторитетом і взірцем господаря землі. В нього свій стиль: делікатність. Ніколи не ставить підлеглого в незручне становище, ніколи не принизить. За помилки питає суворо, але завжди дає шанс виправитись.».

«Школу» Скринчука успішно пройшов не один молодий, ще неоперений спеціаліст. Я про це переконався, був свідком. Адже мені приходи-

лось працювати з Леонідом Скринчуком в Чемеровецькому районі понад 15 років.

А ще про добрі справи Леоніда Юрійовича було відомо і на ниві виховання молоді, вшанування учасників Великої Вітчизняної війни, трудово-во фронту, ветеранів праці.

Він і сьогодні дає можливість всім нам прочитувати сторінки історії багатостраждального нашого трудового селянства.

Чимало його послідовників і сьогодні успішно турують нелегкий шлях хліборобської мрії Леоніда Скринчука. І попереду тут його сини. Олег Леонідович очолює підприємство «Україна – Агро 2С», втілює в життя батькову науку.

- Коли планка піднята так високо то важливо тримати її, - говорить він, - Прагнемо, щоб «Україна – Агро2С» - господарство двох Скринчуків, було у лідерах, завжди йшло назустріч людям. Як і в сільському музеї, так і на стінах мого кабінету – батькові фото. Він і тепер залишається радником, наставником, зразком.

Старший син Юрій – відомий лікар, завідує неврологічним відділенням міської лікарні у м.Кам'янець-Подільському. Сини ідуть тим шляхом, який торував батько.

Пам'ять про Леоніда Юрійовича живе в усіх, з ким він працював, кого навчав, допомагав. Чемеровецька школа № 2 носить ім'я Героя Соціалістичної праці Леоніда Скринчука. На честь нього встановлено меморіальну дошку. А це вияв світлої пам'яті про знану людину.

Про життєвий шлях Леоніда Скринчука яскраво показав у повісті «Земля людей» відомий український письменник Володимир Маняк.

Рікою життя Скринчукового ідуть чимало трудівників села Хмельниччини, інших регіонів. Нам всім є чому вчитись у нього, його досвід брати на озброєння. Особливо важливо це робити зараз, коли ми переживаємо кризу в економіці. Пустопорожні балачки на рівні Уряду і Верховної Ради за роки незалежності держави не принесли ніякого полегшення селянину, на плечах якого сьогодні тримається економіка держави. Сьогодні села вимирають. І нам треба знайти таких людей, як Леонід Скринчук, щоб захистити селянина, зберегти їх життєвий оберіг. І в цьому нам допоможе наша згуртованість, сила духу, яка була притаманна Леоніду Скринчуку. Є надія, віра, що ми зуміємо подолати наші труднощі. І на Україні запанує мир, злагода.

І велика надія на Президента, новий склад Верховної Ради України. Хочеться, щоб сталося це найшвидше.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971.

2. Твої Герої, Кам'янецьчина. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.169-183.
3. Ратна і трудова слава Хмельниччини: пам'ять і шана. – Хмельницький, 2016.
4. Нескінчена легенда // Подільські вісті. – 2013. – 19 квітня.
5. Будзей О. Рікою життя Скринчукового // Подолянин. – 2017. – 7 жовтня.

*Шпаковський С.М.
м. Хмельницький*

ПАМ'ЯТКООХОРОННІ УСТАНОВИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ У ДРУГІЙ ПОЛ. ХХ СТ.

У статті показано створення пам'яткоохоронних установ та заходи щодо збереження пам'яток, їх обліку та охорони, проаналізовано здійснення інвентаризації (не повної) об'єктів і пам'яток культурної спадщини у Хмельницькій області у другій половині ХХ ст.

Ключові слова: інвентаризація, облікова документація, пам'ятка, об'єкт культурної спадщини, Правління Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, Відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, Хмельницька область.

Належно проводиться пам'яткоохоронна робота у Хмельницькій області у другій половині ХХ ст. розпочинає зі створення (відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 28 березня 1966 р. і рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради депутатів трудящих від 31 грудня 1966 р.) Правління Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури [16]. Діяльність установи регулювалася статутом УТОПІК. Займалася обліком, охороною пам'яток історії та культури. Припинило діяльність у 1994 році. Була створена вектораль з центром у Києві, обласні, міські та районні товариства. Також у системі були створені та діяли секції при правлінні обласної організації, громадські інспекції по охороні пам'яток. Проводилися республіканські громадські огляди пам'яток історії та культури. Організація займалася охороною, ремонтами, реставрацією пам'яток з фінансуванням цих робіт. Були створені та затверджені списки пам'яток історії, археології, та мистецтва, визначних місць Хмельницької області, списки воїнів-визволителів, які загинули в роки Другої світової війни. Організацією справно велися кошториси видатків, штатні розписи, звіти про фінансово-господарську діяльність.

У 1969-1994 роках діяло Спеціальне науково-реставраційне, проектно-будівельно-виробниче акціонерне товариство закритого типу «Кам'янець-Подільська реставрація». Займалося виготовленням науково-проектної документації на реставрацію і т.п. пам'яток історії та культури, виконанням робіт пам'яток старовини на території Хмельницької області. Залишилася документація товариства – інформація по реставрації пам'ятників культури (1980 р.), акти приймання ремонтно-реставраційних робіт та переліків об'єктів (1991 р.) [17].

Питанням збереження та реставрації пам'яток архітектури у Хмельницькій області займалося управління містобудування та архітектури Хмельницької облдержадміністрації. Зокрема збереглися Плани заходів по охороні і популяризації пам'яток архітектури (1966 р.), документи по реставрації пам'яток архітектури (1961 р.), організація архітектурно-історичного заповідника у м. Кам'янці-Подільському (1964 р.), методичні рекомендації і листування по пам'ятках архітектури (1953 р.) [18].

Охороняло пам'ятки м. Кам'янця-Подільського у 1946-1979 р. управління головного архітектора виконкому Кам'янець-Подільської міської ради депутатів трудящих. Зокрема, зазначена діяльність простежується у доповідних записках, кошторисах та заходах по охороні пам'яток архітектури м. Кам'янця-Подільського (1952 р.), Зобов'язанні по охороні, консервації і ремонту пам'ятників культури (1961 р.). У 1953-1960 рр. був зроблений фотоальбом будинків, зруйнованих під час тимчасової нацистської окупації [19].

Також діяла у 1961-1979 роках Хмельницька обласна інспекція по охороні природи. Нею зібрана інформація про пам'ятки природи, дендропарки, що існували до 1913 року, сформовано список об'єктів природи, включених до заповідних пам'яток місцевого значення (1969 р.). Збережені документи по охороні заповідників, пам'яток природи і дендропарків (1978 р.) [20].

Відділ мистецтв Кам'янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих діяв у 1944-1952 рр. (створений у 1938 р.) Ліквідований у 1953 році у зв'язку з утворенням обласного управління культури відповідно до постанови ради Міністрів УРСР від 30 травня 1953 р. [21].

Управління культури виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів, яке підпорядковувалося Міністерству культури УРСР, проводило пам'яткоохоронну роботу у Хмельницькій області у 1948-1986 рр. Спеціалісти управління займалися питаннями реконструкції об'єктів культури (1976-1980 рр.), обліком, охороною, використанням пам'яток історії та культури, готували списки пам'яток (1978 р.), історичних цінностей, що знаходилися в культових спорудах (1981 р.), списками, паспортами народних музеїв (1977-1978 рр.) [22].

Відділи культури виконавчих комітетів районних та міських рад Хмельницької (Кам'янець-Подільської області) області забезпечували збереження пам'яток історії, культури, архітектури на території області, проводили роботу щодо обліку, охорони, впорядкування пам'яток історії та культури [23].

Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник був створений 1899 р. як церковне давньосховище – музей старожитностей. Офіційно був відновлений у післявоєнний період рішенням ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР 1 липня 1946 р. У 1947 р. рішенням Ради Міністрів Радянського Союзу Кам'янець-Подільська фортеця була визнана історико-культурним і архітектурним заповідником всесоюзного значення [24].

Важливою подією у пам'ятоохоронній роботі стало створення 18 травня 1977 року Державного історико-архітектурного заповідника у м. Кам'янці-Подільському (постанова Ради Міністрів УРСР №298) на базі пам'яток Старого міста Кам'янця-Подільського [25, С. 42]. Указом Президента України від 30.04.1998 р. №396 Кам'янець-Подільському державному історико-архітектурному заповіднику надано статус національного. У межах заповідника у другій половині ХХ ст. знаходилося 154 пам'ятки архітектури та містобудування, з них 71 – національного значення [26, С. 138-139].

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» створений відповідно постанови Кабінету Міністрів України від 27.12. 2001 р. №1759 на базі комплексу пам'яток замку у смт Меджибіж. З 1971 р. тут діяв філіал Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 29.01.1960 р. № 105 Самчиківський парк було затверджено як об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.08.1997 р. №844, з метою збереження пам'ятки культурної спадщини національного значення, був створений Державний історико-культурний заповідник «Самчики» [26, С. 140-141].

До 1971 року питаннями виявлення, паспортизації, вивчення пам'яток в області займалися науковці Хмельницького обласного краєзнавчого музею [1, с.50-52]. Всі виявлені на той час пам'ятки ввійшли до списків (переліків) пам'яток історії та мистецтва місцевого значення відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» тарішень Хмельницької обласної ради депутатів трудящих: від 25.03.1971 р. № 84 – 48 пам'яток археології, 61 історії, 12 мистецтва [2, 335 с.], від 11.03.1972р. № 66 – 29 археології, 934 історії, 496 мистецтва [3, 332 с.]. Загальна кількість пам'яток складала 77 археології, 995 історії, 508 мистецтва.

У червні 1971 року при Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї був створений відділ охорони пам'яток культури [4].

З 1981 р. співробітники Відділу охорони пам'яток історії та культури організовували діяльність та приймали участь в інвентаризаціях пам'яток та об'єктів культурної спадщини Хмельницької області. Кожна паспортизація об'єктів культурної спадщини мала на меті здійснення ряду комплексних заходів: перевірка наявності пам'яток, точне місце їх розташування згідно адміністративно-територіального поділу, уточнення розмірів, написів, фотофіксацію, визначення категорії, обстеження та складання актів технічного стану, опрацювання отриманої інформації для складання облікової документації.

Період 1981-1991 рр. – насичений виїздами, інвентаризаціями за завданнями союзних, республіканських, обласних державних органів. На виконання листа Міністерства культури УРСР [5] від 20.03.1981 р. № 9-269/9 «Про збереження історико-меморіальних будинків, що знаходяться під охороною держави», на протязі 1982 року була проведена інвентаризація 70 історичних будинків, їх сучасного використання, наявності на них охоронних зобов'язань. Зав.відділом Л.Ф.Аванесовою, співробітником Г.М.Франко обстежені Волочиський, Деражнянський, Дунаєвецький, Красилівський, Летичівський, Новоушицький, Теофіпольський, Хмельницький райони, співробітником Н.М.Майнгардт – міста Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Шепетівка, райони Ізяславський, Полонський, Славутський.

За завданням Міністерства культури, одночасно була проведена інвентаризація 5 пам'яток археології республіканського значення: городища – залишків літописного міста Бакота Кам'янець-Подільський район (Л.Ф.Аванесова, Г.М.Франко); городища – смт.Гриців Шепетівський район, городища – давньоруського міста Ізяслав с. Городище Шепетівський район; городища -залишків літописного міста Губин Старокостянтинівський район; городища – м. Полонне Полонський район (Н.М.Майнгардт).

Під керівництвом Л.Ф.Аванесової науковими співробітниками Н.М.Майнгардт, Г.М.Франко у 1983 р.підготовлені Державні списки пам'яток археології, історії, мистецтва, взятих під державну охорону та подані в Науково-методичний відділ пам'ятників культури на виконання постанови колегії Міністерства культури УРСР та президії правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури «Про заходи по виконанню постанов ЦК Компартій України та Ради Міністрів УРСР «Об издании томов Свода памятников истории и культуры по Украинской ССР»[6], [7].

У 1983, 1985, 1987 роках Н.М.Майнгардт спільно з науковими співробітниками Г.М.Франко, І.М.Боголюбовою, М.А.Юрчаком продовжували виїзди по обстеженню та виявленню пам'яток на виконання постанови колегії Міністерства культури УРСР від 27.08.1975 р. «Про стан виконан-

ня наказу Міністра культури СРСР № 153 від 27.03.1972 р. «Про введення єдиної уніфікованої форми обліку пам'ятників історії та культури СРСР», постанов колегій Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР та президії правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури від 17.10.1972 р. [8], Міністерства культури УРСР від 29.09.1976 р. «Про стан проведення паспортизації пам'ятників місцевого значення за єдиною уніфікованою формою обліку» [9].

Виявлені пам'ятки ввійшли до списків (переліків) пам'яток історії та мистецтва місцевого значення згідно рішень виконавчих комітетів Хмельницької обласної ради народних депутатів від 19.01.1983 р. – 173 історії, 26 мистецтва [10], від 21.08. 1985 р. – 82 історії, 42 мистецтва [11], від 01.04.1987 р. – 9 археології, 61 історії, 12 мистецтва [12].

У 1986 році в складі відділу створено сектор охорони і вивчення пам'яток археології.

Рішенням виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 21.02.1990 р. до списків (переліків) пам'яток місцевого значення ввійшли пам'ятки – 44 археології, 153 історії та 158 мистецтва [13].

На 01.01.1989 р. на обліку та під охороною держави перебувало пам'яток археології – 244, історії – 1464, монументального мистецтва – 632.

На виконання постанови Президії Верховної Ради УРСР «Про порушення Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 11.09.1990 р. № 270-XII та листа Міністерства культури УРСР від 24.10.1990 р. «Про інвентаризацію пам'яток монументального мистецтва» [14], відповідного рішення обласної ради, з квітня по листопад 1991 р. Н.М. Майнгардт спільно з науковцями відділу В.В.Дзьоником, Н.В.Кокошко, П.Ф.Лозяним провели інвентаризацію усіх пам'яток історії та мистецтва області.

У ході інвентаризації було встановлено, що 20 пам'яток мистецтва знаходились в аварійному стані, 121 – виготовлені на низькому художньому рівні і не відповідали сучасним вимогам. Більшість з них виготовлена з гіпсу та являла собою погруддя. Розпорядженням представника президента України по Хмельницькій області від 05.08.1992 р. 141 пам'ятка була вилучена з списків (переліків) пам'яток історії та мистецтва місцевого значення [15].

Вище зазначена пам'яткоохоронна робота, проведена у другій половині ХХ століття згаданими спеціалізованими установами, вплинула на результати збереження та використання пам'яток та об'єктів культурної спадщини Хмельницької області у наступні десятиліття.

Джерела та література

1. Майнгардт-Гоголь Н.М. 40 років спільної роботи в пам'яткоохоронній галузі / Хмельницький обласний краєзнавчий музей: історія і сучасність // Матеріали регіональної музейної науково-практичної конференції Музей як центр краєзнавчих досліджень регіону, – Хмельницький, - 2004. - С. 50-54.
2. Рішення Хмельницької обласної Радидепутатів трудящих від 25.03.1971 р. № 84 / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
3. Рішення Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 11.03.1972 р. № 66 «Про затвердження списків пам'ятників археології, історії та мистецтва місцевого значення, розташованих на території області»/ Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
4. Наказ Хмельницького обласного управління культури «Про утворення нових відділів у Хмельницькому краєзнавчому музеї» від 29.06.1971 р. № 119 / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
5. Лист Міністерства культури УРСР від 20.03.1981 р. № 9-269/9 «Про збереження історико-меморіальних будинків, що знаходяться під охороною держави» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
6. Постановление коллегии Министерства культуры УРСР и Президиума правления Украинского общества охраны памятников истории и культуры от 23.11.1982 г. № 11/18-г «О мерах по выполнению постановлений ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР об издании томов Сводапамятников истории и культуры народов СССР по Украинской СССР» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
7. Письмо Научно-методического отдела охраны памятников от 28.01.1983 г. № 67 «О составлении Списков памятников культуры области» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
8. Постановова колегії Міністерства культури УРСР від 27.08.1975 р. «Про стан виконання наказу Міністра культури СРСР № 153 від 27 березня 1972 р. «Про введення єдиної уніфікованої форми обліку пам'ятників історії та культури СРСР» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
9. Постанова колегії Міністерства культури УРСР від 29.09.1976 р. «Про стан проведення паспортизації пам'ятників місцевого значення за єдиною уніфікованою формою обліку» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
10. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 19.01.1983 р. № 31 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників історії та мистецтва, розташо-

- ваних на території області» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
11. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 21.08.1985 р. № 206 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників історії та мистецтва, розташованих на території області» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
 12. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 01.04.1987 р. № 73 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
 13. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 21.02.1990 р. № 34 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
 14. Лист Міністерства культури УРСР від 24.10.1990 р. № 13-847/13 «Про інвентаризацію пам'яток монументального мистецтва» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
 15. Розпорядження представника президента України по Хмельницькій області від 05.08.1992 р. № 149 «Про зняття з державного обліку пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області» / Галузевий архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
 16. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХО), ф.р. 6372, 321 од.зб., 1966-1994 р.
 17. ДАХО, ф.р. 6390, 428 од.зб., 1969-1994 р.
 18. ДАХО, ф.р. 17, 328 од. зб., 1945-1996 р.
 19. ДАХО, ф.р. 3504, 227 од. зб., 1946-1979 рр.
 20. ДАХО, ф.р. 6077, 130 од. зб., 1961-1979 рр.
 21. ДАХО, ф.р. 5707, 10 од. зб., 1944-1952 рр.
 22. ДАХО, ф.р. 3512, 1594 од. зб., 1948-1986 рр.
 23. ДАХО, 36 фондів, 6579 од. зб., 1944-1991 рр.
 24. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник: перші 125 років. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – 88 с.
 25. Фенцур В.В., Пагор В.В. Відродження архітектурно-історичної спадщини Кам'янця-Подільського (40-і рр. ХХст. – 2015 р.) / Фенцур В.В., Пагор В.В. - Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – 164 с., іл.
 26. Історико-культурні заповідники України. Довідкове видання / Авторіупорядники: Зливкова О.О., Градун Е.Ю., Звіряка А.І., Єрзіна І.В. – К.: Фенікс, 2007. – 176 с.

КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ

Кохановський О.Б.

м. Деражня

ЩЕ ОДИН КРОК У ПОДОЛАННІ НАШОГО СТРАХУ ПЕРЕД ІСТОРИЧНОЮ ПРАВДОЮ

Напередодні нового року вийшла друком книга місцевого краєзнавця Євгена Петровича Коломійця «Гірка правда про минуле». У ній автор, опираючись на матеріали галузевого архіву служби безпеки України, спогади земляків та інші джерела, висвітлює один із найтрагічніших епізодів радянсько-німецького війни (1941-1945 рр.) на теренах Деражнянщини – нацистський окупаційний режим. І хоча Євген Петрович не є істориком за фахом, не має наукових ступенів, його розвідки й статті, із якими читач районки мав змогу познайомитись продовж останніх років, уже привернули увагу як професійних дослідників, так і широкої громадськості.

На відміну від публікацій тематики війни, написаних у радянський час, та й у роки незалежності України, Є.П. Коломієць вперше звернув увагу на проблематику людського вибору, долі краян, які в силу різних обставин, внутрішніх переконань опинились по різні сторони барикад.

У книзі чимало матеріалів, присвячених співпраці деяких мешканців краю з ворогом, створенню окупаційних органів влади, місцевої поліції. У перші дні війни, як зазначає автор, на службу до ворога добровільно перейшло більше 70-ти наших земляків, усі вони були атестовані і введені в штат німецьких каральних органів. В умовах раптової окупації частина наших громадян займали посади в органах місцевого самоврядування – районних та волосних управах, служили в охоронних загонах, очолювали господарства, навчальні заклади. До слова, у радянські часи усі ці люди, незалежно від ступеня «зради», викликали недовіру влади, їх зараховували до числа нелояльних. А відтак нагадування про них у життєвих хроніках війни було небажаним.

Вчитуючись у біографії осіб, які пішли на співпрацю з ворогом, автор розкриває мотиви, пояснює причини їхніх дій та вчинків. Так, окремі громадяни вірили, що при допомозі Німеччини буде можливим позбавитись від комуністичного ярма і відновити незалежну державу, як це було у 1918 році. У нарисі «Деражнянські націоналісти у період окупації 1941-1945 років» зазначається, що 22 липня 1941-го, тобто, через десять діб після захоплення гітлерівцями Деражні, у районі старого містечка по вул. Круча українськими націоналістами без будь-якої участі окупантів були прове-

дені збори мешканців, які підтримали створення української районної народної управи. Відомо, що на початку своєї діяльності представники української влади носили навіть жовто-блакитні пов'язки. Під керівництвом «західняків» (так називали представників похідних груп ОУН із Західної України) місцеві органи влади створювались й в інших населених пунктах. Однак, уже в листопаді 1941 року німецьке командування, яке насправді не розглядало Україну як самостійну державу, розпочало арешти та фізичне знищення членів Організації українських націоналістів, а створені ними управи підпорядковувати під своє керівництво.

Була й інша категорія населення: хтось йшов на співпрацю з гітлерівцями через образу на радянську владу, хтось – задля власного збагачення, або ж зайняти «тепленьке» місце в соціальній ієрархії.

У книзі подаються цікаві відомості про Казимира Якубовича Яковлева із с. Марківки, за статусом селянина-середняка, який пішов на службу до німців, аби помститися радянській владі за репресованого батька. Однак, прослуживши три місяці на посаді коменданта, Казимир Якубович покидає службу і влаштовується на роботу на станцію «Коржівці». Після звільнення району пішов на фронт у лавах Червоної армії, був двічі поранений. За героїчну боротьбу з гітлерівцями К.Я. Яковлев нагороджений орденами Вітчизняної війни II ступеню, Червоної зірки, медалями «За відвагу», «За перемогу у Великій Вітчизняній війні з Німеччиною 1941-1945 років». У 1949 році Казимира Якубовича арештовують і засуджують за ст. 54-1 «а» КК УРСР на 10 років позбавлення волі. Із табору Яковлев вийшов у 1954 році, на підставі закону «Про амністію». Згодом йому повернули його ордени і медалі – це унікальний випадок.

Прикладом героїзму та непокори місцевого населення німецьким окупантам є історія подвигу наших земляків: Б.С. Бялого, Ф.К. Шинкарчука, П.К. Мазура, Н.І. Конюхівської, які, ризикуючи власним життям, переховували двох радянських офіцерів – Івана Михайловича Кравцова й Павла Олександровича Пузирьова, лікарів за фахом і росіян за національністю. Визнання рятівники отримали лише через 35-ть років по війні, у 1977-му їм вручили партизанські квитки за збереження життя офіцерів.

Надзвичайно інформативними та пізнавальними є матеріали про знищення гітлерівцями партійного та комсомольського активу, єврейського населення, розкриваються таємниці Нижнянського табору, де в нелюдських умовах перебували близько 500 військовополонених Червоної армії.

Не оминув увагою автор й злочини сталінського режиму: насильницьку колективізацію, штучний голодомор, політичні репресії. Історія вбивства з політичним підтекстом активіста Семена Багрія, члена КП(б)У, який перебував на посаді голови сільської ради у с. Зяньківцях і в с. Яблунівці,

проводив розкуркулення, хлібозаготівельні кампанії, є невеличкою частиною драматичних подій того часу...

Зібрані та оприлюдненні Євгеном Петровичем Коломійцем документальні джерела на прикладі Деражнянщини яскраво засвідчують, що кривожерливі тоталітарні режими – нацистський та комуністичний, задля досягнення своїх маніакальних цілей маніпулювали суспільною та масовою свідомістю населення, сіяли ворожнечу, ненависть серед жителів нашого краю. І найстрашніше є те, що у вирі цього апокаліпсису калічилися людські долі, знищувався генофонд української нації.

Варто зазначити, що, працюючи з кримінальними справами у фондах архіву СБУ в Хмельницькій області, автор намагався відтворити правдиву картину тих подій, про це свідчить і промовиста назва його книги – «Гірка правда про минуле». Однак, поза увагою Євгена Петровича не залишався й морально-психологічний аспект, сприйняття тієї правди нащадками, які ще живі. Тому під час написання краєзнавчих нарисів автор намагався уникати резонансних, неоднозначних у трактуванні фактів, подавав прізвища без ініціалів, робив виважені судження тощо.

Новий погляд Є.П. Коломійця на окупацію – це ще один крок у подоланні нашого страху перед правдою. Всі ми маємо усвідомити, що пам'ять війни не повинна мати партійно-класових чи політичних ознак на кшталт «свій» і «чужий», не може бути лакмусовим папірцем чийось політичних уподобань, вона дає нам зрозуміти цінність людського життя.

Куфльовський В.І.

м. Хмельницький

ПРО ГЕРОЇВ ТА ЛЕГІОНЕРІВ У МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

В історико-довідковому виданні «Вулиці Хмельницького» іменитий історик з міста Богдана Хмельницького Сергій Єсюнін робить наступний крок у своїх дослідженнях міської забудови, забудови та ідеології вулиць, провулків, площ, скверів, закладів, підприємств та організацій. Демонструє поступовий ріст міста в топографії та у свідомості його мешканців та розбудовує біографічну міську хронологію. На старті нашої розмови зауважимо, що статистична фіксація вулиць належить порталу Хмельницької міської ради, а значить, і всі рішення щодо перейменування вулиць також у компетенції міського депутатського корпусу та комісії з декому-

нізації. Особистим доробком у цій темі стали напрацювання історика-містознавця, добути ним з архівних течок та джерел.

Окрема вступна біографічна стаття «Історія розбудови міста» вводить читача до історичного минулого, яке фігурує поряд із сучасним дійством. Можемо спостерігати за біографічними довідками, які часом переповнені деталями, не актуальними для сьогодення, але присутні у пам'яті мешканців міста Хмельницького та в архівних документах. У статистичному переліку вулиці ще носять імена «видатних» російських письменників чи діячів російсько-радянського періоду, які в силу обставин та службового перебування нічим не могли прислужитися місту Хмельницькому (чи навіть Проскурову), бо є вихідцями з інших етнографічних територій та були членами інородніх національних спільнот. Прикладом є вулиця Лескова, російського письменника та журналіста, вул. Горького-Пешкова, члена Спілки письменників СРСР. А от вулиці, названої іменем українського стратега та геополітика, національного поета Юрія Липи, нема!!! Чехов, іменованій автором світової літератури але не значиться, що він українського походження.

Вулиця маршала Гречка чи маршала Пересипкіна або ж легіонера Пякорського (загинув в Алжирі) аж ніяк не орієнтує на українську національну звитягу, а все більше демонструє легіонерську найману роботу. Бо коли мова заходить про французьких легіонерів, то ті отримують ордени за роботу на користь Французької Республіки та право проживання на її території. В російському легіонерстві маєтки надають на окупованій території, цими ж легіонерами завойованій. Сучасний приклад: перейменування в окупованому Криму та надання життєвих пільг окупантам енкаведистам чи «зеленим» чоловічкам без пізнавальних знаків.

У статті мого авторства «Українські символи», що друкувалася у газеті міської ради «Проскурів», ішлося про критерії до відбору імен, причетних до розбудови української держави, її культури, набутку та слави привнесеної у свій нарід або ж у розбудову національної справи.

«Перед тим, як приступити до визначення особи-символу, варто скерувати кілька запитань до життєдіяльності цієї людини та до її творчості, до її боротьби воєнної або ж до її громадянської відваги!».

Тема громадянської чи цивільної відваги розглянута Оленою Телігою у статті «Партачі життя». Мова йде про відвагу та мужність — якості, які ставлять на п'єдестал авторів слова чи борців, які без зброї ведуть на боротьбу нарід, стають його духовними натхненниками. Це є ті недосяжні взірці людей, які поза масами є дуже рідкими екземплярами. В українському середовищі є ці жертвні герої, та народна маса не завжди стає на їх сторону — вона не готова. Для маси героїчні поступки можуть видаватися

не героїчними, а безглуздими, нечемними і небезпечними. Лакеєві дуже важко розпізнати правдивого героя, хоч і дивиться на нього зблизька.

Тобто, перед тим, як створити з конкретної особи ікону чи символ вулиці, монумент міста чи стелу на стінах об'єкту (припустімо: школа, фабрика чи підприємство), то маємо профільтрувати життя та діяльність такої особи-претендента. Як жив, як діяв, як творив чи боровся на користь українського народу. До чого закликав чи був у лавах захисників Вітчизни, чи проявив відвагу у боротьбі за неї, як це робили командири та вояки УПА і духовні провідники ОУН-УПА чи новочасні герої російсько-української війни.

Серед духовних провідників — поети, художники та діячі визвольної боротьби: Михайло Дяченко, Ніл Хасевич, Микола Самійленко, Петро Василенко, Андрій Мельник, Ярослава Стецько, Микола Сціборський — вояк та національний теоретик.

Їм передували вояки армії УНР під проводом Петлюри. Цими поетами-вояками Визвольної війни 1917-1922 рр. були козаки та отамани нескорених повстанців: Олесь Бабій — воював у Проскуріві, Леонід Мосендз, Степан Риндик, полковник Петро Болбочан, В'ячеслав Липинський, Євген Чекаленко, Богдан Бора, Юрій Клен, Роман Купчинський, Микита Годованець, Євген Маланюк, Петро Стебницький, Юрій Горліс-Горський, Яр Славутич, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, отаман Гальчевський-Орел, генерали Омелянович-Павленко, Змієнко, Безручко, Тарнавський, Капустянський, Тютюнник, генерали з Пласту: Роман Шухевич, Дмитро Грицай, Олекса Гасин, генерал і дисидент Петро Григоренко, Олексій Берест — український прапороносець, який увінчав прапор Перемоги над фашистською Німеччиною.

До когорти пророків українського народу належать також Олександр Кониський, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Спиридон Черкасенко, Дмитро Донцов, Степан Бандера, Лев Силенко.

Ігор Гирич, доктор історичних наук з Києва, називає Сергія Єфремова, Івана Франка, Михайла Грушевського, Дмитра Донцова із племені титанів за їхню надзвичайно продуктивну публіцистичну творчість, що формувала національну свідомість. У «Віснику» Сергій Єфремов опублікував 387 статей, Іван Франко — 330 публікацій, Михайло Грушевський понад 200 статей, а Дмитро Донцов — близько 230. 10-томне видання статей і досліджень Дмитра Донцова у галузі тактики та стратегії поступу українського народу є неперевершеним набутком української нації.

Сьогодні шеренга осіб та діячів за їх творчістю та боротьбою визначили себе, як знакові постаті, тобто постаті-символи. Такими символами на грошових знаках-гривнях ми бачимо князя Володимира, Богдана Хмельницького, Івана Мазепу, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Грушев-

ського, Григорія Сковороду. Ці постаті становлять символи безкомпромісної боротьби за українську народність. Ці особи не поодинокі в своєму роді провідників та вождів українського народу.

За ними йде когорта молодших героїв та вождів, ближчих до нашого часу. Хто такі? Серед цього широкого кола борців варто пригадати громадянам кількох жінок, які своєю боротьбою заклали символи жіночої символістики України. Ці жінки стали провідницями за духовну та культурно-землеробську Україну — це Олена Пчілка, Олімпіада Пашенко, Софія Русова, Олена Теліга; на чоловічій половині — Олександр Кониський, Андрій Жук, Борис Грінченко, Сергій Єфремов, Михайло Брайчевський та Ярослав Дашкевич. Ці особистості несли на собі прапор боротьби за українську Україну. Вони стали символами. Перелік звитяжців на цьому полі української справи не завершується.

Тримаючи у руках і гортаючи сторінки рекламно-історичного видання Сергія Єсюніна, ми активуємо інформацію, надану автором, і пробуємо спроектувати критерії якості до тих назв вулиць, парків, провулків, які становлять статистичне надбання міста Хмельницького. На початку в алфавітному порядку знаходимо вулицю Бажана — ідеологічного комуністичного діяча, який прославився не тільки редакторством Радянської енциклопедії, а ще й причетний до ліквідації української інтелігенції. Наприклад, 6 лютого 1946 р. на засідання першої сесії Генеральної асамблеї ООН у Лондоні комуніст-письменник Микола Бажан, який виступав від імені радянської України, публічно домагався щоб видати С.Бандеру як «запеклого злочинця проти людства». Після цього підрозділи американської військової поліції, що знаходилися в Західній Німеччині, отримали вимогу затримати С.Бандеру.

А от вулиці імені українського енциклопедиста Володимира Кубійовича не знайдемо. Так само не знайдемо вулиці іншого національного теоретика та енциклопедиста — Євгена Онацького. Не знайдемо ми у місті українському Хмельницькому імен Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова, Володимира Старосольського, Дмитра Донцова та Миколи Міхновського — такі носії імен-символів були засновниками модерної теорії націократії та націотворення в Україні. Кому, як не їм, їхнім іменам бути поіменованими на табличках вулиць українських міст та поселень більшого чи меншого сільськогосподарського та промислового типу. І коли ми зачіпаємо тему промисловості, адже місто Хмельницький у повоєнний після Другої світової війни період ставало до ладу як місто якнайширшої інженерної думки! Радіозаводи, ливарне виробництво, приладове будівництво, підприємства харчової промисловості та текстильні й швейні фабрики народили велику когорту національних українських інженерів. Тому імена інженерів та промисловців мали би бути символами українських

вулиць міста над Бугом—Хмельницького. Великими промисловцями та банкірами серед українців були Алчевські, Виноградські, Чикаленки, Симиренки, Яхненки... Сьогодні українське місто Хмельницький має велике зосередження банківського капіталу, понад 50 відділень загальноукраїнських банків позичають, накопичують та надають послуги мешканцям та гостям міста над Бугом. Пошукаймо вулицю Банківську чи Промислову або Учительську чи Освіти, — і не знайдемо.

Зовсім переконливим рухом у сторону історичної справедливості стала б вулиця імені Центральної Ради, імені Української Народної Республіки, імені Збройних Сил України. А ще переконливішим аргументом стали б назви переможних битв Богдана Хмельницького та інших наших гетьманів і воєначальників (отож, чому не назвати вулицю — Пилявецької битви, Хотинської битви, Героїв Крут, IV Універсалу тощо). Тим більше на користь такого перейменування служить ім'я-символ самого нашого міста — на честь гетьмана Богдана-Зиновія Хмельницького, будівничого Української Козацької Республіки!

А такий недогляд є великим недоліком і закидом до істориків-краєзнавців і теоретиків урбанізованих міських агломерацій. Чулись-мо про засідання комісії з перейменування та геральдики міста Хмельницького і не виявили аргументованих пропозицій з огляду на статистичну ситуацію. Більше того, відома у місті інтелігентна пані протестувала проти найменування вулиці іменем Уласа Самчука, який створив історичну епопею «Волинь» і був висунутий на Нобелівську премію! Втручання Москви завадило йому стати нобеліантом. Аргументація проти його імені була дивною, бо вона, бачите, не знайома з його творчістю. От така комісія з декомунізації засідала!

Значним набутком любителів містознавчої літератури та патріотам самого населеного центру стане спеціальний розділ у дослідженні кандидата історичних наук Сергія Єсюніна «Топографічний словник» міста Хмельницького. Мікрорайони та історично-вмотивовані назви територій тут детально описані і дають поживу для письменника, художника, топографа, містознавця, народознавця, статиста, картографа і виявляють доказову аргументацію, що місто виникло і розрослося не на голому місці, а з історично-національних поселень подолян-українців. А зайшли окупанти та кочівники полишали на цій території свої генетичні та топонімічні сліди.

Дуже радують такі видання, що примножують культуру та славу нашого подільсько-українського та волинсько-українського мешканця, який творить єдину українську націю з її пріоритетами не тільки в готельно-ресторанній сфері, а й, будемо сподіватись, у сферах інтелектуальних та у високих технологіях, а базари та банки нам посприяють у творчості та у достатках.

Література:

1. Донцов Дмитро. Вибрані твори у 10-ти томах. — Дрогобич: Відродження, 2011-16.
2. Гирич Ігор. Концептуальні проблеми історії України. — Тернопіль: Богдан, 2011.
3. Гирич Ігор. Між наукою і політикою. — Тернопіль: Богдан, 2012.
4. Єсюнін С. Вулиці Хмельницького. — Тернопіль, 2018.
5. Земський Ю. Зародження українського модерного націотворення. — Городок: Бедрихів край, 2018.
6. Теліга Олена. Вибрані твори. — Київ: Смолоскіп, 2008.
7. Український націоналізм. Антологія. — Київ, 2010.
8. Роман Коваль Сто історій Визвольної війни. Київ: Наш формат, 2015
9. Петро Краляук Феномен Степана Бандери. Газета «День», 2003

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Горбатюк Василь Іванович, директор Хмельницького обласного літературного музею, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки письменників України

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, член НСКУ

Западенко Леонід Петрович, волонтер Хмельницького фонду «Хесед-Бешт», член НСКУ

Земський Юрій Сергійович, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародної інформації та країнознавства Хмельницького національного університету

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Казанцев Дмитро Юрійович, заступник голови громадської організації ХМСК «Проскурівський колекціонер», член НСКУ

Кохановський Олександр Борисович, директор Деражнянського районного історичного музею, член НСКУ

Куфльовський Валерій Іванович, директор видавництва «Бедрихів Край», краєзнавець

Маркова Світлана Василівна, доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та методик викладання суспільно-гуманітарних дисциплін

Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, член НСКУ

Причишин-Кліновський Сергій, протоієрей, канд. богослов'я Хмельницька єпархія УПЦ, ст. викладач XI МАУП, каф. теології и Українського Православ'я

Семенова Анна Миколаївна, аспірантка, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Стеньгач Надія Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, член НСКУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Шкробот Петро Михайлович, член Національної спілки журналістів України, почесний ветеран України, краєзнавець

Шпаковський Сергій Михайлович, історик, пам'яткоохоронець (м. Хмельницький), заступник директора ХОНМЦКіМ з питань охорони культурної спадщини, аспірант Центру пам'яткознавства НАН України, член НСКУ та ICOMOS

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

СТЕНЫГАЧ НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – ЗНАНА ДОСЛІДНИЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ	4
Наукові праці Н.О. Стеньгач	4
СЛАВНА ДОНЬКА УКРАЇНИ	12
Основні науково і навчально-методичні праці С.В. Маркової	16
ГАЛЬЧАК СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ – НАУКОВЕЦЬ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ЖУРНАЛІСТ, АРХІВІСТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ	28

НАУКОВІ СТАТТІ

<i>Адамський В.Р.</i> ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОВАРИСТВ «ПРОСВІТА» НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	33
<i>Блажевич Ю.І., Блажевич О.І.</i> САМОБУТНІ ТА ОРИГІНАЛЬНІ НАРОДНІ РЕМЕСЛА І ПРОМИСЛИ МЕШКАНЦІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН	38
<i>Блажевич Ю.І.</i> УРОДЖЕНЦІ СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ - ВИПУСКНИКИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ	45
<i>Горбатюк В.І.</i> «УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС» ЮХИМА КОШЕЛЬНИКА	57
<i>Григоренко О.П.</i> КОМУНІСТИЧНИЙ ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 1932-1933 РОКАХ	63
<i>Єсюнін С.М.</i> ПЕРШИЙ ЛІТАК НАД ПОДІЛЛЯМ: ПОЛЬОТИ У НЕБІ ПРОСКУРОВА У 1911 РОЦІ	74
<i>Западенко І.В.</i> МІЖ ВІЙСЬКОВОЮ СЛАВОЮ ТА КАЗАРМОЮ. МЕДЖИБІЖ В ІСТОРИЧНОМУ НАРИСІ 1860 РОКУ	81
<i>Западенко Л.П.</i> КУПРІН У ПРОСКУРОВІ	89
<i>Земський Ю.С.</i> СТОЛІТТЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ	99
<i>Іваневич Л.А.</i> РЕГІОНАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ РИСИ ПОБУТУЮЧИХ ТЕХНІК ВИШИВКИ НА СВЯТКОВИХ ЖІНОЧИХ СОРОЧКАХ ПОДІЛЛЯ	107
<i>Казанцев Д.Ю.</i> ІСТОРІЯ ВИРОБНИЦТВА ПИВА В СВІТІ І УКРАЇНІ. БРОВАРНІ НАШОГО КРАЮ	123
<i>Куфльовський В.І.</i> ДОКТОРУ ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРУ КАБАЧИНСЬКОМУ МИКОЛІ ІЛЛІЧУ – 55	153
<i>Маркова С. В.</i> ПРОЛОНГОВАНІ НАСЛІДКИ І ЛАТЕНТНІ СКЛАДОВІ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ (навчально-методичні матеріали для учителів історії; фрагмент)	172

<i>прот. Сергій Причишин-Кліновський.</i> УСНЕ СВЯЩЕННЕ ПЕРЕДАННЯ – ЯК ДЖЕРЕЛО БОЖЕСТВЕННОГО ОДКРОВЕННЯ ДРЕВНЬОЇ ЦЕРКВИ: ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КАНОНУ СВЯТОГО ПИСЬМА І ХРИСТІЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ ВЗАГАЛІ	186
<i>Семенова А.М.</i> УКРАЇНІЗАЦІЯ НИЖЧОЇ ЛАНКИ ОСВІТИ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ О. ПАЩЕНКО	195
<i>Степ'як Н.О.</i> ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «РУССКОГО МИРА» У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОРІЧЧЯ	198
<i>Трембіцький А.М.</i> ІВАН ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917-1921 РР.	205
<i>Шкробот П.М.</i> СИЛА ДУХУ І ГОРДІСТЬ ЛЕОНІДА СКРИНЧУКА	218
<i>Шпаковський С.М.</i> ПАМ'ЯТКООХОРОННІ УСТАНОВИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ У ДРУГІЙ ПОЛ. XX СТ.	222
КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ	
<i>Кохановський О.Б.</i> ЩЕ ОДИН КРОК У ПОДОЛАННІ НАШОГО СТРАХУ ПЕРЕД ІСТОРИЧНОЮ ПРАВДОЮ	229
<i>Куфльовський В.І.</i> ПРО ГЕРОЇВ ТА ЛЕГІОНЕРІВ У МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ	231
НАШІ АВТОРИ	237

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 19

Підписано до друку 31.01.2019. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 14.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10